

علم الصبیغہ محتسبہ

سابقہ مطبوعہ نسخوں کی اغلاط سے مبرا

تصنیف

حضرت مولانا مفتی محمد عنایت احمد صاحب رحمۃ اللہ علیہ

تہذیب

حضرت مولانا سید محمد علی صاحب کانپوری

قدیمی کتب خانہ

مقابلہ آرا ریاض کراچی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اس نسخہ کی کتابت کے جملہ حقوق بحق قدیمی کتب خانہ محفوظ ہیں

عالم الصیغہ محتسبی

سابقہ مطبوعہ نسخوں کی اغلاط سے مبرا

تصنیف

حضرت مولانا مفتی محمد عنایت احمد صاحب رحمۃ اللہ علیہ

بتحشیہ

حضرت مولانا سید محمد علی صاحب کانپوری

قدیمی کتب خانہ

مقابلہ آفریغہ کراچی

منفعت غایت آن برائے دیگر محصلین تا بندہ را بار بار آن منفعت وغایت آن رحمت بتحصیل آن علم و میل بطلالہ کتاب پیدا یابد و بدین عرض محض تحمل مشقت بر خود روا دارد و دنیا کو عرض از علم تعزیراً
محافظت است و را بنیہ کا آخر علم غایت منصف ازین تصنیف جامعیت اکیماز و اختصار این رسالہ است کہ طابع این کتاب سے این زمان اکیماز و اختصار لاطالہ اندر مستقیم و در تفسیر علم و کتاب پر مناسب
این علم را بدین تفسیر خاص کہ ذکر کردیم واسطہ طبع احوال آن علم آشنائی پیدا آید چنانکہ ذکر نام مؤلف کہ کلام کس است در بیان علمای و شیخو بابہ و مصنف تالیف متعلم بمعرفت حالش تسکین پذیرد و باقرائش
اعتقاد و وثوق گرد و این معنی نظر محال شدترین است الا عند الحقیقین معرفت احوال جلال از حیث احوال است و این با کسر ۲ و نعم ہا لایر لونیومین کہ اللہ و جہد لا نظر الی من قال انظر الی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله الذي بيده تصريف الاحوال، وتخفيف الأثقال، و
الصلاة والسلام على سيد الهادين إلى محاسن الأفعال وعلى آله
وصحبه المضارعين له في الصفات والأعمال
ثم بعد ذلك يبدأ بذكر ما ينبغي من العلم والعبادة
محمد عنيت احمد غفر له الامدك ايس رساله ايس در علم صرف کہ پاسبان خاطر شفیق محسن
مجمع محاسن حافظ وزیر علی صاحب جزیرہ اندمین بمعرض تحریر درآمد و در حقیر دوران
جزیرہ از نیرنگ تقدیر بوده و کتابے از بیج علم نزد خود داشت این رسالہ را بوضع نگاشت
کہ بجایے میزان و منشعب و پنج گنج و زبدہ و صرف میر بکار آید و بر فوائد دیگر ہم مشتمل
باشد نفع اللہ بہ الطالبین و در مناقہم و آیای اتباع سنتہ سید المرسلین
صلی اللہ علیہ و علی آله اجمعین رسالہ مشتمل است بر یک مقدمہ چہار باب خاتمہ

باقال پنج ذکر جنس علم کہ این علم از کلام جنس است از علوم
معقول یا منقول فروع یا اصول ششم ذکر ترتیب علم کہ
بر کلام علم از تقدیم باید کرد و از کلام علم موخر باید کرد
چنانچہ مرتب علم تعریف بعد وقت مسائل لایدر اسلام
تمام علم مقدم است زیرا کہ بدون علم تعریف در اندک
آشنائی نیست تا آنکہ علم قرآن حدیث موقوف است و در
لغت عرب ہیئت تفسیر کتاب تفصیل باب تا جوینہ مطالب
خود را از ان باب تفصیل باید شدیم خود تعریف کہ در ان طریق و آن
مطالب علم فہم نشین چندین سالہ فقط و متاخرین بنظر
طوالت کلام بیان اکثر این امور را متروک ساخته و بعضی
آن اکتفا در زیدہ اندر چنانچہ منصف نیز بر بعضی از ان
اشارت فرمودہ کہ مقدمہ ما خود است از مقدمہ
الجبیش کہ طلبہ لشکر را گویند و در اصطلاح عبارت است
از امور سے کہ موقوف علیہ مسائل آن علم باشد یا از
امور کہ در عنوان علم یا کتاب مذکور شود تا جندی را
بافداک آن در فہم مطالب بصیرتی بر خوانید و آن
موضوعات و مہادی است موضوع عبارت است
از الفاظ و معانی کہ در ان احوال و محاورات آن
بحث باشد چنانکہ موضوع علم تعریف اسم و فعل
و حروف است و مہادی عبارت است از عدد و
تعریف موضوعات کہ ہر واحد را از غیر آن متمیز
گرداند و بیان موضوعات و مہادی بیشتر لایدر فہم
است زیرا کہ تا وقتیکہ شاعر علم موضوعات آن
علم را از دیگر تمیز نخواہد کرد و مطلوب خود را از دیگر
علوم جلوز تمیز نواند ساخت و نیز مخفی نماند
کہ جز از علوم سہ است کہ موضوعات و مہادی
کہ منصف آنرا با حسن وجہ در مقدمہ یاد فرمود
و مسائل کہ تفصیل آن در ابواب ذکر خواہد یافت
کہ در دست او است تعیر دادن احوال مخلوق
و سبک گردانیدن بار ہائے بنگران و درود و سلام
نازل باد بر سر و دراپہنایندگان بسوسے کار ہائے
نیک و بر آن و اصحاب او کہ مشابہ اند را در
خصلتہا و عملہا : **ص** جنگ زندہ بردان
سرور انبیا رہ : **ل** فائدہ بخشند باین رسالہ طالبان را و روزی کند ایشان را و مرابیر وی سرور پیغمبران رحمت خدا نازل باد بر وہ آں او ہمہ :

مضارعت مصدر از باب مفاعلت معنی آن بجزیرے شبیہ مانند
بودن و شریک بودن از مشق و طرح و در اینجا مراد معنی اول است
و لازم نمی آید از مشابہت مساوات آن اصحاب بآن حضرت
زیرا کہ مقررات علم بدیع است کہ مشبہہ از مشبہ افضل میباشد
لہ باید دانست کہ در اب معتدین بوده کہ در صدر تصانیف
خود او مجزیہ کردند و از دیگر دند و از آن روس نمایم و موسی گردانیدہ
اند اول عرض قضیہ و تدوین آن علم و سبب تصنیف کتاب کہ علم
مذکور را یک کلام عرض وضع کرده و بتدوین آورده اند دوم ۳

لہ تعریف در لغت معنی تغییر و تحول است یعنی گردانیدن چیز
از حالتی در اصطلاح صرف عبارت است از گردانیدن اصل
واحد بسوی صیغ مختلف بلیے حصول معانی متفاوت زیرا کہ
معانی متفاوت بلیان اختلاف صیغ حاصل تواند شد و در اینجا
مراد معنی لغوی است اصطلاحی و مخفی ناند کہ منصف در خطبہ
رسالہ الفاظ مناسبہ و مستعمل علم صرف را رعایت فرمودہ تا
دلیل باشد بر آنکہ این رسالہ در علم صرف است و این صنعت
در اصطلاح علم بلاغت بر لغت استہلال گویندہ **ل**

سرور انبیا رہ : **ل** فائدہ بخشند باین رسالہ طالبان را و روزی کند ایشان را و مرابیر وی سرور پیغمبران رحمت خدا نازل باد بر وہ آں او ہمہ :

لہ لفظ موضوع با معنی پس لفظ ہل یعنی بی معنی مثل جَسَق کلمہ نباشد و بسبب قید مفروض معلوم شد کہ مرکب کلمہ گونہ سبب غلام زید را کلمہ نخواستہ گفت ، من المصنف
لہ مفروضہ آنکہ کلمات عرب یا مفروضہ یا مرکب مفروضہ آنکہ جزو لفظ آن بر جزو معنی دلالت نکند چنانکہ لفظ زید یا قام و مرکب بعکس آن و مثل عبد اللہ اگرچہ علم باشد
زید اہل تصریف و سخا و داخل مرکب است ، و محو علی ۳ کا پوری رحمانہ لہ نحوایں در تقسیم اسم را مقدم کنند کہ فرض نحوی یعنی بیان اعراب و بنا زیادہ تر

مقدمہ

در تقسیم کلمہ و اقسام آن کلمہ کہ لفظ موضوع مفروضہ را گویند بر قسم است فعل
و اسم و حرف و فعل آن کہ دلالت کند بر معنی مستقل بایکے از ازمانہ ثلاثہ ماضی حال استقبال
چون ضَرَبَ و یَضْرِبُ و واسم آنکہ دلالت کند بر معنی مستقل بایکے از ازمانہ ثلاثہ چون مَضَى
و مضاربٌ و حرف آنکہ دلالت کند بر معنی غیر مستقل کہ بی ضم کلمہ دیگر فہمیدہ نشود چون
مِن و اِلٰی و فعل باعتبار معنی زمانہ بر قسم است ماضی مضارع و امر و ماضی آنکہ
دلالت کند بر وقوع معنی در زمانہ گذشتہ چون فَعَلَ کہ در آن یکروز زمانہ گذشتہ
و مضارع آنکہ دلالت کند بر وقوع معنی در زمانہ حال یا آیندہ چون یَفْعَلُ میکند یا خواهد کرد
آن یکروز زمانہ حال یا آیندہ و امر آنکہ دلالت کند بر طلب کاری از فاعل مخاطب بزمانہ آیندہ
چون اِفْعَلْ بکن تو یکروز بزمانہ آیندہ و ماضی مضارع اگر نسبت فعل در آن بفاعل یعنی
کنندہ کار باشد معروف باشد چون ضَرَبَ زِدًا یکروز و یَضْرِبُ می زند یا خواهد زد آن
یکروز و اگر بمفعول باشد یعنی آنکہ کار بر واقع شدہ باشد مجهول بود چون ضَرِبَ
زِدًا شد آن یکروز و یَضْرِبُ زدہ میشود یا زدہ خواهد شد آن یکروز [فائدہ] و امر مذکور میباشند
مگر معروف و ماضی مضارع معروف و مجهول اگر دلالت بر ثبوت کارے کند اثبات باشد
چون نَصِيَ نَصِيًّا و اگر بر نفی دلالت کند نفی باشد چون مَاضِيًّا و لَا يَضْرِبُ
مثال معروف و مجهول ہر دو یکے
و فعل باعتبار تعدد حرف اصلی بر دو قسم است ثلاثی و رباعی ثلاثی آنکہ سہ حرف اصلی

باسم متعلق است و ہم بنظر شرافت اسم و محققاً
صرف فعل را مقدم کنند کہ فرض صرفی یعنی تصریف
بسوئے صیغہا زیادہ تر بفعل متعلق است ،
من المصنف رحمانہ لہ اسم یا مشتق از اسم
است بمعنی علو کہ اسم در مرتبہ از ہر دو قسم خود
شریف و عالی است زیرا کہ کلام بدون اسناد حاصل
نمی شود و اسناد عجات است از منسوب گردانیدن
چیزے بچیزے و اسم ہم ہمند میباشند و ہم ہمند لہ
چنانکہ زید عالم و در فعل امر ثانی مقصود است بکن
باشتر اک اسم افادۃ کلام ہمد ہر دو چون ضرب زید و در
حرف ہر دو امر معدوم یا مشتق از دو معنی طبع گردان
و علامت کہ اسم بمنزلہ اسم است بر مدلول
خود لیکن محققین شق ثانی را مرجوح شمرند
اول را ترجیح دادہ اند و حرف بمعنی طرف است
چونکہ این قسم از اسم و فعل بر طرف واقع است
لہذا بحرف موسوم گردانیدند ، از مولانا محو علی
کا پوری رحمانہ لہ معنی مستقل آنکہ
بی ضم کلمہ دیگر فہمیدہ شود چون رجل و ضرب
مختلف غیر مستقل کہ بی ضم کلمہ دیگر نفہم
نمایند مثلاً معنی من و اِلٰی بی آنکہ لفظ البصرہ
یا غیر آن بآن منضم سازند نفہم نمایند ظاہر است
کہ لفظ از زیاد یا تا تنہا فائدہ نہ بخشند
بمخلاف رجل کہ بمعنی مرد است یا ضرب بمعنی
زد کہ نفہم معنی آن بر ضم کلمہ دیگر موقوف
نیست ، من المصنف لہ ایراد مثالین
اشارات است بآنکہ اسم بر دو قسم است
یکے جامد دوم مشتق ، مولانا محو علی کا پوری
رحمانہ لہ کہ حرف اصلی آنکہ بمقابلہ فاعلیین
و لام در وزن افتد و در جمیع متصرفات کلمہ یافتہ

شود و آنکہ نہ چنین باشد زائد است مثلاً درینصحر کہ روزن لیغفل است یا زائد است و آن ص و اصل و در مضارب الف زائد است و حق رب اصلی و آن ص و
در جمیع متصرفات فاعل و حق رب در جمیع متصرفات ضرب یافتہ میشود ، من المصنف

موزید فیہ و تغییرات مست کہ بواسطہ اختلاف حرکات و سکنات تعدد حروف کہ در الفاظ پیدا آید و ظهور این معنی بیشتر در فعل است یا در اسامی که متصل اند به فعل در صفت اشتقاق مثل اسم فاعل و مفعول و صفتیہ و آنکہ در طرف کہ مادہ مشترک جمیع اینها موجودی باشد در اسم مزبور تغییر بغایت اقل است مثل جعفر و رجل پس مادہ فاعلین و لام را کہ مناسب مادہ لفظ فعل است وزن قرار دادند از صیغہ بناے فعل را بر ثلاثی رباعی مقصور گردانیدند

مضارع بر آن علامت اسم فاعل و مفعول مضارع فاعل
کہ بمنزله جزو کلمہ است در کلمہ نہایت ثقل راہ می یافت
از صیغہ کلمہ بدانکہ زیادت بر دو قسم است یکے بتکرار
حرف اصلی چون تکرار عین در قطع و تکرار لام در تجنیب
درین صورت در موزون بہ آن حرف هم مذکور تکرار گردانید
شود تا تنبیه باشد بر اینکه عین یا لام درین باب کرکریہ
است و گفتہ شود قطع بر وزن فعل و تجنیب بر وزن
فعل است دوم زیادت حرف غیر اصلی چون ہمزہ
در اکرم و تاد فعل پس حروف مذکور بعینہ باسم خود تکرار
کردہ شود چنانکہ در اصول کلمہ وزن رباعی مجرد حاصل
یشود و تکرار لام چون بیشتر کہ وزن آن فعل است
سوال در وزن با خصوص لام را چنانکہ ذکر کردہ شد و قاف
و عین را تکرار نمایند جواب زیر آن الحاق در آخر
بیامش و لام متصل آخر بود لہذا لام را تکرار گردانیدند
و تکرار لام عبارت است از نہایت حرکت سکون حرف رابع
یعین حرف لام چنانکہ در حاشیہ سابق در وزن ثلاثی
وضوح یافت و ہمین فرق است در میان حرف زوائد
و اصلی کہ مادہ زوائد بعینہ در جمیع موزونات برقرار ماند
چون قائل بر وزن فاعل مولانا محمد علی کانی پورہ
۵۰ تسریل پیرا ہن پوشیدہ کذائی الصراح
۵۱ ابر نشق ای شادمان شد و ابر نشق اشہر ای غنیم
بر آورد کذائی الصراح کے صحیح بمعنی تندرست
چون کلمات صحیح ہر سلامت باشد از اعلان تغییر لہذا
صحیح معنی شدہ ۵۲ چونکہ بیشتر این حروف
بر زبان اہل علت یعنی بیاراج جاری میشود لہذا بحرف
علت معنی شدہ ۵۳ منی المصنف ۹۰ ہمزہ مشترک است
از ہمزہ و متصل از علت پس وہمزہ تسہیل و در ظاهر شدہ
و متصل فارماثل باین جهت گویند کہ مثل صحیح است
بسیب قلت اعلان دران واجوف بعضی کاواک و شکم
غالی است چونکہ در وسط متصل عین حرف علت بیامش کہ وجود آن کالعدم است پس متصل عین بمنزله شکم حالی است لہذا واجوف معنی شدہ و ناقص بمعنی کم است چونکہ کی اشیا را اعتبار انتہا
بیامش و متصل لام بسبب عین حرف علت در آخرش گویند کہ است از دیگر اقسام لہذا ناقص معنی شدہ و مشہور این است کہ ناقص بمعنی کم بریدہ است و متصل لام بسبب عین حرف علت در آخرش بمنزله کم بریدہ
است لہذا ناقص در لغت بمعنی کم بریدہ و شدہ لہذا ناقص معنی صحیح است چونکہ متصل بر حرف گوید در حرف علت پیچیدہ است لہذا بلغیف معنی شدہ در ہم تسہیل متون موقوف ظاہر است ۵۴ منی المصنف ۹۰
تجدد حروف اصلی بنا بر احتراز است از مثل حوکل و بیتر کہ قاف و یاء درین جا علامت الحاق است و یاء و ضرب علامت مضارع و مولانا محمد علی کانی پورہ

در و باشد چون نصی و منصرف و رباعی آنکہ چار حرف اصلی دران باشد چون یعتز
یبعث و وہر یکے ازین ہر دو یا مجرد باشد کہ جز حروف ثلاثیہ یا رباعی
نداشتہ باشد یا مزید فیہ کہ دران در ماضی زیادت بر حرف اصلی باشد مثال ثلاثی مجرد
نصی یبعثو مثال ثلاثی مزید فیہ اجنب اکرم مثال رباعی مجرد یعتزو مثال رباعی
مزید فیہ تسریل ابر نشق و فعل باعتبار اقسام حروف بر چهار قسم است صحیح و موقوف
و معقل و مضاعف و صیح آنست کہ در حروف اصلی وی ہمزہ و حرف علت و دو حرف
یک جنس نباشد حرف علت و او و آلف و یاء را گویند کہ مجموعہ آن وای باشد اشلہ کہ گذشتہ
ہمزہ صحیح بودہ ہمزہ آنکہ در حروف اصلی وی ہمزہ باشد پس اگر بجائے قاف باشد آنرا ہمزہ فاف
گویند چون اہمز و اگر بجائے عین باشد ہمزہ عین چون سائل و اگر بجائے لام باشد ہمزہ لام
چون قرءہ معقل آنکہ در حروف اصلی وی حرف علت بودہ اگر یک باشد آنرا سہ
قسم است معقل فاکر آن را مثال گویند چون وَعَدَ وِیَسَمَا و معقل عین کہ آنرا واجوف گویند
چون قال و یباع و معقل لام کہ آنرا ناقص گویند چون دَعَا و دَعَى و اگر دو حرف
علت باشد آنرا لایفیف گویند و آن بر دو قسم است مقرون کہ ہر دو حرف علت متصل

۵۵ بدانکہ مصنف در مثال لفظ نصیر آورده و لفظ فعل
یفعل کہ موزون بہ است ذکر کردہ تا تنبیه باشد بر آنکہ عبارت
از حروف اصلی در اصطلاح قوم پیچیدہ تر کہ بعضی کلمہ فعل است
کہ حاصل شود از ترتیب حرکات و سکنات و تعداد حروف
یعین حروف قاف و عین و لام زیرا کہ حروف مذکور در مواد دیگر

صحیح غیر موجود است پس معلوم شد ازین قول کہ نصیر بر وزن
فعل و نصیر بر وزن یفعل است ہمیں کہ بر صفت کلمہ فعل
یفعل موصوف است نصیر نیز بہاں صفت موصوف
سوال قاف و عین و لام را چہ اختصاص وزن قرار دادند
جواب زیرا کہ عرض اہم در علم صرف معرفت حروف اصلی

۱۔ مضاعف بمعنی دو چیز است بسبب تکرار حرف اصلی در آن بمضاعف معنی شده به من المصنف ۲۔ این تقسیم بر مذہب بصریان است
باتباع دیگر مصنفین نوشته شده و در مذہب تحقیق کہ مذہب کوفین است مصدریم از مشتقات است پس اسم دوم قسم است و پس جامد مشتق به من المصنف
۳۔ قول از فعل اشعار است بدین معنی کہ حسب مذہب کوفین عند المصنف فعل اصل و ماخذ اشتقاق است بلکه مصدر نیز در مشتقات داخل جزا
حاشیہ سابق مصنف دال و مؤدی این دعوی است

و مذہب صاحب فصول اکبری یعنی بر مذہب
بصریین و تفصیل اسمائے مشتقہ در رسالہ ذکر
خواہد یافت بہ مولوی محمد علی رحمہ اللہ ۴۔ جعفر
نہر صغیر و کبیر واسع یا نہر بڑا یا کلاں تراز جدول و
ناقہ بسیار شیر کزانی القاموس ۵۔ اسم و
فعل رباعی معتدل و مضاعف و مہموز واسم رباعی
نمی آید و مضاعف معتدل فابریسبیل قلت و مضاعف
رباعی از لغت معرون می آید چون نزلت بہ مولوی
محمد علی رحمہ اللہ علیہ ۶۔ اسم ثلاثی مجرد است
فعل بفتح و سکون عین چون فطس بمعنی بنفیز و
فعل بفتح عین چون فرس بمعنی اسب و فعل بفتح
فاد و سکون چون کوف بمعنی شازہ و فعل بفتح فاد و
عین چون عقد بمعنی بازو و فعل بکسر فاد و سکون
عین چون جرج بمعنی عالم و صلح و فعل بکسر فاد
فتح عین چون جرج بمعنی انگور و فعل بکسر عین
چون ابلی بمعنی شتر با و فعل بضم فاد و سکون عین
چون قعل کہ معروف است و فعل بضم فاد و فتح
عین چون سرد کہ جانور است بزرگ کہ گنجینہ
را شکار میکند و فعل بضم عین چون عقی بمعنی
گردن و مزید فیہ و معصور نیست بہ من المصنف
۷۔ رباعی مجرد اربع وزن معروف است فَعْلَلٌ
بفتح فاد و سکون عین و فتح لام اولی چون جعفر
معنی نہر صغیر و کبیر و فَعْلَلٌ بکسر فاد و سکون
و سکون لام اولی چون زبرج بمعنی آرائش و زر
و فَعْلَلٌ بضم فاد و لام اولی و سکون عین چون
بُرْش بآل و چنگال مرغان شکاری و فَعْلَلٌ بکسر
فاد و سکون عین و فتح لام اولی ۸۔ جعفر

باشد چون طوی او مفروق اگر منفصل باشد چون و قی مضاعف است
کہ در حرف اصلی وی دو حرف یک جنس باشد چون فَرَوَ و نَزَلَ پس کل اقسام ده
باشد یک صحیح و سه مہموز و پنج معتدل و یک مضاعف صرفیال بسبب کثرت مباحث
صرفیہفت را اعتبار کردہ اند کہ درین بیت مذکور اند بیست صحیح است و مثال است
و مضاعف بہ لقیف و ناقص مہموز و اجوف بہ اسم بر سہ قسم است مصدر
و مشتق و جامد مصدر آنکہ دلالت کند بر کاری و در آخر معنی فارسیش دن یا تن
باشد چون اَلضَّرْبُ زَوْنٌ و اَلْقَتْلُ و مشتق آنکہ بر آورده شدہ باشد از
فعل چون ضارب و منصرف و جامد آنکہ نہ مصدر باشد و نہ مشتق چون رَجُلٌ
و جعفر مصدر و مشتق مثل فعل خود ثلاثی و رباعی مجرد و مزید فیہ میباشد و ہم
باقسام ده گانہ صحیح و غیرہ منقسم میشود و جامد باعتبار تعداد حروف یا ثلاثی
میباشد مجرد چون رَجُلٌ و مزید فیہ چون حمار یا رباعی مجرد چون جعفر و مزید فیہ
چون قوطاس یا خاسی مجرد چون سفرجل و مزید فیہ چون قبعتری و باعتبار
انواع حروف باقسام ده گانہ منقسم میشود چون فعل تصرفیات بسیار میدارد

۳ و دو میان لام ثانی و ثالث چون عطر قوطا ہند یا جینی نامند و فَعْلَلٌ بضم فاد و فتح عین و سکون لام اولی و کسر لام ثانیہ و زیادت یا میان لام ثانی و ثالث چون خر فیل بمعنی شی باطل و فَعْلَلٌ بکسر فاد و سکون عین و فتح لام اولی و ضم لام ثانیہ و زیادت و او میان لام ثانی	و ثالث چون قوطا ہند یا جینی بل او ناقہ بزرگ و فَعْلَلٌ بفتح عین و سکون لام اولی و فتح لامین اخیرین زیادت الف مقصورہ بآخر چون قبعتری شتر فریب و فَعْلَلٌ بفتح فاد و لام اولی و سکون و کسر لام ثانیہ و سکون یا زائدہ بین اللام الثانیہ و اللامین چون خندیش بمعنی شتر بکہنہ بہ من الصراح
--	---

من المصنف ۹۔ خاصی مجرد اچار وزن است فَعْلَلٌ بفتح فاد و عین و سکون لام اولی و فتح لام ثانیہ چون سفرجل بمعنی بہ و فَعْلَلٌ بضم فاد و فتح عین و سکون لام اولی و کسر لام ثانیہ چون قدح شتر فریب و فَعْلَلٌ بفتح فاد و لام اولی و سکون عین و سکون لام اولی و سکون لام ثانیہ چون قوطع شقیلی بہ من المصنف ۱۰۔ مزید فیہ خاصی پنج است فَعْلَلٌ بفتح فاد و لام اولی و سکون عین و ضم لام ثانیہ و زیادت

چون زبرج بمعنی آرائش و زر

لے متضی قیاس آن بود کہ مطابق حاصل ضرب سه حرکت عین ماضی در سه حرکت عین مضارع ابواب ثلاثی مجردہ می آید لکن مصنف در شش باب فرمودہ بیانش آنکہ باب فعل یفعل یضم عین ماضی و کسر عین مضارع در کلام عرب غیر مستعمل است و فُضِّلَ یُفَضِّلُ کسر عین ماضی و ضم عین مضارع و کاد یکاد و یفتح عین ماضی و فتح عین مضارع اگرچہ مستعمل است لیکن چونکہ نظیر آن در کلام عرب یافتہ **۶** نشده لہذا کلام باب جدا گانہ برائے آن وضع کردہ

واسم کم و حرف مطلقاً ندارد لہذا نظر صرفی بیشتر متعلق بفعل است۔

باب اول در بیان صیغ مشتمل بر دو فصل

فصل اول در گردانہائے افعال و فعل ماضی معروف ثلاثی مجردہ

وزن آید فعل چوں ضرب و فعل چوں سمیع و فعل چوں کرم و مضارع

معروف فعل گاہے یفعل آید چوں نصی یضم و گاہے یفعل چوں ضرب و مضارع

و گاہے یفعل چوں فتح یفتح و مضارع فعل یفعل آید چوں سمیع

یسمع و گاہے یفعل چوں حسب یحسب و مضارع فعل یفعل آید

و یس چوں کرم یکرّم و ماضی مجہول از ہر سہ وزن بر وزن فعل آید

و مضارع مجہول مطلقاً بر وزن یفعل پس ثلاثی مجردہ شش باب

حاصل شدہ اولاً بیان صیغ افعال و اسمائے مشتقات کردہ میشود بعد

ازین تفصیل ابواب نمودہ خواہد شد ماضی را سیزدہ صیغہ آید اثبات

فعل ماضی معروف فَعِلًا فَعِلُوا فَعِلْتَ فَعِلْتُمْ فَعِلْنَا فَعِلْنَا فَعِلْتُمْ

<p>غائب لازم می آید لہذا مثل دیگر اخوات آن تا ارادان زیادہ کردند و لفظ تا در فعلنا ضمیر تشبیہی و جمع متکلم و الحاق الغائبہ است از التباس فعلن و صیغہ تشبیہی مکرر مخاطبہ مخاطبہ را و متکلم را مشترک گردانیدہ بہت عدم التباس زیر آنکہ مخاطبہ متکلم اکثر در نظر بیاید پس احتمال التباس نیست بہ لوی مجر علی رحمہ اللہ</p>	<p>۴ اسکے نیست کہ آخر او او ما قبل مضموم باشد و تا م کسور در فعلت ضمیر مخاطبہ اختلاف حرکت جہت آخر التباس صیغہ و تا دون مشدود فعلت ضمیر مخاطبہ و در اصل فعلتین بودیم را در نون برانبات قرب مخرج ادغام کردند تا مضموم در فعلت ضمیر واحد متکلم چونکہ در وقت زیادت حروف الف و نون التباس تشبیہی مکرر جمع نشود</p>
---	---

و آنرا از باب تداخل شمرند و معنی تداخل آنکہ ماضی آن از باب دیگر و مضارع از باب دیگر مستعمل باشد و صاحب فصول اکبری کاویکاد را از باب سمیع یسمع نوشته و در صراح است فضل یفضل کسر عین ماضی و فتح عین مضارع و لغت دیگر در آن نیز آمدہ است یعنی فضل یفضل کسر عین ماضی و ضم عین مضارع و آن مرکب است از دو باب یعنی از باب تداخل است و ہوشاذی لانتظیر و سببویہ گفته کہ ہر دو لغت صحیح و ہمچنین حال نیم نیم و مت موت و کدت و کدور و نیز صاحب صراح کو مدکادہ وائے یعنی نزدیک شدن از باب سمیع یسمع نوشته کہ قولہ تعالی یکاد البرق یخطف ابصارہم و یکدی باق را یعنی بدر سگان لیدن از باب ضرب یضرب نوشته کہ قولہ تعالی یکیدون کیدان یلہ تحقیق این مقام صواب طولات مرقوم است لے صیغہ نام لفظ است لہذا ماضی را سیزدہ صیغہ است و مضارع را یا زہدہ بسبب تعدد معنی صیغہ مکرر نشود پس فعلتاراکہ برائے تفسیر مکرر حاضر و مؤنث حاضر ہر دو است و ماضی و فعلتاراکہ مشترک است در واحد مؤنث غائب و واحد مذکر حاضر و فعلتاراکہ مشترک است در تشبیہی مؤنث غائب و حاضر و مذکر حاضر و صیغہ یا سہ صیغہ خواہد گفت ورنہ ہر دو صیغہ متکلم باید کہ شش قرار دادہ شود من المصنف لے فعل صیغہ واحد مذکر ضمیر فاعل یعنی چہرہ و ستر است و الف در فعلنا و او در فعلنا علامت تشبیہی و جمع مذکر غائب و کتابت الف در فعلنا جہت فرق میان او و عطف و ما و جمع در مثل حضور و قتل و نیز برائے فرق در میان او و جمع و واحد در مثل دید و علم پر و عواما

در فعلت علامت تانیث زیر آنکہ تا از مخرج ثانی است و مؤنث ہم در خلقت خود در جہت ثانی است و تا در فعلنا علامت تانیث و حرکت آن عارضی در حکم سکون است و نون در فعلن علامت جمع مؤنث ضمیر فاعل و تا در مفتوح در فعلت ضمیر فاعل مخاطب و تا در فعلنا ضمیر فاعل و ہم برائے دفع التباس بالف اشباع در مثل قول شاعر علی تونی کل نفیس ما ضمنتنا الف در ضمنا برائے اشباع است و ہم در فعلت ضمیر فاعل و ما و جمع را حذف کردند زیرا کہ او و ہم نیز اسم است و در کلام عرب

لے مضارع آست کہ یکے از حروف زوائد تین در اول آن باشد و معنی آن متضمن باشد بزمان حال و استقبال چنانکہ گفته شود یفعل الآن یا یفعل غدا و بعضے گفته اند کہ مضارع حقیقتہ موضوع برائے حال است و مجازاً در استقبال مستعمل و شیخ رضی فرمودہ کہ این مذہب اقوی است زیرا کہ ہر گاہ لفظ مضارع از قرآن خالی باشد حمل کردہ شود در حال نہ بالعکس

فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ
 برائے مذکر غائب ست اول واحد دوم تشنیہ سوم جمع بعد از ان سہ صیغہ مؤنث
 غائب ست بہمون وضع بعد از ان سہ صیغہ مذکر حاضر است لیکن تشنیہ آن برائے
 مؤنث حاضر نیز آید بعد از ان دو صیغہ مؤنث حاضر ست اول واحد و دوم جمع -
 بعد از ان دو صیغہ متکلم ست اول برائے واحد مذکر و مؤنث ہر دو و دوم برائے
 تشنیہ مذکر و مؤنث و جمع مذکر و مؤنث ○ اثبات فعل ماضی مجہول
 فَعَلْتُ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ فَعَلْتُمْ
 ما و لا بر ماضی برائے نفی می آید مگر بشرط دخول لا بر ماضی این ست کہ
 بے تکرار نمی آید چون فَلَاصَدَقَ وَلَا صَلَّتِي ○ نفی فعل ماضی معروف
 مَا فَعَلْتُ مَا فَعَلْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ
 مجہول مَا فَعَلْتُ مَا فَعَلْتُمْ تا آخر لا فَعَلْتُ تا آخر ○ مضارع را یا زودہ صیغہ است
 اثبات فعل مضارع معروف یَفْعَلُ یَفْعَلُونَ یَفْعَلُونَ یَفْعَلُونَ یَفْعَلُونَ یَفْعَلُونَ
 یَفْعَلُونَ یَفْعَلُونَ یَفْعَلُونَ یَفْعَلُونَ یَفْعَلُونَ یَفْعَلُونَ یَفْعَلُونَ یَفْعَلُونَ
 سہ صیغہ اولی برائے مذکر غائب است اول واحد دوم تشنیہ سوم جمع بعد از ان
 سہ صیغہ مؤنث غائب ست بہمون وضع مگر در ان فَعَّلْتُ برائے واحد مذکر حاضر
 نیز آید پس آن بجائے دو صیغہ است و تَفَعَّلَانِ برائے تشنیہ مذکر حاضر و مؤنث حاضر

است حتی کہ عطفاً را در وجود و عدم آن اختلاف
 رو داده بلکہ حکما بعد از آن قائل گردیدہ اند و
 تفصیل این مقام در کتب مطولہ مثل رضی وغیر
 در مقام خود مذکور سوال فعل مستقبل المضارع
 چرا تشبیہ کردند جواب زیرا کہ مضارع در لغت
 بمعنی مشابہت ست و مضارع با اسم بجز در
 مشابہت دارد یکے مشابہت در وزن با اسم فاعل
 یعنی در حرکات و سکنات و تعداد حروف دوم
 دخول لام ابتداء مذہب بصرین چون یفعل
 و آن زید الفرج سوم اسم اول اسم بیانشد
 چون رجل و بعد از ان دخول لام تعریفاً انحصار
 پیدا یابد بچنین مضارع مبہم بیانشد در صلاحت
 حال و استقبال بعدہ بدخول سین و سوف
 مختص بزمان حال میگردد مثل قوله تعالی یسئلون
 الکفار ویسئلون الذین چہام صحت وقوع آن در
 مقام اسم فاعل چون مروت رجل یضرب ضارب
 و عند البصرین و ہر عرب گردانیدن مضارع
 ہمین مشابہت ست و عند الکوفین مضارع
 معرب بالاصالت ست زیرا کہ مشابہت اسم بلکہ
 توارد معنی مختلفہ در مضارع حقیقتہ اعراب ست
 زیرا کہ تعیین معانی بدون اختلاف اعراب صورت
 نمی بندد چون لا تقرب کہ رفع آخر در ان دلیل
 است بر آنکہ لا تقرب صیغہ نفی است نہ صیغہ
 نہی بچنین سکون جلا تقرب دال ست بر آنکہ
 لا تقرب صیغہ نفی فعل ست نہ بالعکس در صورت
 عدم اختلاف اعراب لام حالہ در معانی توارد راہ
 می یافت و تعیین معنی واحد صورت نہی ست و اعراب
 مضارع سہ است رفع و نصب و جزم و آخر
 مضارع در حال تجرد از نواصب و جوازم و تین

عمل مرفوع باشد و در باقی صیغہ سوائے یفعلن و تفعلن کہ از مبنی است عوض رفع نون اعرابی در آید ازین جهت آنرا نون اعرابی خوانند زیرا کہ بسبب لوق ضما
 بمنزل اوسط کلمہ واقع باشد و اعراب در وسط کلمہ منوز است و رضی وغیرہ عہ قولہ بحركات ثلثه یعنی ماضی مفعول العین مفعول الفیعلی کسور العین در موزون
 بہرہ وزن آید لیکن ندان بان یعنی لفظ فعل سوائے مفعول العین مثل نیست آنکہ بحركات ثلثه جا ہما را قام یافتہ است مراعات وزن ست بہت استعمال قولہ تعالی الم تر کیف نکل و
 یفعل ایضا یا بشارہ

ذقیہ از صغیر) معنی آن هر گاه و آن موضوع است برائے جواب مکافات چنانکه گفته شود آتیک الیوم پس گوئی اذن اگر کم و داخل نشود بر غیر مستقبل و اگر آتیا از فعل مؤخر گردانید عمل آن باطل شود چون اگر کم اذن همچنین اگر در وسط کلمه واقع شود و علاقه آن بما قبل خود باشد چون انا اذن اگر کم و هر گاه داخل شود بر آن حرف عطا پس عمل و الفاعل هر دو جائز است

فعل است چنانکه کسر از محضات اسم سوال
لم مستقبل را چه بمعنی ماضی میگردد آن جواب لم
مشابهت وارد بر کلمه شرط زیرا که هر دو عامل جائز
اند و حروف شرط ماضی را بمعنی مستقبل گردانند
و مستقبل را بمعنی ماضی همچنین لم مستقبل را بمعنی
ماضی میگردد و کذا فی شرح فصول اکبری کلمه
لما ولم هر دو برائے نفی فعل مضارع است و آنرا
بمعنی ماضی منفی گردانند لیکن فرق آنکه لما مختص
ست با استفراق یعنی احاطی کند جمیع از منماضیه
را چون ندیم زید و لما ینفخه التدم یعنی انتفاکے
ندامت مستمر است تا زمان تکلم و فی الصراح لما
یست ای هنوز نمرده است در جواب کسیکه گوید
قد مات فلان و گاهی معنی آن مثل معنی لم باشد
چون آتیک ولما اصل الیک ای لم اصل واصل
لما لم یا بود بسبب اجتماع متجانسین هر دو میرا
دیگر دیگر مضموم گردانیدند کلمه لفظاً و معنی
ای آخر را جزم کند و معنی ای مضارع را بمعنی
ماضی منفی گرداند شاعر گوید ان و لم لها
ولام امر ولای نمی نیزه تخرج حرف جائز فعل
اندا ای صاحب تیز مسکه بکسر اول و سکون ثانی
حرف شرط است می آید بر دو جمله که جمله اول
را شرط و ثانی ماجزا گویند چون ان تا حتی آنک
پس اگر هر دو فعل مضارع باشد جزم علی سبیل
الوجوب است چون لن تقرت اضررت و اگر یک
اذان مضارع باشد پس جزم علی سبیل الجواز
است چون ان تقرت اضررت و گاهی مخفف
از ان مشتق باشد درین صورت لابد است
و دخول لام در غیر آن در عوض تشدید قول تعالی
و انا نضطک من الکاذبین و گاهی زائد باشد

کَيَ يَفْعَلُ وَاذَنْ يَفْعَلُ رَا مَعْرُوفٌ وَ مَجْهُولٌ بَايْدُ كَر دَانِيْدُ ۝ ذَكَرْ لَمْ ۝ لَمْ دَرِ يَفْعَلُ
و تَفْعَلُ وَا فَعَلُ و نَفْعَلُ جَزْمُ كَنْدُ ۝ وَا زِ يَفْعَلَانِ و نَفْعَلَانِ و يَفْعَلُوْنَ
و تَفْعَلُوْنَ و تَفْعَلِيْنَ نُونِ اَعْرَابِي رَا سَا قَطْ كَر دَانْدُ ۝ و يَفْعَلْنَ و تَفْعَلْنَ
جَمْعُ مَوْثِ غَائِبٌ وَ حَاضِرٌ رَا بِحَالِ خُودِ وَا رُو ۝ و مَضَارِعُ رَا بِمَعْنَى مَاضِي
مَنْفِي كَر دَانْدُ ۝ بَحْثُ نَفْيِ جَمْدِ يَلْمُ دَرِ فَعْلٍ مَضَارِعُ مَعْرُوفٌ
لَمْ يَفْعَلْ لَمْ يَفْعَلَا لَمْ يَفْعَلُوا لَمْ يَفْعَلْ لَمْ تَفْعَلَا لَمْ يَفْعَلْنَ لَمْ يَفْعَلُوا
لَمْ تَفْعَلِيْ لَمْ تَفْعَلِيْنَ لَمْ وَا فَعُلْ لَمْ تَفْعَلْ ۝ نَفْيِ جَمْدِ يَلْمُ دَرِ فَعْلٍ
مَضَارِعُ مَجْهُولٌ لَمْ يَفْعَلْ لَمْ يَفْعَلَا تَا آخِرُ ۝ لَمْ يَلْمُ مِثْلُ لَمْ عَمَلٌ
كَنْدُ لَفْظًا و مَعْنَى چُونِ لَمْ يَفْعَلْ لَمْ يَفْعَلَا تَا آخِرُ ۝ مَكْرُ مَعْنَى لَمْ يَفْعَلْ
نَكْرُدُ مَعْنَى لَمْ يَفْعَلْ هُنُوْرُ نَكْرُدُ ۝ وَا نْ وَا لَمْ اَمْرُ وَا لَای نَهِيْ مِثْلُ لَمْ عَمَلٌ
كَنْدُ ۝ اِنْ يَفْعَلُ اِنْ يَفْعَلَا تَا آخِرُ مَعْرُوفٌ وَ مَجْهُولٌ بَايْدُ كَر دَانِيْدُ ۝
لَا مِ اَمْرٍ دَرِ جَمْعِ صَيَغِ مَجْهُولِ مِي آيْدُ و دَرِ مَعْرُوفِ دَرِ غَيْرِ صَيَغِ حَاضِرِ وَا لَای نَهِيْ
هَمْمِ صَيَغِ آيْدُ ۝ حَسَبِ بَيَانِ مَحْقَقِيْنَ صَيَغِ مَاضِي اَمْرِ مَجْهُولِ بَا لَامِ رَا
و هَمِ صَيَغِ مَاضِي نَهِيْ رَا مَتَفَرِّقْ كَر دَنْ پَسَنْدِيْدِه مِثْلُ بَحْثِ لَمْ اَبْحَاثِ
اِيْنِهَا رَا هَمِ بَايْدُ دَا شْتِ اَلْبَتَّةُ تَفَرِّقْ كَر دَانِ اَمْرِ مَعْرُوفِ ضَرْوَرِ سِتْ چِه
اَمْرَ حَاضِرِ اَز اِنْ بَ لَامِ آيْدُ و قِسْمِ ثَالِثِ فَعْلٍ اَسْتِ پَسِ صَيَغِ اَمْرِ عَلِيْحِدِه نَوْ شْتِه

چون ما ان تقوم زید هر دو صورت عمل آن باطل شود؛ **هه** بدانکه مذہب مصنف مثل دیگر محققین یعنی است بر مذہب بصیرین و الا مذہب کوفین آنست
که در امر حاضر نیز لام داخل شود گویند که فعل در اصل تفاعل بود و جزم آخر آن بلام مقدر است پس در امر حاضر لام بسبب کثرت استعمال حذف کرده شده برائے
تحقیق چنانچه حذف نون در لم یک بعد ازاں علامت استقبال را برائے فرق ما بین امر حاضر مستقبل حذف نمودند و حمزه وصل را بهر صورت تندر (بقیہ بر صغیر)

له در حال کس و فتح عین پر و دهمزه وصل
 کسورا آوردند بنا بر آنکه اگر همزه را مفتوح
 میگردد ایند در طبعش می شد همزه تکلم در حال
 وقف یا ضرورت شعر قوله الیوم اشرب من غیر
 مستحب و اثمان اللؤلؤ و الاطل : له
 سقوط نون اعرابی در امر حاضر بنا بر وقف است
 و از غیر آن بنا بر آنکه علامت جزم اسقاط
 نون اعرابی ساخت : له سوال در
 امر غائب لام چرا زاندر کند جواب لام از
 وسط مخارج است و از حرف نواته و امر
 وسط است میان امر و امور و غائب نیز وسط
 است میان تکلم و مخاطب و حروف زانده ایست که
 قول شاعر بر آن مشتمل است هویت السمانا
 فشیبتهی وقد کنت قدما هویت السمانا
 هویت السمان زانده است و همچنین لفظ تسبیل
 و اما ن ه سات عن حروف الزائدات و
 اسمها : فقالت و لم تجلی امان و تسبیل و
 گاهی از امر غائب هم لام ساقط میگردد چون
 قوله تعالی قل یعباد الذین امنوا لقیمو الصلوة
 و بر مذهب کوفین حذف لام مذکور در کلام عرب
 مطرد و عند البصرین بشرط قیام قرینه البتة
 جائز چنانکه در قوله تعالی و الا شاذ و نادر : مولوی
 محمد علی کانیوری له زیر که لام که در مضارع
 است لام تاکید است و لام تاکید همیشه مفتوح
 باشد و درین حال لام امر است و لام امر کسورا
 پیدا شد چنانکه و چشم سابق گذشت : مولوی
 محمد علی در اشته

چون انصر از نصر و مکسور اگر عین مکسور باشد یا مفتوح چون اصرب از
 تضرب و افتح از تفتح و در آخر وقف میکنند و نون اعرابی ساقط شود و نون
 جمع بحال خود ماند و حرف علت هم از آخر حذف شود چون اذ ان تدعوا و
 اذم از ترمی و اخش از تخشى ○ امر حاضر معروف افعلا افعلا
 افعلی افعلی ○ امر غائب متکلم معروف یفعل یفعل یفعل یفعل
 یفعل یفعل یفعل یفعل ○ امر مجهول یفعل یفعل یفعل یفعل
 یفعل یفعل یفعل یفعل ○ امر حاضر معروف بانون
 بانون ثقیله افعلا افعلا افعلا افعلا ○ بانون
 خفیفه افعلا افعلا افعلا افعلا ○ امر غائب متکلم معروف بانون
 ثقیله یفعل یفعل یفعل یفعل یفعل یفعل یفعل یفعل
 بانون خفیفه یفعل یفعل یفعل یفعل یفعل یفعل یفعل یفعل ○ امر
 مجهول بانون ثقیله یفعل یفعل یفعل یفعل یفعل یفعل یفعل یفعل
 جز اینکه لام مش مکسور است ○ امر مجهول بانون خفیفه یفعل یفعل یفعل یفعل

فصل دوم در بیان اسماء مشتقه

شش اسم از فعل مشتق میشوند اسم فاعل اسم مفعول اسم تفضیل

سوال اسم فاعل را بلفظ فاعل چرا تمسیر کردند جواب تا لفظ تمسیر دلالت کند بر معنی مقصود زیرا که معنی فاعل کننده کارست چنانکه از نحو است رساله و ضوح می یابد و در دیگر الفاظ مثل مفعول مستعمل و منفعل و غیر ذلک این معنی مفقود است که قید مطلقاً احتراز است از مثل تقسیم و مرئین که معنی اسم فاعل مستعمل باشد چنانکه واضح مذکور حقیقتاً از صفت مشبیه است

کند بر تغییر مضارع در اسم فاعل سوال الف را برائے زیادت چرا متعین کردند جواب اولی برائے زیادت حروف علت است و الف خفیف است سوال در آخر چرا زدند که در جواب تا التباس به تشبیه لازم نیاید سوال عین را چرا کشید و اندر جواب تا التباس نشود بر ماضی باب مضارع در حال وقفه است و آنکه رفع اعراب فاعل است و نصب اعراب مفعول و جرا اعراب ماضی الیه بتقدیر حروف جرکه تصریح و تفصیل آن در نحو مذکور است و مثال آی در حال رفع چون جاربان ضاربان قائمان ضاربان فاعل جاربان است در محل رفع و قائمان صفت تابع موصوف خود است و در حال نصب چون رایت ضاربین در این مثال مفعول در محل نصب واقع و در همین در حالت جر چون مررت بضاربین که ضاربین در این مثال تحت حرف جر واقع است که در همین مقام قید مطلقاً ترک فرمود بنابر آنکه اسم مفعول گاه به روزن فعیل و فعول و فاعل نیز می آید اگر چه بر سبیل قلت باشد قوله علیه السلام من قتل قتیلاً فله سلبه و قوله تعالی من ما یرد اوقافی بمعنی مدفون سوال قیاس مقضی بود که چنانکه اسم فاعل بر وزن مضارع معروف بود در جرا و سکنات و تعداد حروف همچنان اسم مفعول نیز بوزن مضارع مجمل می آید جواب درین صورت بمفعول باب مضاعفه التباس راه می یافت پس بنا بر آن از تلافی بناست آن متغیر گردانیدند سوال و مفعول او و چرا زدند که در جواب در کلام عرب بجز کرم و معنون کلام لغت بر وزن مفعول نیامده سوال عین کلمه

صفت مشبیه اسم آله اسم ظرف اسم فاعل که دلالت کند بر کننده کار از ثلاثی مجرد مطلقاً بر وزن فاعل آید بحث اسم فاعل فاعل فاعلان فاعلین فاعلون فاعلین فاعلة فاعلتان فاعلتین فاعلات تشبیه بحالت رفع بالف آید و بحالت نصب و جر بیا که ما قبلش مفتوح بود و نون تشبیه مکسور باشد و جمع بحالت رفع بواو آید و بحالت نصب و جر بیا که ما قبلش مکسور باشد و نون جمع مفتوح بود اسم مفعول که دلالت کند بر ذاتیکه فعل بر او واقع شده باشد از ثلاثی مجرد بر وزن مفعول آید بحث اسم مفعول مفعول مفعولان مفعولین مفعولون مفعولین مفعولة مفعولتان مفعولتین مفعولات اسم تفضیل که دلالت کند بر زیادت معنی فاعلیت نسبت بدیگر بر وزن فاعل آید مگر از لون و عیب نمی آید چه درین هر دو افعال برائے صفت مشبیه می آید

استعمال این قسم در معنی اسم تفضیل و غیر تفضیل هر دو مستعمل و مطرد است چنانکه گوی آحمق و جمع آن حقار و اعجم و جبار که اغلب معنی زیادت در آن مقصود نباشد مولوی محمد علی رحمانی که در ضمن این عبارت معلوم توان کرد که صفت مشبیه در وضع مقدم است بر اسم تفضیل زیرا که دلالت لفظ بر اصل صفت مقدم است بالشیع بر زیادت و موافقت وضع در بنا با اولی است فاقم به از رضی

فاعلیت در آن موجود است که احتراز است از مثل آسود و اعجمی که بوزن افعال اند و افعال مشترک است در میان صفت مشبیه و اسم تفضیل پس این فعل که بمعنی الوان و عیوب آید صفت مشبیه است نه اسم تفضیل زیرا که اسم تفضیل از الوان و عیوب بنا میگذرد اغلب در معنی التباس راه می یافت چنانچه در مثل آسود و ابیض معلوم نمیشد که معنی آن دو سواد و بیاض است یا زاندر سواد و بیاض لیکن اسم تفضیل از عیوب باطن می آید چون اجمل و ابله و مصنف مقید نگردانید زیرا که

را چرا هم دادند جواب تا التباس نشود بظرف تعیلیت مفتوح العین سوال مفعول را چرا فتح دادند جواب تا فرق باشد از معنی غیر ثلاثی مجرد و نیز برائے آنکه تا توانی ضمات لازم نیاید چه در اسم تفضیل شرط است که از افعال متصرف باشد معنی آن قابل کثرت باشد پس در مثل طلعت و غربت الشمس اعراب و اطلع نگویند و همچنین اگر عیوب قابل زیادت و نقصان نمی باشد چون احوال و اعجمی که ازین قید خارج شد مانند فاضل و غالب که معنی زیادت در

له زیرا که بنائے اسم تفضیل از غیر ثلاثی مجرد متعدست چرا که موضوع برائے تفضیل همین صیغه افعال است پس اگر میزف بعضی صرفم بروزن افعال گرانند
مخاطفت صرفم باقی می ماند و علاوه آن در مثنی هم التباس لازم می آید چنانچه گوئی در جمع ادر درین صورت ندانسته خواهد شد که لفظ مذکور از ترکیب و خروج است
یا از لغت دیگر و همچنین در دیگر امثال : کلمه جمع بود و نون در حالت رفع و بیائے و نون در حالت نصب ۱۳۴ و جرد کلمه افاعل جمع افعال اسم تفضیل چون

افاضل جمع افضل و چون اعالی جمع اعلی و غیر ذلک
و همچنین لفظیکه در اول او همزه زائد و بروزن افضل
باشد بشرطیکه اسم باشد جمع آن بروزن افاعل
آید چون اجدال جمع اجدال و اصالیع جمع اصالیع
اجدل جانوریست که چرخ نام دارد و اصیغ یعنی
انگشت : کلمه فعل موضوع برائے جمع فعلی
مؤنث اسم تفضیل چون صغیر جمع صغیر و جمع صغیر و
غیر جمع کبری و اگر در غیر فعلی اسم تفضیل برین
وزن آید شاذست چون روی جمع روی یا صفتیکه
بروزن فاعل و فاعله باشد جمع آن هم بروزن فعل
آید چون رکن جمع رکن و جبل جمع جاهل :
هے بدانکه جمع سالم موضوع است برائے ذوی
العقول و در جامد و مشتق هر دو می جمع بود و
نون یا میا و نون برائے مذکر فاعل در مشتق چون
ضایون و مضروبین و در اسم جامد چون زیدون
و زیدین و جمع بالف و تا برائے مؤنث عاقل مثال
آن در مشتق چون ضاربات و مضروبات و در جامد
چون هندات و جمع سالم بر مذمب تحقیق برائے
قیل و کثیر بر ذوی آید چون تولد تعالی ان المسلمین
و المسلمات که مقصود درین مقام تعمیم است و تفضیل
کذا ذکره الرضی علی خلاف ابن الحاجب : هے
و اگر معنی حدوث مقصود باشد صفت مشبه را
بوزن اسم فاعل تخیل گرداند چنانکه قول تعالی
ضائق به صدرک و این صورت مطروقت : هے
و بدین قید خارج شد ندانسا نیکه بوزن فاعل اند
و دلالت بر حدوث ندارد چنانچه و الله عالم و قائم
اللیل یا گفته شود که تصدرا ستر در دین کلمات
عاریست و فی نفس الامر موضوع بوده اند بر
حدوث : هے و همز موقوف اند بر سماع و مانند

چون احمرو اعنی و از غیر ثلاثی مجرد نمی آید ○ بحث اسم تفضیل افعال
افعلان افعلین افعلون افعالین افاعل فعلین فعلیان فعلیکین فعلیات فعل
افاعیل جمع تکسیر مذکر است و فعل جمع تکسیر مؤنث و افعلون و فعلیات جمع سالم
○ و جمع سالم آنرا گویند که بنائے واحد دران سلامت مانند در مذکر بود و نون
آید و در مؤنث بالف و تا آید و جمع تکسیر آنکه بنائے واحد دران سلامت نمائند اسم
تفضیل گاهی برائے زیادت معنی مفعولیت هم می آید چون اشتهر بمعنی مشهور
تر ○ صفت مشبه آنکه دلالت کند بر اتصاف ذاتی بمعنی مصدری بوضع ثبوت
○ و اسم فاعل دلالت میکند بر اتصاف بطور حدوث و لهذا صفت مشبه
همیشه لازم باشد اگر چه از فعل متعدی آید ○ پس فرق در سماع و سماع
اینست که سماع دلالت میکند بر ذاتی که موصوف باشد بشنیدن چیزی به بالفعل
و لهذا بعد آن مفعول آمدن میتواند چون سماع کلامک و سماع دلالت میکند بر ذاتی
که موصوف سماع باشد بطور ثبوت اعتبار تعلق بچیزه دران ملحوظ نیست بلکه عدم
اعتبار تعلق بچیزه ملحوظ پس سماع کلامک نمیتوان گفت ○ اوزان صفت
مشبه بسیارست چون صعب صغیر صلب حسن حشین ندس زیم بلز حطم
اخر مرخ کار بروزن اسم فاعل بزرگ از کرم کبیر از کرم
مغفور بفتح غین معجم آرزنده جمید بفتح جیم و تشدید یا
نیکما از نصر جان بفتح جیم و بیائے موحده بزول از کرم
بجان بکسر و جیم شرفید بفتح جیم شین معجم و جیم و
عین مملد و آخر دلیر از کرم عطشان بفتح عین مملد و سکون
طای مملد و شین معجم تشدید و عطشان بفتح عین و سکون طای
مملتین و شین معجم و الف مقصوده در آخر زن تشدید جنگی
بضم جار مملد و بیای موحده و لام (بقیة بر صغیر ۱۵)

اسم فاعل و مفعول اوزان بر حسب قیاس برائے آن موضوع نگردیده مگر در الوان و عیوب و حلی که بروزن افعال می آید و پس : هے صعب بالفتح و شوار از کرم
صغیر بالکسر فال از سماع صلب بالف معنی سخت از کرم حسن بفتح هاء نیکو از کرم حشین بفتح حاء و کسر عین درشت از کرم ندس بفتح ناء اول و هم ثانی بزرگ از سماع زیم بفتح و کسر
زا معجم و فتح همزه برانگنده از ضرب بلز بکسر بیائے موحده و لام فهای معجم در آخر فریه حطم بضم حاء مملد و فتح طای مملد برانگنده از ضرب جنب بضم هاء نیکو از کرم

(بقیه از صفحہ ۱۴) مقصوره زن باردار از جمع حمراء بفتح حاء مملو و سکون میم و راء مملو و الف مرفوعه زن سرخ و عشره بضم عین مملو و فتح شین مملو و راء مملو و الف مرفوعه ماده شکر که بر محل او ده ماه گذشته باشد: مصنف له بدانکه اطلاق تذکره و تاثیرت بر اسم آله و ظرف نیاید زیرا که تذکره و تاثیرت موقوف بر فاعل است و ظروف و فاعل را نمی خواهند و آنکه شش صیغه برای

جَنبٌ أَحْمَرٌ كَأَبْرِ كَبِيرٍ غُفُورٌ جِيدٌ جَبَانٌ هِجَانٌ شَجَاعٌ عَطْشَانٌ عَطْشَى جَبَلِيٌّ
 حَمْرَاءُ عَشْرَاءُ ○ بحث صفت مشبه حسن حسان حَسَنَيْنِ حَسُونِ
 حَسِينَيْنِ حَسَنَةٌ حَسَنَاتٌ حَسَنَاتٌ حَسَنَاتٌ ○ اسم آله که دلالت کند بر آله
 صدور فعل بر سه وزن آید مفعَلٌ مَفْعَلَةٌ مَفْعَالٌ ○ بحث اسم آله
 مَنَصْرَانِ مَنَصْرَيْنِ مَنَاصِرٌ مَنَصُورَةٌ مَنَصُورَتَانِ مَنَصُورَتَيْنِ مَنَاصِرٌ مَنَاصِرٌ
 مَنَصَارَانِ مَنَصَارَيْنِ مَنَاصِيرٌ ○ و گاهی بر وزن فاعل آید چون خاتم آله ختم
 یعنی هر که در آن عالم آید و دانستن مگر درین قسم معنی اسمی غالب آمده علی الاطلاق
 بمعنی اشتقاقی مستعمل نیست هر آینه ختم را خاتم و هر آینه علم را عالم نتوان گفت
 ○ اسم ظرف دلالت میکند بر جائے صدور فعل یا وقت صدور فعل از مفتوح
 العین و مضموم العین و ناقص مطلقاً بر وزن مفعَلٌ آید بفتح عین چون مَفْعَلٌ
 وَمَنَصْرٌ وَمَرْقِيٌّ ○ و از کسور العین و از مثال مطلقاً بر وزن مَفْعَلٌ آید بکسر
 عین چون مَضْرِبٌ وَمَوْجِعٌ ○ و آنکه بعضی صرفیاء گفته اند که از مضاعف
 هم مطلقاً بفتح عین آید صحیح نیست و استدلال کرده اند بلفظ مَفْرُكٌ اَنْفِیْرٌ
 بکسر عین است و در قرآن مجید واقع فَايِنِ الْمَفْرُكِ ○ صحیح اینست که از مضاعف
 کسور العین بکسر عین آید چنانچه مَحَلٌّ اَزْ حَلٍّ مَحَلٌّ و لَفْظٌ مَحَلٌّ هُمُورٌ قُرْآنٌ مَحْمُودٌ
 وَاقِعٌ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيِ مَحَلَّهُ و لَفْظٌ مَفْرُورٌ جَوَابٌ دَادَةٌ اَنْدَ كَرْفٌ نَيْسٌ

واحد است و تشبیه او مضربان و جمع آن مضارب و در مضرب تا آنجا که در دند و مضرب خوانند و تکلیف او مضربتان و جمع آن مضارب شرح فضول آگویی: که بکسر میم بنا بر فرق در میان آله و اسم ظرف و از اسبویه امتداد بر بعضی هم نیز منقول است تکلمه و مسقط و مَحَلٌّ و مَدْرَسَةٌ و مَدْرَسَةٌ یعنی سر مردان و دارودان و آله بیخون و آله کوفتن و روغن آن و علاوه این نظیر دیگر دارد و اسم آله بر وزن فعال نیز آمده بر سبیل قلت چون خیاط آرد ختن و نظام رشته جواهر: که سیوال ظرف از مضارع مفتوح العین و مضموم العین هر دو بفتح عین می آید بضم عین چنانچه آید جواب زیرا که در کلام عرب یعنی بوزن مَفْعَلٌ مضموم العین دارد و مگر دیده مگر بر سبیل ندرت چون کرم و مضمون لکن بنا بر اسم ظرف بر وزن ناد جانند مانند سوال فتحه چرا افتخار ذکر دند جواب زیرا که فتحه اخف الحركات است کذلکی الرضی: که بدانکه در لفظ محال دو وجه منقول است مفتوح العین و کسور العین و هر دو وجه مذکور مطرو و صحیح چنانچه در آیه کبیر فَبِئْسَ مَا لَكُم مِّنْ عَاقِلِينَ در قرآن فتحه و کسره هر دو متواتر است و این لفظ هم از جمله لغات نیست که مضارع آن کسر و فتح هر دو وارد شده: کذلکی الرضی هه زیرا که اگر مضاعف مطلقاً بر وزن مفعَلٌ بفتح عین آمدی لفظ محال از محال که مضاعف کسور العین است صحیح نبوده و حال آنکه در قرآن شریف موجود:

له قول جمل و چارین حصین است بر اوزان غالب الاستعمال ... و مصادر ثلاثی برین اوزان نیز آمده ... و مساریه بر وزن فاعلونه و مملکه بر وزن فاعله

لهذا ناظم ازان قطع نظر فرموده ... له قول چارمین یعنی فعلان بکسر حرف دوم ... از نصر بنصر و همچنین وزن ثالث یعنی فعله کسره ... و مفتوح العین هر دو آید چون غلبه یعنی فتح یعنی غلبه کردن و مسره یعنی دردی کردن ... عین ستون از سبغ فاعله یعنی میم و سکون فاد فتح عین ستون و مدخل بحركات مذکوره آید از نصر بنصر طلب یعنی جستن از نصر بنصر فتاوته یعنی فار و سکون عین و ضم لام و سکون واد فتح لام ثانی در نیم دو رخ آید از ضرب یضرب و این وزن مطرد نیست چنانکه صاحب شافیه آنرا ذکر کرده پس از جمله شواذ محسوب باید ساخت ... که کیبوته یعنی فا و سکون یا و ضم لام و سکون واد فتح لام ثانی بودن و هست شدن از نصر اصل آن کیبوته بوده واد و یا هم آمدند واد و یا کرده اوفام کردند بعد بکه را ازال حذف نمودند برائے تخفیف کیبوته ماند شهادة یعنی فا و عین گواهی دادن از سبغ بسبغ کمال یعنی فا و عین تمام شدن از کرم یکرم ... یعنی فا و عین و الف و بکسر لام و فتح یا ناپسند داشتن از سبغ ... یعنی عین و فا در هر سه مثال اولی مفتوح است لیکن عین در مثال رابع یعنی در فاعله بحلاف هر سه افتد ما قبل خود ساکن است چنانکه مثال آن گذشت ... که مخمده یعنی میم و سکون فا و کسر عین و فتح لام ستون از سبغ مخمده یعنی میم و سکون فا و فتح عین باز داشتن از ضرب ختیق یعنی فتح فا و کسر عین خنفر کردن از نصر خبره یعنی فتح فا و سکون عین و ضم لام و تشدید واد و بکسر کردن از نصر ...

نظم

وزن مصدر آمده ای زی وقار
فعل و فعلی فعله فعلان بفتح
هم بخوان در چارمین فتح دوم
فعل و فعلی فعله فعلان بکسر
فعل فعلی فعله و فعلان بضم
مفعلة مفعول فعل فاعلونه ست
فیعلونه هم فعالة هم فعال
هم فعالية ازين اوزان بدان
عین اول در همه مفتوح خوان
مفعلة مفعول فعل فاعلونه ست
هم فعيلة هم فعيل و فاعلة
این همه با فتح اول کسر عین
مفعلة مفعول هم مفعولة ست
هم فعول هم فعولة هم فعول

از ثلاثی مجرد و چار
فعل و فعلی فعله فعلان بفتح
هم بخوان در چارمین فتح دوم
فعل و فعلی فعله فعلان بکسر
فعل فعلی فعله و فعلان بضم
مفعلة مفعول فعل فاعلونه ست
فیعلونه هم فعالة هم فعال
هم فعالية ازين اوزان بدان
عین اول در همه مفتوح خوان
مفعلة مفعول فعل فاعلونه ست
هم فعيلة هم فعيل و فاعلة
این همه با فتح اول کسر عین
مفعلة مفعول هم مفعولة ست
هم فعول هم فعولة هم فعول

درین صورت لغات مذکوره بوزن فاعول بضم فا و عین بود و الله اعلم بهیوته بضم فا و عین (بقیه بر صفحه ۱۸)

و قود و د و و و قبول بکذا فی الرضی و علامه تقاضائی در توحی نوشته که بجز قبول مصدر دیگر بسماح نرسیده

قطیعه یعنی فا و کسر عین و یا ساکن و فتح لام بریدن خویشی از فتح و میض یعنی فا و کسر عین و سکون یا در خشدین برق از ضرب یضرب کا ذبه یعنی فتح فا و کسر عین و فتح لام دروغ گفتن از ضرب و همچنین مکذوب و مکذوبه ... عین ساکن است و پس ذر باقی همه کسور ...

۱۹
لیکن اگر عدد مذکور مضاف باشد سوئے عدد دیگر درین صورت فائده مرتبه دو ان مقصود نخواهد بود بلکه اطلاق آن بر هر فرد آن باشد بلحاظ ترتیب عدد چون قوله تعالی ثانی ثمنین اذ بهائی الغارہ لے جت مزید اعتقاد التفات سامع بجز اول که ابتدا بر کلام بآن موقوف است بخلاف جمود ثانی که چندان احتیاج و التفات بدان نمی باشد لے قیاس مقتضی بود که برائے عقود هم عاشرون و ثالثون می آید لیکن بسبب قلت استعمال و ضیح علی دره برائے عقود متعین نگردانیدند لے و بنائے آن اکثر از جوامدی آید و طریق معرفت آن از اسم فاعل و مبالغه بر دو وجه است یکے آنکه برائے آن فعل و مقدره ... و الاکن معنی معلول باشد چون دافق بمعنی مدفوق و یا مؤنث آن مجرد از تاورد چون حائض و طلاق زن صاحب حیض و صاحب طلاق در بنائے این شرط آنست که کسیکه شئی مذکور بآن منسوب است بوجهی من الوجوه علاقہ با داشته باشد چنانکه بقال ازجهت بیع و جمال ازجهت قیام خدمت شتر و شیاف بجهت استعمال و مزادلت سیف و گاہ صیغه فاعل و فعال بر دو در شئی واحد استعمال می آید چون شیاف و مسائف و وزن فعال به نسبت فاعل درین معنی زیادہ تر مستعمل است و استعمال هر دو موقوف است بر سماع بدین وجه گندم فروش را میوه فروش را فکاه نخواهند گفت و علی هذا القیاس مولانا مولوی محمد علی عم فیضہ ۵۰ بدانکه این باب مع هر دو باب آینده کثیر الاستعمال است لیکن مثال واوی و اجوف و ناقص یابی از نصر نمی آید و بسبب خفت و کثرت استعمال معانی این ابواب مختص بر شده اند بلکه برائے معانی کثیری آیند لیکن اغلب نصر بنصر برائے معنی غلبه می آید و درین حال متعددی باشد و بعد فعلی واقع شود چنانکه گوئی خاصصنی تخصصه و غالبی فعلیتہ خصوصت کرد با من پس در خصوصت غالب آدم برود لے بدانکه در ا مصاد این باب و علی هذا مصاد در دیگر ابواب بسیار است اذ ان جمله است فعل فاعله

از هر شئی و معنی صواب زیادہ زنده است و پس نسبت یکے ملحوظ نیست
○ ذکر فاعل عدد و فائده صیغه فاعل در اعداد برائے مرتبه می آید
خاص معنی پنجم و عایشه بمعنی دهم یعنی آنچه در شمار باین مرتبه باشد گرد و در کما
جز اول را بوزن فاعل سازند و ثانی را بحال خود گذارند چون حادی عشر
ثانی عشر حادی و عشر و رابع و ثلثون و در عقود بعد عشره همون عدد
اسم برائے مرتبه هم باشد مثلاً عشر و ن بست هم باشد و بست هم ذکر
فاعل ذیکذا و صیغه فاعل برائے نسبت هم می آید و این را فاعل ذیکذا
گویند چون تاسر و لاین بمعنی صاحب تمر و صاحب لبن و همچنین تمار و
لبان

باب دوم

در بیان ابواب مشتمل بر چهار فصل ○ فصل اول در ابواب
ثلاثی مجرد چون از بیان صیغ افعال و مشتقات فارغ شدیم حال بیان ابواب
میکنیم از بیان سابق دانستی که ثلاثی مجرد در اشش باب است ○ باب
اول فعل یفعل بفتح عین ماضی و ضم عین غابر یعنی مضارع غابر
معنی باقی است بعد زمان ماضی حال استقبال که مضارع بران
دلالت دارد باقی می ماند لهذا مضارع را غابر گویند التصو و التصیره

۵۰
۵۱
۵۲
۵۳
۵۴
۵۵
۵۶
۵۷
۵۸
۵۹
۶۰
۶۱
۶۲
۶۳
۶۴
۶۵
۶۶
۶۷
۶۸
۶۹
۷۰
۷۱
۷۲
۷۳
۷۴
۷۵
۷۶
۷۷
۷۸
۷۹
۸۰
۸۱
۸۲
۸۳
۸۴
۸۵
۸۶
۸۷
۸۸
۸۹
۹۰
۹۱
۹۲
۹۳
۹۴
۹۵
۹۶
۹۷
۹۸
۹۹
۱۰۰

تقول و فعل بفتح فاعلین چون النصر و التصیره و الدخول و الطلب و مثل الطلب مخصوص باین باب است و از باب دیگر نمی آید

له زیرا که افعال غلطی و طبایع بد دیگر سزایت نتواند کرد: که زیرا که درین حالت معنی لزوم ازان مسلوب میشود: که چنانچه قول تعالی **يَحْتَسِبُ** اَنْ مَالَهُ اَنْزَلْنَاهُ
در قرآنه بفتح عین مطرد است درین صورت لغت مذکور از سبع خواهد بود و طرف این باب بکسر عین آید به تبعیت مضارع مگر و تفتیح بفتح عین مستعمل باشد درین
صورت ضرورت است که طرف او مفتوح العین آید: که و آن بر سبیل استقرار این است و لکن هلاک شد و لکن استقرار داشت و لکن سزاوار شد و لکن میرا

یافت و بدیع بر هم گار شد و بریم آس کرد و بری
آتش از جفاق بیرون آورد و در کوی نزدیک شد
و جزو نظر در دل کینه داشت و له جبران شد
و بیل ضعیف شد و تم رعیت کردن زن حامله
بسوسه طعام و طی گرفت بیستی خشک شد و جود
یافت بیستی سخت حاجت شد و طب ضعیف شد
و بیج در دهن شد و عین بد خوشد و تم غمگین شد
و تم غلط کرد و چمن سست شد و توره کم عقل شد
و توری دیده شد و توره فرمانبردار و تویع آخورد سنگ
از نفوس آگری: ه طمعی بیروزن مکرم اسم
فاعل از باب افعال و مصدر آن الحاق و معنی
آن در لغت در رسیدن و در رسانیدن است و
در اصطلاح عمارت از گردانیدن کلمه بر مثال
کلمه دیگر که از انانداز است بطریق که بعد از حرف
و حرکات و سکات مثل طمعی به شود و راضی و
مضارع و امر و نومی و مصدر و اسم فاعل و اسم
مفعول و فائده الحاق آنکه اکثر در شعر و صحیح
بدان ترکیب حاجت میشود و در طمعی بجز مناسبت
لفظی امری دیگر مقصود می باشد و خلاف غیر طمعی
که در ان لابد است که احداث معانی جدید ازان
مقصود باشد زیرا که هر گاه عرض لفظی ازان
مقصود است و عرض معنوی هم غیر مقصود در
صورت زیادت جهت خواهد بود و این منع است
و زیادت مذکور خواه برائے الحاق باشد یا غیر الحاق
هم موقوف است بر سماع نه اینکه هر لغت که خواستند
بر وفق قیاس حرفی در ان زیاده سازند و معنی
مطلوب انان حاصل شود اغلب ابواب مزید
از ان لغات آید که مجرد ازان آمده باشند و گاه از
غیر ان نیز آید چون **الحم** و **اشتم** صاحب گوشت

گرم یگرم گوما و کرامه فهو کویو الامر منه اگرم الی این باب لازم
است ازان مجبول و مفعول نمی آید ○ فعل بر دو قسم است لازم و متعدی
○ لازم فعلی را گویند که بر فاعل تمام شود و اثر آن بر دیگری ظاهر نشود چون
گرم زید و جلس زید ○ و متعدی آنکه اثر آن از فاعل بدیگر رسد
مثل ضرب زید عمرو و اگرم بگر خالد ای همین جهت که اثر فعل لازم بر
دیگر ظاهر نمی شود و مفعول همون میباشد که بران اثر ظاهر میشود از فعل لازم
مفعول نمی آید ○ و فعل مجبول منسوب بمفعول میباشد لهذا هم از لازم
نمی آید مگر هر گاه که فعل لازم را بحرف جر متعدی کنند مجبول و مفعول ازان می آید
چون گرم به مگرم به ○ باب ششم فعل یفعل بکسر العین فیها
الحسب و الحسبان پنداشتن حسیب یحسیب حسیبا و حسیبانا فهو حاسب و
حسیب یحسیب حسیبا و حسیبانا فهو محسوب الی صحیح ازین باب جز حسیب
یحسیب نیامده و در ان هم در مضارع فتح عین نیز آمده است دیگر چند کلمه مثال و
لفیف ازین باب آمده اند ○ فصل دوم در ابواب ثلاثی مزید فی مطلق
ثلاثی مزید فی مطلق و غیر مطلق که مطلقش نامند ○ مطلق آنرا گویند
که زیادت حرف بیروزن رباعی گردد و جز معنی باب طمعی بمعنی دیگر در ان نباشد چون

مرضی در باب الحاق نوشته که کافی است که زیادت الحاق
در ان موضع برائے احداث معنی جدید مطرد نباشد چون بهره
ام تفضیل و هم مصدر ظرف و آنکه زیادت مذکور باید انان مطلق
مطردانه عه قال الله تعالی و حسیب ان لا تلکون فتنه

و پیر بسیار شد و این قلیل است و گاه برائے اصل طمعی بمعنی نمی باشد چون **کوکب** و **وزنکب** که مجرد آن یعنی **ککب** و **زنکب** است
این قید بنا بر آنست که بعضی شرط کرده اند در الحاق که معنی مجرد در ان تغییر نیابد و این شرط مخدوش است زیرا که معنی **توقل** و **شتمل** و **کوتر** مخالف **یقظ** و **شمل** است
و از تقریر مصنف این شبهه ارتقاغ یافت زیرا که اگر چه معنی این کلمات مخالف معنی مجرد است لیکن بر مخالف معنی نمی بخود پس تعریف مصنف جامع و مانع است و شیخ

له جواب سوال مقدر است مثل اجتنب و اگر م را چرا ملحق بر باعی گویند و تقریر جواب آنکه در ملحق و ملحق بر است و معنی شرط است اجتنب و اگر م بر آن معانی مختلف می آید به سبب زیرا که تا وقتیکه ملحق بر را معلوم نکنند ملحق را بر وزن آن گردانند و چون صورت بندد به سبب بد آنکه حق علامت آن است که اختصاص معانی آنرا پیدا شود چنانکه فون در افعال احداث معنی مطاوعت می سازد و معنی مطاوعت در لغت ۲۲ اطاعت و انقیاد است و در اصطلاح عبارات

است از آمدن فعلی بعد فعلی بر آن اظهار قبول اثر مفعول از فاعل و این معنی حقیقه حق افعال است و مجازاً در دیگر ابواب نیز مشترک اما باب افتعال بر آن معانی مختلف می آید لیکن اغلب ورود آن در معنی مطاوعت است در افعال جوارح چنانکه گوئی غَمَمْتُ فَاغَمَّ غَمَلِیْنَ گردانیدم او را پس غمگین گردید و در غیر افعال جوارح قلیل مانند جَمَعْتُ فَاَجْمَعُ وَالغَالِیْکَ بموضع فاعل آن یکے ازین شش حروف یعنی لام و یاء و واو و نون و میم باشد و ادائے معنی مطاوعت در آن مقصود بود حق باب افعال است و افعال گاهی معنی فعل مجوز آید چون جَدَّبَ وَاجْتَدَبَ یعنی واحد به سبب سوال مصنف در زیادت باب افعال همزه را با وجودیکه زائد است ذکر فرموده جواب مقصود مصنف درین مقام بیان علامات ابواب است که بواسطه آن تقریر باب از باب دیگر ممکن باشد و عرض از تعداد حروف اصول و زوائد و نیز از بیان سابق مصنف معلوم شد که این ابواب هفتگان از آن قسم است که همزه وصل در اول آن می آید پس تصریح مکر حاجت نمائید **سوال** نیم را در اسم فاعل چه زیاده کردند با وجودیکه زیادتی حرف علت در کلام عرب اکثر است جواب زیادتی حرف علت درین محل معتذر است چرا که اگر الف زیاده کرده شود لازم آید ابتدا بالف درین حال است و فاوده اول کلمه زائد نمی شود و اگر یا زیاده کرده شود لازم آید التباس بمضارع و اختیار میم ازین جهت است که میم قرین است

جَلِبَبٌ و مطلق آنکه چنین نباشد یعنی بر وزن رباعی نگرود و اگر گردد باب آن معنی دیگر هم داشته باشد چون **اجْتَنَبَ** و **اَكْرَمَ** چونکه ذکر ملحق بعد ذکر رباعی می آید چه فهم آن بر فهم رباعی موقوف است لهذا اولاً ذکر مطلق کرده میشود و آن بر دو قسم است با همزه وصل و بی وصل اول راهفت باب است **باب اول اِفْتِعَالٌ** علامت این باب تا زائده است بعد فاکلمه چون **الْاِجْتِنَابُ** پر همیز کردن **تَصْرِیْفُهُ اِجْتَنَبَ یَجْتَنِبُ اِجْتِنَابًا فَهُوَ مَجْتَنَبٌ وَاجْتَنِبَ مَجْتَنَبٌ اِجْتِنَابًا فَهُوَ مَجْتَنَبٌ** الامر منه **اِجْتَنَبَ** و **الْتَهَى** عَنْهُ لَا **تَجْتَنِبُ** الظرف منه **مَجْتَنَبٌ** درین باب و جمله ابواب ثلاثی مزیدیه و رباعی مجرد و مزیدیه در فعل ماضی مجزول سوائے ما قبل آخر که مسور می باشد هر حرف متحرک مضموم میشود و ساکن بحال خود می ماند پس در **اِجْتَنَبَ** همزه و تا هر دو مضموم است و همچنین در **اسْتَنْصَرَ** و در فی ماضی این باب و جمله ابواب همزه وصل چون همزه وصل بسبب در آمدن **مَ** و **لَا** بیفتد **الف** و **مَ** و **لَا** هم ساقط شود پس **مَا اِجْتَنَبَ لَا اِجْتَنَبَ مَا اِنْفِطَرَ لَا اِنْفِطَرَ مَا اسْتَنْصَرَ لَا اسْتَنْصَرَ** گویند **اسم** فاعل درین باب جمله ابواب ثلاثی مزیدیه و رباعی بر وزن مضارع معروف آید جز آنیکه میم مضموم بجائے علامت مضارع می آید و ما قبل آخر را کسره میدهند اگر کسور نباشد و اسم مفعول مثل اسم فاعل می باشد مگر ما قبل آخر در آن مفتوح می باشد و اسم

بواو در مخرج زیر که هر دو ششویند **سوال** میم را چرا ضمه دادند جواب تا التباس لازم نیاید باظرف از تعصیل کسره عین به سبب بنا بر فرق در میان اسم فاعل و اسم مفعول

دردالجات کثیر و مختصا

لے ہر سہ حروف از قسم مجبورہ ست و مجبورہ عبارت ست از حروف فیکہ در ادائے آن مجرد و منظور آید و آن فزودہ حروف بلند ہر تہ الف عین سین قاف جیم یا واو لام را نا ظا ذال نون ذال یا تیمم صاد و مجموعہ دے ظَلَّ قَوْرَبَضَّ اذْغَرَّ جُنْدُ طَطِيعٌ است و مہموسہ ضد مجبورہ و آن دہ اندستین تاشین حاتا کا قاف خاصا د قافا کہ مجموعہ دے سَشَّوْکَ نَصَفَّ وَجَوَّکَ در میان تا و حروف مذکورہ متن در صفت جہر و ہن منافات است و اجتماع متناہین در کلمہ واحد

مکر وہ لہذا ابدال آن بدل کہ قریب المخرج است واجب بندارند: سوال تا را بدل چرا بدل میکند و بالعکس جائز ندارد جواب زیرا کہ دال ہم قریب المخرج است از تا و ہم موافق است از ذال و ذال در صفت جہر پس دال بمنزلہ متوسط قرار یافت در میان تا و حروف مذکور و این صفت در تا مفقودست: لے زیرا کہ دال و تا قریب المخرج است و ادغام متقاربین واجب است چنانچہ در مقام خود ذکر خواهد یافت: لے بنا بر آنکہ ابدال ذال بدل دال درین صورت جائز است نہ واجب بنظر اینکه در میان دال و ذال اتحاد ذات نیست محض اتحاد در قسم البتہ موجود است و این قدر مناسبت مفید جزا ابدال ست زکاتی برائے وجوب: لے سوال درین صورت تا را بدل بدل کردہ در دال چرا ادغام نکنند مثل دیگر اخوات آن با وجودیکہ قلت افعال نیز درین صورت حاصل ست جواب زیرا کہ تا از دال اعظم است در مد صوت و این صورت ادغام تا بدل بمنزلہ نیست کہ ظرف کبیر از طرف صغیر بعینہ دارند: لے این ہر سہ حروف مستعلیہ اند یعنی در استخراج آن زبان مائل بعلو می شود و این ہر سہ حروف را خاصہ مطبقہ نیز خوانند و تا از حروف منخفضہ است زیرا کہ انخفضا لازم مہموسہ است و تجویز ابدال در این حروف نیز بود کہ در مجبورہ و مہموسہ گذشت: لے و در تجویز ابدال تا بہ طابوعینہ چنانکہ در حروف سابق ذکر یافت و بیچنین دیگر احکام آن: لے ذبا بعکس جائز نیست یعنی اطرب اطبر بخوانند زیرا کہ صاد و ضاد در صورت اعظم اند:

ظرف بردوزن اسم مفعول آن باب آید و آکہ واسم تفضیل ازین ابواب نیاید اگر ادائے معنی آکہ منظور باشد لفظ ما بہ بر لفظ مصدر بیفزاید مثلاً مَا بِهٖ الْاِجْتِنَابُ گویند و اگر ادائے معنی تفضیل منظور باشد لفظ اَشَدُّ بر مصدر منصوب بیفزایند مثلاً اَشَدُّ اِجْتِنَابًا گویند و در لون و عیب کہ در ثنائی مجرد ہم اسم تفضیل از آن نیاید ہم ادائے معنی تفضیل بہمین وضع کنند مثلاً اَشَدُّ حَمْرًا و اَشَدُّ صَمًّا گویند ○ قاعدہ اگر فائے افعال دال یا ذال یا زا باشد تائے افعال بدل بدل شود و در آن دال فاکلمہ وجوباً مدغم شود چون اِذْعَلِي ○ و ذال سہ حالت دارد گاہے بدل بدل شدہ در دال مدغم شود چون اِذْكَرْ ○ و گاہے دال را ذال کردہ فاکلمہ را در آن ادغام کنند چون اِذْكَرْ ○ و گاہے بے ادغام دارند چون اِذْذَكَرْ ○ و زا و و حالت دارد گاہے بے ادغام دارند چون اِنْذَجَرَ ○ و گاہے دال را زاکرہ زائے فاکلمہ را در آن ادغام کنند چون اِنْذَجَرَ ○ قاعدہ اگر فائے افعال صاد و ضا و طا و ظا باشد تائے افعال بظا بدل شود پس طا مدغم شود و جوباً چون اِطْلَبْ و ظا گاہے طا شدہ مدغم شود چون اِطْلَمْ و گاہے بے ادغام ماند چون اِظْطَلَمْ و گاہے طا را ظا کردہ ادغام کنند چون اِظْلَمْ و صاد و ضاد بے ادغام مے ماند چون اِصْطَبْرَ و اِضْطَرَبَ و گاہے طا را صاد یا ضاد کردہ ادغام میکنند چون اِصْبَرَ و اِضْرَبَ ○ قاعدہ اگر فائے افعال تا باشد ر و است کہ تا تا شود پس ادغام یابد

له دراصل آثار بود تا با بتابدل کرده ادغام کردند آثار شد و بالعکس نیز جائز است یعنی تارا بتابدل کرده درتا ادغام سازند و گویند آثار فصول اکبری
و وجه ثانی افصح نموده نهاد مصنف از آن قطع نظر فرموده و سیبویه گفته که ترک ادغام نیز درین صورت جائز است لیکن ادغام حسن است زیرا که تا و تا هر دو از حسن
واحد اند یعنی هر دو همواره اند بلکه مثال صاد و وال در متن مذکور است و مثال تا و اقتل و مثال ۲۴ تا مثل و مثال جیم و مثال زاعترن و مثال

چون اثار له قاعده عین افتعال اگر تا و تا و جیم و زا و وال و ذال و سین
و شین و صاد و ضاد و طآ و ظا باشد چنانچه در اخصاص و اهدای تار افتعال را
بجس عین کرده حرکتش بما قبل داده ادغام کنند و بهره وصل بیفتد پس خصم
و هدی شود و مضارع یخصو و یهدی و کسره فاهم جائز است چون خصم
یخصم و هدی یهدی یخصمون و یهدی که در قرآن مجید آمده از همین باب
است و در اسم فاعل ضم فاهم آمده **مُخَصِّمٌ مُخَصِّمٌ مُخَصِّمٌ** هر سه جائز است
باب دوم استفعال علامت آن زیادت سین و تا است قبل فا چون
الْاِسْتِنصَارُ طلب مدد کردن **تَصْرِيفُهُ اسْتَنْصَرِ اسْتَنْصَرِ اسْتَنْصَارًا**
فَهُوَ مُسْتَنْصَرٌ وَاسْتَنْصَرِ اسْتَنْصَرِ اسْتَنْصَارًا فَهُوَ مُسْتَنْصَرُ الْأَمْرِ مننه
اسْتَنْصَرُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَسْتَنْصِرُ الظَّنُّ مِنْهُ مُسْتَنْصَرٌ فائده در
اسْتَطَاعَ یستطیع جائز است که تار استفعال حذف کند فمأسطاعوا و ما تم
تسطیع در قرآن مجید از همین باب است **باب سوم** انفعال علامت آن
زیادت نون است قبل فا و این باب همیشه لازم آید چون **الْاِنْفِطَارُ** شکافته شدن
تَصْرِيفُهُ اِنْفَطَرَ يَنْفِطِرُ اِنْفِطَارًا فَهُوَ مُنْفِطِرٌ الامر منه **اِنْفِطَرُ** و
النَّهْيُ عَنْهُ لَا تَنْفِطِرُ الظَّنُّ مِنْهُ مُنْفِطِرٌ قاعده هر لفظیکه فار او
نون باشد از باب انفعال نیاید بلکه اگر اوائی معنی انفعال منظور باشد از باب

طال اختطب و مثال ظا احتظر و مثال ذال ابتذل
و مثال سین ایتسم و مثال شین انشتر و مثال ضا
احتضر و هر چه بوضع جمله حالات جاری باید کرد
مصنف ۲۴ و بالعکس جائز نیست زیرا که
عین از حروف اصلی است و تا از کمالات و تغییر
حروف و تا و والی است و نزد بعضی این ادغام
در ماضی نمی آید تا ملبس نگردد در ماضی یا تفعیل
بکسره زیرا که گفته اند التاکن اذا حرك حرك یا کثر
سه جواز فتح و کسره از جهت موافقت ماضی و مضارع
و ضم از جهت موافقت بهم ۲۴ این باب موضوع
است برای معنی طلب و استدعای فعل است
بر دو گونه است یک صریح چون استغفرت طلب
آموزش نمود یا مقدر چون استخرجه بیرون کردم
و در دیگر مقصود استدعای اخراج اوست و
برای تصریح نیز آید چون استخرج انا و انا اید
را چون گفت که بکسره در ماضی اصل
آن استطاعوا و ما لم تستطیع بعد تائه افتعال با
حذف نمودند فمأسطاعوا و ما لم تستطیع شد زیرا که
طار و تا و قریب المخرج اند و ادغام متعذر است
بجهت آنکه هر دو متحرک اند پس اگر حرکت تار اقل کرد
بما قبل بر زمین باب استفعال محک شود با وجود
سکون سین درین باب اصل است تغییر و اصل
لازم آید و اگر بدون نقل تار ساکن گرد اند چنانچه
ساکنین لازم آید پس بنا بر کثرت استعمال و قصد
تضعیف تار حذف نمودند چرا که زائد است و الزام
اولی با الحذف و بعضی طار حذف کرده است
یستیع نیز خوانند: مولنا محمد علی رحلت الله
است براییکه بعضی استطاع یستطیع از باب
انفعال تصور کرده استطاع بجزه قطعی مفتوح
و یستطیع بضم علامت مضارع خوانند و گویند که اصل آن اطوع بوده و او را الف نمودند و عوض حرکت عین سین قبل فا آوردند استطاع شد و همین است
مذهب سیبویه درین صورت تعویض برخلاف قیاس لازم می آید و بر حسب اشارت مصنف این مذهب مرجوح است موافق مذهب فرار کلا فی الرضی ۹
و این باب موضوع است برای معنی مطاوعت اگر از انفعال جوارح باشد یعنی انفعال ظاهره بمطاوعت فعل مفتوح العین آید و کلمه مطاوع فعل نیز آید چون از جهت
فانرج یعنی کندهیم او را پس کنده شده و این قلیل است

فانرج یعنی کندهیم او را پس کنده شده و این قلیل است

له این هر سه باب و باب افعال همیشه لازم آید و باقی ابواب لازم و متعدی هر دو آید و مبالغه درین باب لازم است و در قرآن شریف نیامده ؛ گاه
جویری در صحاح گفته که سوائے اِخْلَوْنِیْة و اَعْرَوْنِیْة لغت دیگر درین باب متعدی نیامده ؛ و این چنین باب را مقتضی در تکمیل خوانند و
مبالغه از خاص این باب است و لازم و متعدی هر دو آید و بعضی لغت از افعال و افعیال نیز مقتضی ۳۶ آید چون اِظْفَرُوا اِظْفَارَهُمْ و اِظْفَرُوا اِظْفَارَهُمْ : فصول

اکبری گاه اغلب این باب برائے تعدی می آید چنانچه
فعل ثلاثی مجرد متعدی به همزه باب افعال متعدی
شود. مفعول واحد چنانکه گوئی اذْهَبْهُ بَرْمُ او را که
مجرد او ذهب است و اگر مجرد آن متعدی باشد متعدی
شود بدو مفعول چنانکه گوئی اَحْضَرْتُ رَیْذَانَهُ
نهر را برائے زید اول مفعول را است و دوم مفعول به
و اگر در ثلاثی متعدی بدو مفعول باشد درین باب
متعدی بسبب فعل شود چون اَعْتَمَدْتُ زَیْداً فَاَضَلُّهُ
و ناگردانیدم او را که زید فاضل است و این صورت
قیل است و گاهی متعدی درین باب لازم شود
چنانکه محذرت زید استاش کردم زید او اَحْضَرْتُ
ستوده شد ؛ ه ه همزه قطعی است که در وسط
کلام برقرار ماند بخلاف همزه وصل که در مشرق کلام
ساقط شود زیرا که همزه وصل ناند محض است
که برائے تعدی ابتدا بسکون می آید و هیچگونه عرض
معنوی از آن مقصود نبود و همزه باب افعال
برائے افادت معانی است پس اسقاط آن غلط
مطلوب ؛ گاه سوال همزه وصل در امر
حاضر مضموم یا کسور میباشد در اکرم چه افتم
دادند جواب در اکرم همزه وصلی نیست بلکه
قطعی است که از یکم حذف شده زیرا که اصل آن
یا کَرِمْ بود و ماضی آن اکرم چنانکه معلوم گشت ؛
که بدانکه حذف همزه در اکرم برخلاف قیاس
است زیرا که قیاس مقتضی ابدال بود و بوده بنا
بر آنکه قاعده آنست که هر جا که دو همزه متحرک
هم آیند یکی کسور نباشد همزه ثانی را باوا بدل
کنند لیکن چونکه تخفیف از ابدال در حذف بیشتر
است لهذا برخلاف قیاس بنا بر کثرت استعمال
حذف را اختیار کردند و در دیگر اخوات آن مثل
یکم و تکرم و نکرَم با وجود عدم اجتماع همزین حذف نمودند محض برائے موافقت باب زیرا که موافقت باب نزد اهل تصریف اہم است ؛

هر صیغه را بقیاس مشابه خود اصل بر آورده تعلیل می باید کرد و در درین
هر دو باب معنی لون و عیب بیشتر آید و این هر دو باب همیشه لازم باشند
باب ششم افعیال علامت آن تکرار عین است بتوسط او و میان دو
عین و آن واو در مصدر بسبب کسره ماقبل بیابدل شده چون اَلْاِخْشِیْثَانُ
سخت درشت شدن ○ تصریف اِخْشَوْشِنْ یَخْشَوْنِ اِخْشِیْثَانًا فَهُوَ
مُخْشَوْشِنْ الامر منه اِخْشَوْشِنْ والنهی عنه لَا تَخْشَوْشِنْ الظرف منه
مُخْشَوْشِنْ ○ این باب بیشتر لازم می آید و گاهی متعدی آمده چون اِخْلَوْنِیْة
شیرین پنداشتم آن را ○ باب معقّم اِفْعَوَالٌ علامت آن واو مشدداً است
بعد عین چون اَلْاِجْلَوْدُ شَاتِقٌ ○ تصریف اِجْلَوْدٌ یَجْلُوْدُ اِجْلَوْدًا
فَهُوَ مُجْلَوْدٌ الامر منه اِجْلَوْدٌ والنهی عنه لَا تَجْلُوْدُ الظرف منه مُجْلَوْدٌ ○
باب ابواب ثلاثی مزید بے همزه وصل ثلاثی مزید مطلق بے همزه وصل
را پنج باب است ○ باب اول افعال علامت آن همزه قطعی است
در ماضی و امر و علامت مضارع آن در معروف هم مضموم میباشد ○
تصریف اَکْرَمٌ یَکْرِمُ اِکْرَامًا فَهُوَ مُکْرِمٌ و اَکْرَمٌ یَکْرِمُ اِکْرَامًا فَهُوَ مُکْرِمٌ الامر
منه اَکْرَمٌ والنهی عنه لَا تَکْرِمُ الظرف منه مُکْرِمٌ ○ همزه قطعی که در ماضی بود
در مضارع بیفتاد و در مضارع یَاکْرِمُ یا اِکْرِمُ اِکْرَامًا اِیْ اَمْدِیْسُ دَرُ اِکْرِمٌ و همزه

یکم و تکرم و نکرَم با وجود عدم اجتماع همزین حذف نمودند محض برائے موافقت باب زیرا که موافقت باب نزد اهل تصریف اہم است ؛

اے سیویہ گفته کہ اصل تفعیل فعال بکسر فاعل تشدید عین بوده تا عوض حرف زائد در اول در آورند و یا را قائم مقام الف گردانند تفعیل شد
و نافی این باب که بدون تاسست مؤید این مقال است و انشاء علم و اختلاف در عین این باب که زائد اول است یا ثانی نزد بعضی زائد اول است زیرا که ساکن
ست و عین ثانی متحرک است حرف ساکن برآئے

و این مذہب سیویہ است و این باب اغلب
برائے معنی کثرت و تعدی می آید قول تغانی و
غلقت الابواب سخت بست در ہارا و گفته اند کہ
تسمیہ قرآن بہ تنزیل بہمین وجہ است کہ نزول
آن در زمان کثیر واقع شدہ و جملہ واحدہ بلکہ سورہ
سورہ و آیہ نزول یافتہ کقول تغانی رَبَّنَا عَلَّمَنَا الْقُرْآنَ
تَنْزِيلًا و برائے تعدی نیز آید چون فَرَحْتُهُ فَرَحًا
گردانیدم او را و برائے تصریح نیز آید چون تَلَّ و
كَبَّرَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ گفتہ مولانا علی
صاحب مدظلالہ بتشدید عین و در بعض
قرآت کذابا بتخفیف نیز وارد شدہ در صورت
کذاب مصدر کاذب از مفاعلہ خواہ بود و قون
آن بمقابلہ فعل کذاب از ان قبیل است چنانکہ
در آیه وَ تَسْكُنُ إِلَيْهِ تَبْتَدِلُ التَّغْيِيلَ بمقابلہ فعل
وارد گردیدہ و اللہ اعلم بہ رسی ۱۱ اصل این
باب مشارکت است در میان دو س یا دو
چیز و معنی فاعلیت و مفعولیت لیکن در
لفظ یکم فاعل صریح باشد و دوم مفعول
صریح و در معنی ہر یک فاعل باشد و ہر یک مفعول
چون ضاربت زید کہ در لفظ ضمیر متکلم فاعل
ست و زید مفعول و فی الحقیقہ وقوع ضرب
از طرفین متحقق است از جانب واحد و این
باب اکثر متعدی آید و گاہی بمعنی مجرد نیز آید
چنانکہ سَأَفْرُتُ بمعنی سَفَرْتُ و در بعضی مقام
معنی مشارکت نیز معلوم میشود چون عاقبت
الْبَقْلِ و عاقال البقرہ ۱۱ اجزاء از باب تفاعل
کہ تاہر فاعل مقدم است بہ ۱۱ قتال ہر روز
فعال مقصود از قبیل و یا در تفاعل بجائے
الف فاعل واقع است و وزن فعال در ناقص
نمی آید بسبب استفعال و اوزان مذکور مسموع است و قیاس را بران جاری نتوان کرد بہ ۱۱ زیرا کہ قاعدہ تصریف آنست کہ ہر گاہ ما قبل المضموم یا کسور بود و زنی
حرکت ما قبل بدل شود چنانکہ بجائے خود ذکر خواہ یافتہ ۱۱ مصدر این باب ہر وزن تفاعل نیز آید بحسب سماع و از خواص این باب مطابقت فعلی است در عین است
چنانکہ کوئی قطعہ قطعہ بریدم او را پس بریدہ شد و معنی تکلف آید چون تجوز تکلف جرح را پیدا کردہ ۱۱ این باب نیز مثل مفاعلہ مفید مشارکت است
لیکن فرق ما بین آنکہ در باب سابق مشارکت در اشئین بود و در این باب عام است خواہ میان اشئین باشد یا متعدد و ہر واحد در لفظ صریح فاعل باشد و در معنی ہر واحد
فاعل و مفعول بہ

جمع می آمدند بسبب کہ است آل از ان حذف یک ہمزہ مناسب بود پس برآئے
موافقت از جملہ صیغ مضارع حذف کردند ○ باب دوم تفعیل علامت
آل تشدید عین است بے تقدم تاہر فاعل علامت مضارع درین باب ہم در
معروف مضموم می باشد چون التَّصْرِيفُ گردانیدن ○ تصریفہ صَرَفَ
يَصْرِفُ تَصْرِيفًا فَهُوَ مَصْرِفٌ وَصَرَفَ يَصْرِفُ تَصْرِيفًا فَهُوَ مَصْرِفٌ الْأَمْرُ
منہ صَرَفٌ والنہی عنہ لَا تَصْرِفُ الظرف منہ مَصْرِفٌ ○ مصدر این باب
بروزن فِعَالٌ ہم می آید چون کَذَابٌ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا
و بروزن فِعَالٌ ہم می آید چون سَلَامٌ وَكَلَامٌ ○ باب سوم مفاعلہ
آل زیادت الف است بعد فاعلے تقدم تاہر فاعل علامت مضارع درین باب
ہم در معروف مضموم می باشد چون الْمُقَاتِلَةُ وَالْقِتَالُ باہم کارزار کردن ○
تَصْرِيفُهُ قَاتِلٌ يِقَاتِلُ مُقَاتِلَةً وَقِتَالًا فَهُوَ مُقَاتِلٌ وَقِتَالٌ يِقَاتِلُ مُقَاتِلَةً
و قِتَالًا فَهُوَ مُقَاتِلٌ الْأَمْرُ منہ قَاتِلٌ والنہی عنہ لَا تُقَاتِلُ الظرف منہ مُقَاتِلٌ
○ در فعل ماضی مجہول الف بسبب ضمہ ما قبل و او شدہ ○ باب چہارم
تفعل علامتش تشدید عین است با تقدم تاہر فاعل التَّجَبُّلُ پذیرفتن ○
تَصْرِيفُهُ تَجَبُّلٌ يَتَجَبَّلُ تَجَبُّلًا فَهُوَ مُتَجَبِّلٌ
الامر منہ تَجَبُّلٌ والنہی عنہ لَا تَتَجَبَّلُ الظرف منہ مُتَجَبِّلٌ ○ باب پنجم تفاعل

دقیقه از صفر ۲) بجز مضاعف چون زخزج و هموز چون اوتق سوال خو قفل بر شد و اهور غلط نید بروزن قفل است حالا که صحیح نیست جواب این کلمات طبق بر ماضی اند بر زیادت حروف علت و او درین کلمات برای الحاق است در مقابل حروف اصول این باب لازمی و متعدی هر دو آید **له سوال** علامت مضارع را درین ابواب چرا مضوم گردانیدند جواب این **۲۹** ابواب قلیل الاستعمال اند و ثلثی کثیر الاستعمال و فخره خفیف است و ضممه تعقیل و کثرت استعمال خفت می خراست لهذا فخره برای کثیر الاستعمال و ضممه برای قلیل الاستعمال مقرر گردید بر آن اعتدال بدانکه اکثر اهل عرب غیر

بَعَثَ يَبْعَثُ بَعَثَةٌ فَهُوَ مَبْعُوثٌ وَبَعِثَ يَبْعِثُ بَعِثَةٌ فَهُوَ مَبْعِثٌ
 الامر منه بَعِثْ والنهي عنه لا تَبْعِثِ الظرف منه مَبْعُوثٌ ۰ علامت
 این باب بودن چار حرف اصلی در ماضی است و پس علامت مضارع
 درین باب هم در معروف مضوم می باشد ۰ **قاعدہ کلیه در حرکت**
 علامت مضارع اینست که اگر در ماضی چهار حرف باشد همه اصلی یا بعضی
 اصلی و بعضی زائد علامت مضارع آن در معروف هم مضوم باشد چون
 يَكْرُمُ يَصْرِفُ يِقَاتِلُ يَبْعَثُ وَالْأَمْفُوحُ جَوْنُ يَنْصُرُ يَجْتَنِبُ يَتَّقِلُ
 ۰ رباعی مزید فیه یا بے همزه وصل باشد و آن را یک باب است تَفَعَّلُ
 علامت آن زیادت تا ست قبل چار حرف اصلی چون التَّسْرِبُ پیراهن
 پوشیدن ۰ تَصْرِيفُهُ تَسْرِبُهُ يَتَسْرِبُ تَسْرِبًا فَهُوَ مُتَسْرِبٌ الْأَمْرُ
 مِنْهُ تَسْرِبٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَسْرَبْ الظرف منه مُتَسْرِبٌ وَيَا بِأَهْمَزَةٍ
 وصل آن را دو باب است ۰ اَوَّلُ اِفْعَالٍ علامت تشدید لام دوم
 است و زیادت آن یک لام است بر چار حرف اصلی و همزه وصل در ماضی
 و امر چون اِشْعَرَادُ مَوْبَرْتِنُ خَوَاسْتِنُ ۰ تَصْرِيفُهُ اِشْعَرٌ يَشْعُرُ
 اِشْعَرًا فَهُوَ مَشْعُورٌ الْأَمْرُ مِنْهُ اِشْعِرْ اِشْعِرْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ
 لَا تَشْعِرْ لَا تَشْعِرْ لَا تَشْعِرْ الظرف منه مَشْعُورٌ ۰ اِشْعَرٌ رَا صَل

مجانزین در مضارع که ماضی آن کسور العین یا
 با همزه وصل باشد حروف اتین غیر یا را کسور
 تأدیله باشد بر کسورین و کسور اول ماضی چون اَنَا
 اَعْلَمُ وَأَنْتَ تَعْلَمُ وَاشْتَقِرُّ وَتَشْتَقِرُّ وَبِجَنِّ
 در ابوابیکه اول آن تاء زائد است کسره مذکره جاز
 میراند بنا بر مشابست آن بانفعال در صفت
 مطاوعت زیرا که اغلب این ابواب برای مطاوعت
 می آید سوال حروف مضارع را در ابوابیکه ماضی
 آن مضوم العین است چرا مضوم نگردانیدند جواب
 ضممه اشق حرکات است واجتماع دو ضممه
 موجب مزید استعمال است سوال فاو
 عین را چرا کسره تجویز کردند جواب سکون فاو
 در مضارع اصل است و عدم تجویز کسورین
 بجهت آنکه تا در مضارع مفتوح و کسور العین
 التماس واقع نشود ۰ **له** یعنی اگر در ماضی
 آن اقل از چار حرف یا اکثر ازاں باشد ۰ **له**
 این باب اکثر برای مطاوعت قفل آید چون
 وَخَرَجَتْ فَخَرَجَتْ اِنْدَا خْتَمُ اَوْرَاسِ اِنْدَا خْتَمِ
له قید اصلی احتراز است از تَفَعَّلُ که عین
 دران مکرر است ۰ **له** حکم این باب در باب
 لزوم و دیگر خواص بعینه مثل اِحْتَرَجَ است و
 مصدر این باب بروزن فَعِيلَةٌ بضم فاء فتح
 عین و سکون لام اول و کسور لام ثانی نیز آمده و
 بر سبیل قلت چون شَعْرَبَةٌ و طَبَايِنَةٌ یعنی
 اطمینان ۰ **له** قال الله تعالى تَشْعُرُ مِنْهُ
 مَعْدَةُ الدُّرِّمْ يَحْتَسِرُّ رَيْبُهُمْ مَوِي خَيْرٌ مَشْرُودَا

شنیدن آن پوست آنا که می ترسند از برود و گار خود: فتح الرحمن اِشْعَرٌ در اصل اِشْعَرٌ بود حرکت لام اول نقل کرده بر عین داده لام را در لام ادغام کردند اِشْعَرٌ عَلِي هَذَا الْقِيَاسِ دَر دِگَر صِيغِ ۰

لہ و این باب اکثر لازم می آید و متعدی نیز آید بر سبیل ندرت چون قول شاعرانی **أَرَأَيْتَ لَوْ أَنَّ التَّعَاسَ يُغْرِنَدِي** یا **أَطْرَدَهُ عَجِي** و **يَغْرِنَدِي** ترجمه بدرستی که می بینم خواب را که علیه میکند بر من ؛ دفع میکنم او را از خود و علیه میکند بر من و این هر دو باب لازم است بدانند که گاهی الحاق کرده میشود کلمه دیگر بعد هر حقیقکه بر اصل ملحق به زیاد کرده می شود بر ملحق نیز اضافی نموده می شود چنانچه شیطان و سلفی که ملحق بدخروج است بعد **۳۰** آن تا و نون و همزه که در خروج زیاد کرده اند

در این باب است در کتاب لغت و در این باب است در کتاب لغت

بر ملحق به آن نیز زیاد کرده اند چون شیطان اسلنتی ملحق بدخروج و آخرتیم و این قسم را ملحق بر با می مزید خوانند ؛ لہ مجرد آن جلبب بای موصوفه برائے الحاق مکرر گردانیدند و در زیادت این اختلاف است نزد بعضی و دلایل هر یک بجمله خود در رسال مذکور و این باب در قرآن مجید نیامده ؛ لہ سوال مصنف سابق در ابواب ثلاثی مزید فیه لفظ علامت استعمال فرموده و در این ابواب لفظ زیادت چرا ایراد نموده جواب تا تنبیه باشد بر اینکه اطلاق علامت بر حرفی می آید که زیادت آن برائے حصول

معانی مقصود باشد و در الحاق این معنی مفقود است زیرا که در ملحق صرف ترکیب وزن مطلوب است و بس ؛ لہ از جمله محقات غیر این باب در قرآن مجید نیامده قال الله تعالی **كُنْتُ عَلَيْهِمْ مُصَيِّرًا** نیستی بر ایشان گماشته شده **مُصَيِّرًا** ماضی جمول این باب در اصل **مُصَيِّرًا** بوده یا از جهت ضممه ماقبل خود و او گشت **مُصَيِّرًا** شده

اِقْتَشَرَدَ بود و **يَقْتَشَعِرُ** و **يَقْتَشَعِرُ** و همچنین دیگر صیغها بنحی که در صیغ **اِحْتَمَرَتْ** **يَحْتَمِرُ** ادغام کردند همچنین در صیغ این باب هم کردند مگر در این باب ماقبل اول متجانسین ساکن بود لهذا حرکتش بر ماقبل داده ادغام کردند ؛ بنا **دوم اِقْتِنَالٌ** علامتیش زیادت نون است بعد عین و همزه وصل در ماضی و امر **حَوِيَ** **اَلْاِبْرُنْشَاقُ** سخت شاد شدن ؛ **تَصْرِيفُهُ** **اِبْرُنْشَقُ** **يَبْرُنْشَقُ** **اِبْرُنْشَاقًا** **فَهُوَ** **مُبْرُنْشَقُ** الامر منه **اِبْرُنْشَقُ** **وَالنَّهْيُ** عنه **لَا تَبْرُنْشَقُ** الظرف منه **مُبْرُنْشَقُ** بیان ابواب ثلاثی مزید ملحق بر با می ؛ **فصل چهارم** در ثلاثی مزید فیه ملحق بر با می ثلاثی مزید ملحق یا ملحق بر با می مجرد باشد یا ملحق بر با می مزید اول را هفت باب است ؛ **۱** **فَعَلَّلَهُ** زیادت آن تکرار لام است چون **اَلْجَلْبَبَةُ** چادر پوشانیدن ؛ **تَصْرِيفُهُ** **جَلْبَبٌ** **يَجْلِبِبُ** الخ ؛ **۲** **فَعَوَّلَهُ** زیادت آل و او است بعد عین چون **السَّرْوَلَةُ** شلوار پوشانیدن ؛ **تَصْرِيفُهُ** **سَرْوَلٌ** الخ ؛ **۳** **فَعَيَّلَهُ** زیادت یا بعد فای چون **الصَّيْطَرَةُ** برگماشته شدن ؛ **صَيِّطَرٌ** **يَصَيِّطِرُ** الخ ؛ **۴** **فَعَيَّلَهُ** زیادت یا بعد عین چون **السَّرْيَقَةُ** افزونی برگمائے کشت بریدن ؛ **تَصْرِيفُهُ** **سَرِيْفٌ** **يَسْرِوِفُ** الخ ؛ **۵** **فَعَوَّلَهُ** زیادت و او بعد فای چون **اَلْجَوْدِبَةُ** یا شاہ پوشانیدن ؛ **تَصْرِيفُهُ** **جَوْدِبٌ** **يُجَوْدِبُ** الخ ؛

۶) فَعَلَّةٌ بِزِيَادَتِ نُونٍ بَعْدَ عَيْنٍ چُونِ الْقَلْنَسَةِ كَلَاهُ پُوشَانِيدَنْ ○
 تَصْرِيفُهُ قَلْنَسٌ يُقَلْنَسُ الْهـ ○ ۷) فَعَلَّالَةٌ بِزِيَادَتِ يَاءٍ بَعْدَ لَامٍ چُونِ الْقَلْسَاءِ
 كَلَاهُ پُوشَانِيدَنْ ○ تَصْرِيفُهُ قَلْسَى يُقَلْسَى قَلْسَاءٌ فَهُوَ مَقْلَسٌ وَقَلْسَى
 يُقَلْسَى قَلْسَاءٌ فَهُوَ مَقْلَسَى الْأَمْرُ مِنْهُ قَلْسٍ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَقْلَسِ الظَّن
 مِنْهُ مَقْلَسَى ○ اَصْلُ قَلْسَى قَلْسَى بُودِيَا مَحْرُوكٌ مَا قَبْلَ مَفْتُوحٍ يَارِ الْف
 كِرْدَنْدُو چَمِچِنِ قَلْسَاءٌ مُصَدَّرَةٌ قَلْسِيَّةٌ بُودُو چَمِچِنِ يُقَلْسَى مُضَارِعٌ جَمُوعٌ
 كِه اَصْلُ آں يُقَلْسَى بُودُو در مَقْلَسَى مَفْعُولٌ كِه اَصْلُ آں مُقَلْسَى بُودِيَكَنْ
 دَرِ الْفِ بِسَبَبِ اجْتِمَاعِ سَاكِنِيْنَ بَا تَنْوِيْنِ بِيَقْتَادُ يُقَلْسَى مُضَارِعٌ مَعْرُوفٌ
 كِه اَصْلُ آں يُقَلْسَى بُودِيَا رَا سَاكِنْ كِرْدَنْدُو چَمِچِنِ مَقْلَسِ اسْمِ فَاعِلٍ كِه اَصْلُ آں
 مُقَلْسَى بُودِيَكَنْ يَاءُ آں بَعْدَ سَاكِنِ اجْتِمَاعِ سَاكِنِيْنَ بَا تَنْوِيْنِ بِيَقْتَادُ
 ○ وَاَلَمْ يَرْبَاعِي مَزِيْدًا يَلْمَحِي بِتَفْعَلٍ سِتِّ يَلْمَحِي بِاَفْعَلَالٍ يَلْمَحِي بِاَفْعَالٍ
 اَوَّلُ رَا هِشْتَبَابِ سِتِّ ① تَفَعَّلٌ بِزِيَادَتِ تَا قَبْلَ فَاوِ تَكَرَّرِ لَامٍ چُونِ تَجَلَّبَبٌ
 چَا دَرِ پُوشِيدَنْ ② تَفَعَّوْلٌ بِزِيَادَتِ تَا قَبْلَ فَاوِ اَوْ اَمِيَانِ عَيْنِ وَ لَامٍ چُونِ تَسْرُوْلٌ
 شَلُوَارِ پُوشِيدَنْ ③ تَفِيْعَلٌ بِزِيَادَتِ تَا قَبْلَ فَاوِ يَا بَعْدَ فَاوِ چُونِ تَشِيْطُنُ شَيْطَانِ
 شَدَنْ ④ تَفَوَّعَلٌ بِزِيَادَتِ تَا قَبْلَ فَاوِ اَوْ بَعْدَ فَاوِ چُونِ تَجَوَّوْرُبٌ پَا تَابِ پُوشِيدَنْ
 ⑤ تَفَعَّلٌ بِزِيَادَتِ تَا قَبْلَ فَاوِ نُونٍ بَعْدَ عَيْنٍ چُونِ تَقْلَنْسٌ كَلَاهُ پُوشِيدَنْ ⑥

له یعنی اولاً بالف گشت بعده اجتماع
 ساکنین شد در میان یا و نون تنوین یا بیفتاد
 مقلس شد به له یعنی ملحق بر باعی مزید قسم
 سست اول ملحق بر تفعّل یعنی تشریح در ملحق
 یا فاعللال یعنی اثر نشان سوم ملحق یا فاعلال
 یعنی اثر تشریح سوال سابق اثر تشریح از
 اثر نشان مقدم ذکر فرموده درین جا ملحق اثر تشریح
 را چو امر و گر دانید جواب بنا بر تنبیه برین معنی
 که مثل اقبیناس و ایشقار مطردست مثل
 اکتوب ملحق اثر تشریح از شاذ و غریب به مولانا
 محمد علی عم فیضه له یعنی ملحق بر تفعّل یعنی
 تشریح هشت باب است و ازین باب هشتگانه
 کدام در قرآن مجید نیامده به له بدانکه زیاد
 تا درین ابواب نیز اکثر برائے الیاق نیست بلکه
 برائے معنی مطاوعت است چنانکه در مذکور
 و مطاوعت در اصطلاح اهل تصریف عبارات
 سست از آنکه فعلی را بعد فعلی ذکر نمایند برائے
 اظهار آنکه مفعول اثر فاعل قبول کرده است
 چون ذخر جسته فخر خرج گردانیدم او را پس
 بگردید به مصنف تصاریف این ابواب را
 ذکر فرموده بنا بر آنکه تصریف این ابواب بعینه
 مثل ملحقات رباعی مجردست بادی تفاوت
 زیرا که تجلبب مثل تجلبب و تسرول مثل تسرول
 و تشیطن مثل تشیطن و تجو رب مثل جو رب
 و تقلس مثل قلس و تقلسی مثل قلسی است
 بزایدت تا در اول و باب تمکن و تعقرت
 هر دو از قبیل شاذ و غریب اند پس تصریف این ابواب
 را بر تصریف سابق ملحوظ باید داشت +

له در باب تشکین و تعفرت اختلاف است
 بعضی گویند که طحق ست زیرا که در دو حرف آمد
 ست در تشکین تا و میم زائد و در تعفرت تا راول
 و تا ر آخر و بعضی گویند که طحق نیست بلکه میم در
 تشکین و تا ر آخر در تعفرت اصلی ست زیرا که
 الحاق در اول کلمه نمی شود و این دعوی نزد مصنف
 ضعیف ست چنانکه ذکر خواهد یافت و صاحب
 فصول اکبری نگاشته که این باب نادر ست و
 نادر مثل معدوم و نادر آزا گویند که فصیح نباشد
 اگر چه خلاف قیاس نبود و استعمال آن کمتر آید و
 شاذ آزا گویند که مخالف قیاس باشد اگر چه موافق
 استعمال فصحا باشد و غریب آزا گویند که فصیح
 نباشد و در استعمال کم آید و هر دو قسم اول مقبول
 است و ثالث مردود است که تقلس در اصل
 تقلسی به تنویس بود و ضمه لام را بکسر و نقل
 کرده بنا بر موافقت با بعده ضمه بر یادشوار
 داشته ساکن کردن تقلس شده است که بدانکه
 بعضی در باب افعنسا و اسلنقا گفته اند
 که همزه و نون برائے الحاق نیست بلکه احدین
 در افعنسا و الف در اسلنقا برائے الحاق
 است زیرا که الف و همزه و نون زائد در طحق
 بر آن یعنی با هر کدام نیز موجود است و شرط در
 زیادت الحاق آنست که زیادت در مقابله فاو
 عین و لام باشد و شیخ رضی گفته که جمله زوائد
 افعنسا و اسلنقا برائے الحاق است و
 ضروریست که همزه زیادات الحاق بمقابله فاو
 عین و لام آید زیرا که در طحق به همزه فی بعضی آوردن
 حروف زائد طحق به در طحق لازم ست و همزه و
 نون در افعنسا و اسلنقا از آن قبیل ست

تفعلت زیادت تا و میم قبل فا چون تشکین مسکین شدن ⑤ تفعلت
 زیادت تا قبل فا و تا ئے دیگر بعد لام چون تعفرت خبیث شدن ⑧ تفعلی
 زیادت تا قبل فا و یا بعد لام چون تقلسی کلاه پوشیدن ⑩ صرف صغیر این
 ابواب را بر وزن صرف صغیر تسربل باید گردانید و در باب آخر یعنی تقلسی تعلیل
 بقیاس قلسی یقلسی باید کرد و در مصدرش ضمه لام اول را بکسر بدل کرده اعلال مقلس
 کرده اند ⑪ طحق با فَعِنَّلَام راد و باب است ⑫ افعنلال زیادت لام
 دوم و نون بعد عین و همزه وصل چون افعنسا سینه و گردن بر آورده خرامیدن
 ⑬ افعنلال زیادت یا بعد لام و نون بعد عین و همزه وصل چون اسلنقا
 بر قفا خفتن ⑭ اسلنقی یسلنقی اسلنقاء فهو مسلنقی الامر منه اسلنقی
 والنهی عنه لا تسلنقی الظرف منه مسلنقی ⑮ در مصدر این باب که اصلش
 اسلنقا حی بود یا سبب وقوع آن در طرف بعد الف همزه شد و در دیگر صغیر
 تعلیل بقیاس باب قلسی باید کرد ⑯ طحق با فَعِلَّلَام را یک باب است ⑰
 افعنلال زیادت واو بعد فا و تکرار لام چون اکوهداد کوشش کردن
 اکوهدد یکوهدد اکوهداد فهو مکوهدد الامر منه اکوهدد اکوهدد
 اکوهدد والنهی عنه لا تکوهدد لا تکوهدد لا تکوهدد ⑱ در جمیع
 صغیر این باب ادغام ست تعلیل بوضع صغیر اقشعر بر زبان باید آورد ⑳

و مصنف نیز مذمب ثانی را اختیار فرموده: مولانا محمد علی عم فیضه که صاحب فصول اکبری نوشته که این باب هم از قبیل نوادر ست و نظیر آن کمتر وارد گردیده

در بیان حقیقت الحاق و تحقیق ملحقیت تمسکن و اخواتش

فائده در کتب مطولۀ صرف ملحقیات دیگر بسیار هم رباعی مجرد و هم رباعی مزید فیه
 شمرده اند درین رساله بر مشهورات اکتفا کردیم ○ در باب تمفعّل مخلیان کرده
 اند که زیادت الحاق قبل فاعلی آید جز تا که بضرورت ادائے معنی مطاوعت قبل فا
 علی آید پس میم برائے الحاق نمی تواند شد بهمین جهت صاحب منشعب گفته که این
 باب شاذ از قبیل غلط است میم را اصلی گمان کرده تا بران آوردند و مولانا عبد العلی
 صاحب در رساله هدایة الصرف تمفعّل را از ملحقیات بر آورده داخل رباعی مزید فیه
 کرده اند و تحقیق اینست که ملحق است و این تقید که زیادت الحاق قبل فانیاید
 بیجا است صاحب فصول اکبری اکثر صیغ را که در آن زیادت قبل فاست مثل
 تر جیس و غیره از ملحقیات شمرده مناط الحاق برین است که مزید فیه بسبب زیادت
 بروزن رباعی گردد و معنی جدید از قبیل خواص علاوه معانی ملحق به پیدا نکند ○
 هر گاه این مناط یافته شد در ملحق بودن تمسکن شبه نیست و چون تمسکین بروزن
 تمفعّل است نه فعلیل و قاعده معینۀ محققان صرف که برائے زیادت حرف
 مناسبت مزید فیه با ماده بدلالتی از دلالات ثلثه یعنی مطابقی و تضمینی و التزامی
 کافی است مقتضی زیادت میم است در تمسکن و تمسکین پس علم مولانا عبد العلی
 رحمة الله علیه آنرا از باب تسربل باصالت میم صحیح نیست ○ فائده صاحب

له از آن جمله آنکه در ضمن مذکورست فقائل زیادت همزه در میان عین و لام چون بز آن الیک بازر که در حوس بر مانے خود را و فعلل زیادت نون در میان
 فا و عین و فاعل الرجل چسبید مرد بزین و فعلل زیادت نون در آخر و فعلل زیادت میم در میان فا و عین و فعلل زیادت میم در آخر و ملحق بر باعی مزید چون تمفعّل
 و تمفعّل هم احواب مذکور از قبیل غریب و نادانند ○ یعنی بعضی گمان کرده اند که میم در تمسکن و تمسکین و مشتق آن فاکه برست مانند قاف تمسکین
 و دال و میم بنا بر این نظیر تا بران زیاده کرده
 در باب تمفعّل منسوب نمودند بهب سیمویر
 بهمین ست وطن او آنست که وزن فعلل در
 کلام نیاده پس بر حسب نظیر سیمویر تمسکین
 بروزن فعلل در تمسکین و مندریل بروزن فعلل
 است و میم درین امثله اصلی است برائے الحاق
 و استدلال آورده بقوله علیه السلام انشؤ شئوا
 و استعده و یعنی مشابهت پیدا کنید بعد از
 عدنان که از اجداد آنحضرت است صلی الله علیه
 و سلم و بقیاس سیمویر معد بروزن فعلل باشد
 لام است و نزد جمهور بروزن مفعّل و اکثر تحقیقین
 درین باب از سیمویر خلاف کرده گفتند که نظیر
 سیمویر در عدم میم تمفعّل غلط است زیرا که
 تمسکین و تمسکین و تمسکین و تمسکین با خلاف کلام
 عرب دارد است و در ضمن کلام در دو واکن
 تر کس انداخت و سوائے آن زیادت قبل قادر
 اصول اکبری مذکورست تر قبل بنا بر وزن فعلل
 بناز خامید و بنظر بروزن مفعّل لغز کلاں خود و
 مرتب بروزن مفعّل عربی گفت از مصنف بدانکه
 از علامات زیادت حرف بی عدم نظیر است و عدم
 نظیر عبارت است از خروج کلمه از جمیع اوزان عرب
 یعنی بر تقدیر باصالت آن حرف لازم آید که آن کلمه
 را وزنه که آن وزن در لغت عرب نباشد از آن قبیل
 است تر جیس که عرب تر کس است زیرا که بر تقدیر
 اصالت نون و زیادتی در هر دو صورت خروج آن
 از اوزان عرب لازم می آید زیرا که وزن فعلل بکلام
 اول و فعلل کسرتین هر دو در کلام عرب نیاه است
 لیکن چونکه کثرت مزید فیه و ملحقیات در کلام عرب
 بیشترست بنا بر آن درین امثال نیز حکم زیادتی

نون داده بروزن فعلل گردانیدند شرح فصول اکبری سکه دلالت لفظ بر تمام معنی مطابق باشد چون دلالت انسان بر حیوان ناطق و بر جزیره معنی تضمینی چون دلالت
 بر صرف حیوان یا ناطق و بر لازم معنی التزامی چون دلالتش بر کتابت تمسکین یعنی فقرو به مایه است و بر معنی سکون که ماده آنست بدلالات التزامی دلالت دارد و تمسکین
 مثل معنی طاق و حرکت و جنبش ندارد که هر جا خواهد در هر وقت برود پس مناسبت در تمسکین در سکون باعتبار دلالت التزامی موجود است بلکه در قافوس (لقیه بر صحنه)

(بقیه از صفحه ۳۳) نوشته است که سکن و تسکین و تشکین صادر میکنند پس در تشکین و ماده آن مناسبت باعتبار دلالت مطابقی یافته می شود.

مصنف
له و دیگر آن که مثلاً اگر الف تفاعل برائے الحاق بود درین صورت الف مذکور در مصدر و اسم فاعل و مفعول خواهد آمد درین صورت قول او که الف در وسط اسم برائے الحاق نمی آید صحیح نخواهد بود: **له** چون **جَلَبَتَهُ وَ سَرَوْنَهُ وَ ضَبَطَهُ وَ شَرَفَهُ وَ جَوْرَهُ وَ قَلَنَتَهُ وَ هَلَسَتْهُ** سوال **تَعْفَرُهُ** که در آخرش تاسست بنا بر ضابط مذکور می باید که ما بعد ساکن اولش مفتوح بود حال آنکه مفتوح نیست جواب ضابط مذکور برائے مصادر نیست که تا زائد در آخر آن باشد تا که در آخر تعفرت است در آن اختلاف است نزد بعضی اصحاب است و نزد بعضی زائده و تاء اول برائے الحاق است بنا بر این اختلاف مصنف آنرا در قسم ثانی داخل فرموده: **له** چون **شَيْطَانٌ وَ جَوْرٌ وَ تَشْكِينٌ وَ تَعْفَرٌ وَ تَعْلِيٌّ** اصل آن **تَقْلَسِي** بضم لام بود ضم را بکسر بدل کردند چنانکه سابق گذشت: **له** جواب سوال مقدر که در **تَقْلَسِي** و **تَقْلَسِي** همزه در ابتدا موجود با آنکه ما بعد ساکن اولش مکسور نیست: **هه** دفع مظنه است که با نحو همین وجه ضبط حرکت ما بعد ساکن اول چیست با وجود عدم تعرض حرکات دیگر حروف مثل فا و عین و لام: مولانا محمد علی کاپوری عم فیضه

شایسته **تَفَعَّلُ** و **تَفَاعُلُ** را از ملحقات شمرده جمیع محققین تخطیة او نموده اند همین جهت که هر چند **تَفَعَّلُ** و **تَفَاعُلُ** بروزن رباعی گردیده لیکن درین هر دو باب خواص و معانی زائده نسبت به ملحق به پس مناط الحاق یافته نمی شود ○ **فائده** حضرت استاذی مولوی سید محمد صاحب بریلوی عفره برائے ضبط حرکات مصادر غیر ثلاثی مجرد **قاعده** تقریر فرموده اند افاده نوشته می شود ○ **قاعده** هر مصدر غیر ثلاثی مجرد که در آخرش تا باشد و فا مفتوح بود ما بعد ساکن اولش مفتوح باشد چون **مُفَاعَلَةٌ** و **مُفَعَّلَةٌ** و ملحقات آن ○ و هر مصدر مذکور که تا قبل فائے آن باشد و فا مفتوح بود ما بعد ساکن اولش مضموم باشد چون **تَقَابُلٌ** و **تَقَبُّلٌ** و **تَسْرِيْلٌ** و ملحقات آن ○ و اگر فا ساکن بود ما بعد آن مکسور باشد چون **تَصْرِيْفٌ** ○ و هر مصدر که همزه وصل در ابتدا داشته باشد ما بعد ساکن اولش مکسور باشد چون **اجْتِنَابٌ** و **اِسْتِنْصَارٌ** و غیر آن جز **اِقْعَلٌ** و **اِقَاعُلٌ** که از فروغ **تَفَعَّلُ** و **تَفَاعُلُ** اند اصلی ازا بواب همزه وصل نیستند ○ هر مصدر که همزه قطعی اولش باشد ما بعد ساکن اولش مفتوح بود چون افعال درین **قاعده** وجه ضبط حرکت ما بعد ساکن اول بالخصوص اینست که خطا در تلفظ همین حرف بیشتر از مردم واقع می شود اکثر مناسبت و دیگر مصادر **مُفَاعَلَتْ** را بکسر عین و اجتناب رالفتح تا بر زبان می آرند ○ **قاعده** برائے ضبط حرکت عین مضارع معلوم در ابواب غیر ثلاثی مجرد ○ اگر در ماضی تا قبل فا باشد عین مضارع مفتوح خواهد بود و الا

جواب دخل مقدره در تفعل و ملحقاتش با وجودیکه تا قبل فاموجودست عین در آن مفتوح نیست بلکه ساکن است : **سوال** ماقبل آخر دارد غیر ذی التاجر کسور گردانیدند جواب زیرا که تغییر مضارع از ماضی اصل است و تغییر مذکور بجز وجهی می شود به سقوط همزه وصل چنانکه در **کَتَبْتُ** و **کَتَبْتُمْ** و بعضی حرف اول چنانکه در **بَحْرُ** و **بَحْرَانِ** موافقت **۳۵** حرف اول حرف آخر نیز متغیر گردانیدند بخلاف ذوات التاجر که در مستقبل آن علاوه زیادت علامت

مضارع صحیح تغییر در اول راه نیافته نظر بر آن تغییر حرف نیز در آن تجویز نمودند : **رضی** **کلمه** بدانکه همزه از اقصای حلق است و در استخراج آن صورت کسبه پیدا می شود لهذا ادائه آن بر متلفظ تفصیل است لهذا اکثر اهل مجاز خصوص اهل قریش به تخفیف آن صحیح اند چنانکه از امیرالمؤمنین علی رضی الله عنهما منقولست نزول القرآن لیسانی قریش و لیسوا به صحاب همز و لولا ان هم یزین علی التلام نزل بالهمزة علی النبی صلی الله علیه و سلم ما یهتروا ترجمه اش آنکه نازل شد قرآن بزبان قریش و ایشان اصحاب همزه نیستند و اگر نه آن بود که جبرین نازل شد با همزه بر نبی صلی الله علیه و سلم استعمال همزه نمی کردیم و نیز غیر اهل مجاز همزه مثل سائر حروف صحیح است و تخفیف آن بنظر استحسان است زیرا که احتیاج و تخفیف همزه منحصرست در ابدال تسهیل و حذف و قواعد آن در رساله ذکر خواهد یافت و شرط در تخفیف همزه آنست که در ابدال کلام مانع نشود زیرا که ابدال همزه موقوفست بر ماقبل خود و این معنی در وسط موجود است : **رضی** **کلمه** اعلان نیز سه صورت دارد ابدال و اسکان و حذف و اطلاق اعلان بر تغییر همزه نمی آید چنانکه تغییر حرف علت را تخفیف خوانند و لفظ قلب منقصست و ابدال حروف علت و همزه و لفظ ابدال عام است و غیر حروف علت و همزه : **۵** در اوست که در اصل از **وَسْمِ** بود تا نون مذکور موجود است چرا همزه بدل نگردد جواب در اوست اطلاق و ابدال معارض شدند و هر جا که اطلاق و ابدال معارض شوند اعلان را ترجیح دهند زیرا که تخفیف اعلان بیشتر است از ابدال

کسور و در رباعی و ملحقات کل آن لام اول و بر حرفیکه بجائے آن باشد حکم عین دار است پس **تَفَاعُلٌ و تَفَعُّلٌ و در ملحقاتش** ماقبل آخر در مضارع معلوم مفتوح باشد و در جمله ابواب دیگر کسور **باب سوم در صرف هموز و معتل و مضاعف** **مشتمل بر سه فصل** چون از سر ابواب فارغ شدیم حالا بقواعد تخفیف و اعلان و ادغام می پردازیم تغییر همزه را تخفیف گویند **و تغییر حرف علت را اعلان** و در آوردن یک حرف را در دیگرے و مشدند نمودن را ادغام **فصل اول در هموز مشتمل بر دو قسم** **قسم اول در قواعد تخفیف همزه** **قاعده همزه منفرده** ساکنه و فقی حرکت ماقبل خود شود جزا یعنی بعد فتح الف و بعد ضم و او و بعد کسره یا چون **رَأْسٌ و ذَيْبٌ و بُوْسٌ** **قاعده همزه ساکنه بعد همزه متحرکه** و فقی حرکت ماقبل خود چون **أَمِنٌ و أَوْمِنٌ و أَيْمَانًا** **قاعده همزه منفرده مضومه** بعد ضم و او شود بعد کسره یا جزا چون **جَوْنٌ و مَيْدٌ** **قاعده در دو همزه متحرکه** اگر یکی هم کسور باشد ثانی یا مشدود و جزا چون **جَاءٌ و آيَةٌ** و در **و او** چون **أَوْدَهُ و أَوْقِلَ** صرفی این قاعده را در صورت کسره هم و جزا لفظه اند که این جمع آدم ابو البشر علیه السلام قاضی و صراح

مشتمل قاضی و امام زین العابدین و سایر اصحاب اصل آن جای بود و اول لام را قلب مکانی کرده بوضع عین و عین را بوضع لام آوردند هانی شده بعد ضم بر یا و شوار داشته ساکن گردانیدند و با جمیع ساکنین افتاد چاره شد پس نزول علیل اجراء این مستلزم درین مثال نشد : **۵** جمع امام در اصل از **نَزَمْتُ** بود حرکت میم اول نقل کرده با قبل دادند میم را در میم ادغام کردند زیرا که شده بعد همزه دوم را بیابند که در مذکور که همزه خود کسورست **سوال** در ائمه ادغام را با اطلاق چرا مقدم کردند جزا آخر کلمه به نسبت اول نقل می باشد پس اول تخفیف نقل مناسب است : **۵** دفع دخل آنکه (تغییر همزه)

سوال مصنف حکم همزه مفتوحه که بعد فتح واقع شود درین مقام ذکر فرمود برائے آنکه درین مثال اختلاف است نزد بعضی درین صورت و اوست ابدال همزه بالف و اولی اثبات همزه است و نیز اکثر قاعده تسهیل در آن جاری است چنانکه در آخر این قسم ذکر خواهد یافت : **کلمه** چاره در اصل هانی بوده یا بعد الف از آن فاء همزه شده دو همزه هم آمدند و هر دو متحرک و ماقبل دوم کسور دوم را بیابدل کردند بعد ضم بر یا و شوار داشته ساکن گردانیدند چنانکه ساکنین شد میان یا و نون یا افتاد چاره شد

بقية از صفحه ۳۵ گفته شود که در قرآن شریف هر جا که لفظ آمده واقع است بیانیست و بموجب قاعده ابدال همزه دوم بنا بر سبیل و جوب می باید که له و بعضی آن قرارت را خلاف قیاس گفته اند و این پسندیده نیست و سکاکی در مثل آنکه بجواز همزه را بیاختص بش جا که همزه ثانیه در طرف باشد نموده از مصنف کلمه بدانکه همزه متحرک که ما قبل آن ساکن باشد بر دو قسم است یکی آنکه ساکن مذکور قابل حرکت باشد چنانکه حرف **ص** دوم آنکه قابل حرکت نباشد و آن چهار است

۳۶

صصح نیست زیرا که در بعضی قرارت متواتره لفظا آنهم همزه دوم آمده پس معلوم شد چنانچه عام و این علم و غرض و کسان و بعضی و بعضی و این است و این همزه ثانیه

که قاعده مذکور جوازی است ○ قاعده همزه بعد و او و یا ئے مدّه زائده و یا ئے تصغیر جنس ما قبل گشته در آن ادغام یا بد جواز اچون مقروّنه و خطیّنه و اقیس قاعده چون بعد الف مفاعل همزه قبل یا واقع شود بیائے مفقوده بدل

شود و یا بالف چون خطایا جمع خطیّنه خطایی بود بسبب وقوع آن قبل طرف بعد الف جمع همزه شد پس خطا بر آوردید بعد از آن همزه ثانیه بقاعده جا بر باشد پس حسب این قاعده همزه را بیائے مفقوده و یا بالف کردند خطایا شد ○ قاعده

همزه متحرک که پس حرف ساکن غیر مدّه زائده و یا ر تصغیر بعد نقل حرکتش بما قبل محذوف شود جواز اچون یسئل و قد فح و یرمی و یرمی قاعده در یری و یری

و جمله افعال رویت این قاعده بطور جوب مستعمل است نه در ایسائے مشتقه از رویت پس در مژمای طرف و مصدر یری و در مژمای ام و در مژمای ام

همزه بما قبل داده همزه را حذف کردن جائزست نه واجب ○ قاعده همزه متحرک اگر بعد متحرک باشد در آن بین بین قریب و بین بین بعید هر دو جائز است خواندن همزه میان مخرج خود و مخرج حرف علیّ که وفق حرکتش باشد بین بین قریب

همزه وصل که ما قبل آن متحرک شود بیفتد بسبب ام احتیاج که یعنی هر فعلیکه از ترکیب این ماده حاصل شود مثل رویت یا ارای یا زو یا هرگاه وارد شود در آن حرف دیگر و رای آن ساکن گردد و حذف همزه بعد نقل حرکت واجبست و وجوب

مدّه زائده و یا ئے تصغیر و فون الفعال و الف که جمیع اینها ساکن الاصل اند و قید زائده در مدّه بر آنست که اگر مدّه مذکور اصل باشد و سکون آن لازم باشد چون شور و سستی پس این چنین مدّت قابل حرکت اند و حرکت بر فاعلین و لام آن غیر متعین است و همچنین اگر اجتماع در دو کلمه باشد چون ایچو انتریم و انتریمی انتریم چرا که او و یا درین کلمات کسر مستقل اند و تحمل حرکت تواند ساخت ؛ بلکه در اصل مقروّنه بود همزه بعد و او زائده افتاد همزه را و او کرده و او را در او ادغام نمودند مقروّنه شد و همچنین خطیّنه در اصل خطیّنه بود همزه و یا بابدل کرده در یا ادغام کردند خطیّنه شد ؛ بلکه بعضی همزه که بعد الف جمع و قبل یا واقع شود بیائے مفقوده بدل گردد و جوب ابدال بنظر آنکه دو نقل بهم آمده یک همزه دوم بیائے کسور متصل طرف که موضع تخفیفست و قلب همزه بیابجه آنکه یا اخف است از فو و قریب المخرج است از همزه و شیخ رضی نوشته که این قاعده در دو موضع مختلف میشود یکی هرگاه در مفرّد آن الف و بعد آن همزه باشد چون مشائیه از اشارت درین صورت همزه بحال خود ماند و جمع آن شوا ربی آید دوم آنکه هرگاه در مفرّد آن الف در مرتبه ثالث باشد و بعد آن و او چون فادی درین صورت همزه مذکور بواو بدل شود نه بیابجه مرفعات در میان مفرد و جمع و مصنف بنظر قلت احتمال این باخراج آن اعتنا فرموده ؛ هم بدانکه هر یک که در وزن فیعلیه افتد در جمع اقصی همزه بدل شود چنانکه در باب اعلان خواهد آمد چون کبیره و کبیره و خطیّنه و خطایر می نزد سبویه اصل آن خطای بود و نقل آن چنانکه در متن مذکورست و ما از نظیر اصل آن خطا را

بر بعد همزه پس همزه را بوض یا یا یا موضع همزه نقل کردند چنانکه در جا که گذشت خطای شد بعد بقاعده مذکور یا الف گشت خطایا شد ؛ که اصل یسائل بود همزه متحرک بعد حرف ساکن حرکت همزه را بما قبل دادند همزه را حذف کردند انیدند یسئل شد و همچنین در قد فح و یری خاه که در اصل قد فح و یری خاه بود اقتضای مثال قد فح و یری خاه است است بدو معنی یکی آنکه این قاعده عامست که در یک کلمه باشد یا در دو کلمه و آنکه همزه مذکور اصل کلمه باشد چنانکه در یرمی و یری خاه و خواه زائده باشد چنانکه در قد فح و همچنین

جوابال تصحیح کرده و جوب ابدال

له حاصل آنکه اگر همزه بعد الف واقع شود بین قرین است پس اگر همزه مفتوح است میان الف و همزه خوانند

چون قرین و اگر مضموم باشد میان همزه و واو چون قابل و اگر کسور باشد میان همزه و یا چون سائل سوال بین بین را چرا متعین کردند در حذف را جواب حذف همزه بتقل حرکت ممکن نیست زیرا که الف قبول حرکت نمی کند سوال ادغام خوانند جواب ادغام نیز ممکن است چرا که الف در غم می شود مدغم فیها مولانا مولوی محمد رحمان علی آورده این الف وقتی است که در اول کلمه باشد چنانکه در مثال مشهور است و اگر در وسط کلمه باشد فلا آوردن الف مذکور در خط را نیست زیرا که اجتماع سه الف مکروه است شرح فصول اکبری علی محمد اصل از حذف بود همزه ثانی را حذف کردند بخلاف قیاس بنا بر سرت استعمال زیرا که حذف همزه اقرب به تخفیف است از قلب آن واو بعده همزه وصل را بیگانه ندیدیم احتیاج اما حذف همزه در حذف واجب است و همچنین در قول الله تعالی *عَدُوًّا مُّحَدِّثًا* و *كَلِمًا فَا شَرُّ نَوَافِلًا*

و میان مخرج او و مخرج حرف علت و فوق حرکت ما قبل بین بین بعید و بین بین را تسهیل هم گویند مثال *سَأَلَ سَعْدٌ لَوْ لِمَ دَرَسَ* هر دو بین بین همزه در مخرج خود الف خوانده خواهد شد چه خود همزه هم مفتوح است و ما قبلش هم مفتوح و در سیم در بین بین قرین میان مخرج یا و همزه و در بعید میان مخرج الف و همزه و در لوم میان مخرج واو و همزه به بین بین قرین است و میان مخرج الف و همزه بعید و بعد الف در همزه بین بین قرین است *قَاعُهُ* همزه استفهام چون همزه در آید چون *أَنْتُمْ* در آن جا است که ثانیه را بحر فیکه قاعده تخفیف مقتضی آن باشد بدل کنند پس در *أَنْتُمْ* و *أَنْتُمْ* سازند و جا است که همزه را تسهیل کنند قرین یا بعید و جا است که میان همزین الف متوسط بیارند *أَنْتُمْ* گویند *قَسَمٌ* دوم در گردانهای هموز *مِهْمُوز* هموز فا از باب نصر *أَخَذَ كَرَفْتَنَ* *أَخَذَ* *يَأْخُذُ* *أَخَذَ* *فَهُوَ* *أَخَذَ* *يُؤْخَذُ* *أَخَذَ* *فَهُوَ* *مَا* *أَخُوذُ* *الامر* *منه* *خُذْ* *والنهي* *عنه* *لَا* *تَأْخُذُ* *الظرف* *منه* *مَا* *أَخَذَ* *والإله* *منه* *مِنْخَذٌ* *مِنْخَذٌ* *مِنْخَذٌ* *وَتَثْنِيَتُهُمَا* *مَا* *أَخَذَانِ* *وَمِنْخَذَانِ* *والجمع* *منهما* *مَا* *أَخَذَ* *وَمَا* *أَخِيذُ* *افعل* *التفضيل* *منه* *أَخَذَ* *والمؤنث* *منه* *أَخَذِي* *وَتَثْنِيَتُهُمَا* *أَخَذَانِ* *وَأَخَذِيَانِ* *والجمع* *منهما* *أَخَذُونَ* *وَأَخَذُوا* *وَأَخَذُوا* *وَأَخَذِيَاتٌ* *امر* *این* *باب* *که* *خدا* *مد* *بر* *خلاف* *قیاس* *است* *مقتضی* *آن* *بود* *که* *او* *خُذْ* *می* *آید* *با* *بدل* *همزه* *دوم* *بواو* *بقاعده*

له لیکن حذف هجره فاصح است از اثبات آن اگر در اول کلمه واقع شود چون قوله علیه السلام **مُرُوا صِبْيَانَكُمْ بِالصَّلَاةِ إِذَا بَلَغُوا الصَّبَا** و آخر **مُرُوهُمْ عَلَيْهَا إِذَا بَلَغُوا الصَّبَا** ترجمه حکم کنیداطفال خود را بر نماز و تفکیک برسندهفت سالگی را و بزرینداوشان را و تفکیک برسنده سال را و اگر در درج کلام واقع شود درین صورت ایتها هجره اکثر است از حذف زیرا که علت حذف اجتماع همزین بوده و در درج کلام هجره وصل ساقط میشود قول **تَعَالَى وَاتَّمَرْتُ أَنْتَ بِالصَّلَاةِ** حکم کن اهل خود را نماز

که یعنی یاخذ در اصل یاخذ با هجره بود هجره منفرد ساکن و ما قبل آن مفتوح بقاعده رأس الف گشت یاخذ شد و همچنین در جمع صیغ آن سوا و احد متکلم زیرا که در آن دو هجره جمع شده است پس این قاعده در آن جاری نشود مولا تا مولی هر عملی در حالت که در ما خود ... بقاعده مذکور الف گشت که یعنی در اصل میخورد بود هجره منفرد ساکن ما قبل آن مکسور هجره قاف بیرونی گشت یعنی شده هه یوقد در اصل یوقد بود هجره منفرد ساکن ما قبل آن مضموم بقاعده یوقس داد گشت و همچنین در جمع صیغ آن بجز واحد متکلم که در آن دو هجره جمع شدند و ذکر آن بیشتر خواهد آمد **له** اخذ واحد متکلم معرّف و همچنین اخذ الفعل التفضیل در اصل از خذ بود هجره ساکن ما قبل آن دیگر هجره مفتوح هجره الف گشت اخذ شد سوال در اخذ و اخذ برد و صیغه هجره بسبب تحرک ما قبل خود الف گردیده پس در میان آنها بفرق سنت که بر این آن هر دو را علمند ذکر نمودند جواب در ماخذ و دیگر امثال آن ابدال هر بالف بر سبب جواز است و در مثل از خذ بر سبب وجوب چنانکه در قاعده رأی و امن ذکر یافت که یعنی او اخذ کرد در اصل از خذ بود و هجره متحرک هم آمدند و هر دو مفتوح ثانی را بر او بدل کردند چنانکه در او اودم گذشت سوال در حال فتح همزین ثانی را بالف چرا بدل نه کنند جواب زیرا که درین صورت اجتماع دو ساکنین لازم می آید که **له** ایضاً در اصل ایضاً بود هجره ساکن و ما قبل آن هجره مکسور ثانی را بیابدل کردند ایضاً شد بدانکه هموز فادر

در اصل صیغه در اول کلمه بود

او من و همچنین امر اکل یا کل هم کل آمده و در امر امر یا مر حذف همزین و ایتها هر دو هم جائز است **له** و او مر برود آمده در صیغ مضارع معلوم این باب غیر واحد متکلم قاعده رأس جاری است و در مفعول و ظرف هم و در آقاعده بیرونی و در مضارع مجهول غیر واحد متکلم قاعده یوقس و در واحد متکلم مضارع معروف و فعل التفضیل قاعده امن و در جمع آن قاعده او اودم و در واحد متکلم مضارع مجهول قاعده او من تعلیلات همه فهمید بر زبان باید آورد **○** هموز فا از باب ضرب الستر بند کردن **اسر یا سسر اسرا** الی تعلیلات صیغ بقیاس باب اخذ باید فهمید جز اینکه در امر آن که ایضاً است قاعده ایمان جاری شده دیگر ابواب ثلاثی مجرد را بهمین وضع باید گردانید **هموز فا از باب افتعال الايتمار** فرمانبرداری کردن **○** ایتمار یا تمرد **ایتمار افهو مومتار و اذ تمیر یوتمر ایتمار افهو مومتار** الامر منه ایتمار و انهی عنه لا تا تمیر الظرف منه مومتار **○** در ماضی معلوم و امر حاضر معروف و مصدر قاعده ایمان جاری شده و در ماضی مجهول قاعده او من و در مضارع معلوم قاعده رأس و در مجهول و فاعل و مفعول و ظرف قاعده یوقس **○** هموز فا از باب استفعال الاستیذان افون خواستن **○** استاذن یستاذن استیذانان الی **○** صیغ این باب و دیگر ابواب ثلاثی مزید بقیاس صیغ سابقه باید فهمید بر آوردن تعلیلات آن دشوار نیست **○** فائده در هموز عین از ثلاثی مجرد بصیغ ماضی قاعده بین

ثلاثی مجرد از پنج باب می آید از نصر چون اخذ یاخذ و از ضرب چون اسر یا سسر و از سبع چون ارج یا رجز و از فتح چون ابه یا به و از گرم ادب یا درب و از باب حسب نیامده **له** سوال بالخصوص باب افتعال و استفعال را درین مقام چرا ذکر فرموده جواب زیرا که هموز از افتعال و استفعال اکثری می آید بخلاف دیگر ابواب که از آنها کمتر آید **له** هموز العین از ثلاثی مجرد و از فتح چون سال یا سأل و از سبع چون سیم یا سیم و از گرم چون کوم یا کوم لیکن از ضرب بصر بقلیل می آید **○** فصول اکبری

له زرد در اصل از کز بود حرکت همزه را نقل کرده با قبل داده همزه را بسبب التماس کانین حذف نمودند و همزه وصل را نیز حذف کردند بسبب عدم احتیاج زرد شد و همچنین
سَل در اصل اِسْأَلٌ و لم در اصل اَلَامٌ بود بر قیاس زرد همزه برفتاد و سَل و لم گشت : **سَل** هموز لازم از طائقی مجزای پنج باب آید از ضرب چهارمین است و از سَمِعَ چون
مصدر یَقْرَأُ و از نَحَّجَ چون قَرَأَ یَقْرَأُ و از کَرَّمَ چون عَمَّا یُکْرَمُ و لیکن از باب ضرب و نصر کم می آید **سَل** احتراز است از مثل کَرَّمَ چون

بین جاری است و در مضارع و امر قاعده یَسْتَلُّ زَاوِیَئِشْ از ضرب است و
سَالَ یَسَالُ از فِج و سَمِعَ یَسْمَعُ از سَمِعَ و لَوَّمْ یَلْوَمُ از کَرَّمَ در امر بروقت اجرائی
قاعده یَسَالُ همزه وصل ساقط خواهد شد در اَزْعُرُ زَرُّ و در اَسْتَلُّ سَلْ خواهند گفت
و در اِسَامَ سَمٌ و در اَلْوَمَّ لَمٌ گوگردانهای اینها را باین وضع ضبط باید کرد مثلا زَرُّ زَرٌّ
زَمٌّ و از یربی زَمَّانَ سَلَّ سَلًّا سَلًّا سَلَّی سَلَّنَ لَمٌ لَمًّا لَمًّا لَمَّی لَمَّنَ در هموز عین از
ابواب ثلاثی مزیدیم برین قیاس قواعد جاری باید کرد ○ فائده در هموز لام با کثر
صیغ چون قَرَأَ یَقْرَأُ قاعده بین عین است و در واحد ماضی مجهول چون قَرِئَ
قاعده هِیْزٌ و در امر و جمع صیغ مضارع مجزوم قاعده همزه منفرده ساکنه پس در
اِقْرَأَ و لَوَّ یَقْرَأُ همزه الف شود و در اَزْدَعُ و کَرَّ یَزْدَعُ و او در کسور العین یا و در
ابواب ثلاثی مزید فیه از هموز عین و هموز لام بقواعد مذکوره بالا تعلیلات صیغ پیدا یابد
اشکالی ندارد ○ فصل دوم در معتل مشتعل بر پنج قسم ○ قسم اول
در قواعد معتل ○ قاعده هر او که میان علامت مضارع مفتوحه و کسره
یا فتحه کلمه که عین یا لامش حرف حلق باشد واقع شود بیفتد چون یَعْبُدُ و یَهَبُّ و یَسْبَعُ
اینکه اصل قاعده دریا تقریر میکنند و دیگر صیغ مضارع را تابع میگردانند تطویل طائل
ست و همچنین در یرب و غیره قائل باین معنی شدن که اینها در اصل مکسور العین بودند
بر عایت حرف حلق عین را فتحه دادند تکلف بار دست تقریر درست برائے قاعده

که مضارع نیست بلکه اسم است بنا بر آنکه فعل
بنسبت اسم ثقیل است زیرا که فعل در اشتقاق
خود جانب مصدر محتاج است و این بمنزله ثقیل
معنویت نظر بر آن در لفظ آنم تخفیف متنا
شمرند تا بر ثقیل معنوی آن اشعاره بظهور آید
سوال در ماضی مثال چرا اعلال نکنند
جواب زیرا که گفته اند که اعلال مضر است
به سکون یا ابدال یا حذف و در اول کلمه هر صورت
غیر ممکن اما سکون بسبب آنکه ابتدا بحرف ساکن
متعذر است و همچنین ابدال زیرا که مقلوب اغلب
حرف ساکن می باشد و اما حذف پس بسبب تعین
از قدر صالح در ثلاثی مجزوم غیر آن برائے اتباع
موجود سوال و او را در ماضی حذف کرده بده
تا در آخر عوض آن چنانیاد در نماند نقصان
لازم نیاید جواب در بی صورت التماس
بمصدور یا بمستقبل لازم می آید حاصل آنکه هر
واو که در مضارع ضرب و سَمِعَ و فِج و حَسِبَ
واقع شود بیفتد و قد حرف حلق احتراز است از
مثل یُجَلُّ که در آن چهار لغت منقول است
یکه آنکه او با مجال خود ماند چون یُجَلُّ دوم و او
الف شود چون یاجل زیرا که الف اخف است
از او و سوم و او یا شود و ما قبل آن مفتوحه ماند
زیرا که یا به نسبت و او ضعیف است چون یُجَلُّ چهارم
و او یا شود و ما قبل آن کسور زیرا که کسره موافق یا
چون یُجَلُّ و فصول اکبری سوال در حال ضمیر
چرا و او را حذف نمودند جواب زیرا که فعل فعل
مضموم العین برائے صفات لازم می آید لهذا در
لفظ نیز مناسب معنی مناسب متصور گشت
سوال در مضموم العین با وجود عدم شرط

چرا حذف نمودند جواب ضمیرین در یکجمله یعنی عام است و گفته اند که این مذهب ضعیف است و اصل آن کسور العین است زیرا که مثال او ای انظر و کم
وارد گردیده **سَل** سوال حذف مذکور در او و چرا مضر که دانیدند جواب زیرا که واو ثقیل است از یا و ثقل که پیدا گردیده بسبب مجازی و او است از یا زیرا که یا
در علامت مضارع نیز موجود معنی نماند که اعلال و تغییر حرف علت بسبب ثقل آنست بلکه بسبب هایت خفت آنهاست که تحمل ادنی ثقل نتوانند ساخت و چونکه ورود
آنها در کلام اکثر و بیشتر است لهذا زیاده تر محتاج به تخفیف گشته رضی

له احتراز از مثل و قایه و ولایه که واو در آن حذف نشده به کله تا ابتداء بسکون لازم نیاید و چه تخصیص کسره چنانکه سابق گذشت سوال و او در اول کلمه حذف شده عوض آن تا در آخر آید و در جواب اگر تا در اول کلمه آورده شود التباس لازم آید بمصدر و فعل مضارع به کله احتراز از واو متحرک چون عوض که در امثال آن واو با وجود کسره ما قبل بیابدن نشود زیرا که حرف متحرک نسبت حرف ساکن قوت دارد لهذا از ما قبل چندان قبول اثر نمی کند: کله اصل آن مؤنث بود و او

۳۰

همین است که کردیم و صاحب منظوم نیک این تقریر را نوشته ○ قاعده واو

فائے مصدر که بر وزن فعل باشد بیفتد و عین کسره یابد مگر در مفتوح العین گلیه فتمه دینند و تا عروض در آخر بیفزایند چون **عَدَّةٌ وَزَنَةٌ وَسَعَةٌ** که در اصل **وَعَدَ وَزَنَ وَسَعَتَ** و در وقت تا در کلمه که در حال افتاد است **عَدَّةٌ وَزَنَةٌ وَسَعَةٌ** و شیخ بود ○ قاعده واو ساکن غیر مدغم بعد کسره یا شود چون **مِيعَادُهُ اِجْلَاؤُهُ** و یائے ساکن غیر مدغم بعد ضمه و او شود چون **مُؤَيِّنُهُ مِيزُهُ** و الف بعد ضمه و او

شود چون **قَوَيْلٌ** و بعد کسره یا چون **مَعَارِبٌ** ○ قاعده واو و یا اصلی که فائے افتعال باشد تا شده در تا ادغام یابد چون **اِنْقَدَّ** که **اَوْتَقَدَّ** بود و **اِنْتَسَرَ** که **اَيْتَسَرَ** بود

○ قاعده واو مضموم و مکسور در اول و مضموم در وسط جواز بهمزه شود چون **اَجْوَةٌ و اِسْحَاحٌ و اَوَقَّتْ و اَدْعَا** که **اَجْوَةٌ و اِسْحَاحٌ و اَوَقَّتْ و اَدْعَا** بود ابدال بهمزه در او و مفتوح شاذ است چون **اَحَدٌ دَانَاةٌ** ○ قاعده چوں دو واو متحرک در اول کلمه جمع شوند اول و جوباً بهمزه گردد چون **اَوَاصِلٌ و اَوَيْصِلٌ** که **دَوَاصِلٌ** جمع **دَوَاصِلَةٌ** و **دَوَيْصِلٌ** تصغیر **وَاصِلٌ** بود ○ قاعده واو و یائے متحرک بعد فتح الف شود بشرط ① فا کلمه نباشد پس قوعد و توفی

بعد کسره افتاد یا گشت میعاد شد: ه احتراز از مثل اِجْلَاؤُهُ زیرا که واو بسبب ادغام قوت حرف صحیح بهم رسانیده به کله مؤنث در اصل مؤنث بود یا بعد ضمه افتاد یا او شد مؤنث گشت: ه احتراز صیغه ماضی مجهول از تغییر یعنی جدا کردن از صیغه به جمول از قائل الف بسبب ضمیر ما قبل واو گشت قویل شد سوال در مؤنث و قویل یا و الف را با او بدل کردند بسبب ضمیر ما قبل و ضمیر ما قبل را بر عایت ما بعد کسره و فتح چنان نقل نمودند جواب زیرا که اگر تغییر حرکات کند تغییر وزن لازم آید بخلاف تغییر حرف که وزن بر حال خود باقی ماند پس تغییر حرف از حرکات اولی است رضی جمع حرکات الف بسبب کسره ما قبل در جمع یا که دید معاریب شده به سوال در **اِنْقَدَّ و اِنْتَسَرَ** بقواعد سابق عمل کرده و او و یا را بنا چنان بدل کردند جواب زیرا که اگر **اِنْقَدَّ و اِنْتَسَرَ** معروف و **اِنْقَدَّ و اِنْتَسَرَ** مجهول بقواعد سابق عمل کرده بیا و او بدل می کردند و در معروف **اِنْقَدَّ و اِنْتَسَرَ** و در مجهول **اَوْتَقَدَّ و اَوَيْتَسَرَ** می گشتند و این صورت در تصریفات اختلاف راه بیافت لهذا اختلاف باب را کرده داشته بواسطه قریب خروج که در میان واو و تا است ادغام را متعین گردانید و یا اگر چه نسبت واو از ما بعد انحراف واقع است لیکن بنظر مخالفان مذکور آنرا هم در حکم او نمودند رضی الله زیرا که ضمیر بر او ثقیل است بنا بر آنکه ضمیر بنزد او دیگر است پس بر تقدیر ضمیر بر او اجتماع مثلیین لازم می آید و اجتماع مثلیین کرده است و کسره نیز بر او ثقیل است: کله زیرا که فتح اخف الحركات است و بسبب اعلال در آن غیر موجود: کله زیرا که اجتماع مثلیین در اول کلمه ممنوع است و ازین جا است که مثل **بِرَّةٌ و دُونَ** در کلام عرب قلیل است مخصوص اجتماع دو واو اثنان خوانه بود لهذا ابدال آن بهمزه واجب: کله احتراز از مثل **وَوَيْدِي** و **وَوَيْدِي** که ابدال او بهمزه درین صورت جائز است و واجب زیرا که حرف ساکن را به نسبت متحرک تخفیف حاصل است: ه شیخ رضی نوشته که علت قلب واو و یا متحرک یا فتح چندان مسأله ندارد زیرا که واو و یا متحرک و ما قبل آن مفتوح باشد نقل آن مرتفع شود

چون لیکن ابدال واو و یا بر مذکور بالف بنا بر آنست که الف اخف است از ساکن حرف لهذا نظر بر کثرت دوران حرف علت ابدال واو و یا بالف تجز نمودن بسبب ضعف استعاره فتح ما قبل بانی عارض تا اثر این قاعده اختلال یابد: کله زیرا که تغییر در آخر کلمه اولی است اعلال در اولی کلمه کرده است بر غرض الفرض: ه در اصل **وَعَدَّ وَوَيْدِي**

و شیخ بود و او را از اول حذف کرده عین را در **عَدَّةٌ وَزَنَةٌ** کسره و در **سَعَةٌ** مفتوح العین فتوا داند بعد از عروض در آخر در **عَدَّةٌ وَزَنَةٌ وَسَعَةٌ** شده غمسه میگویند **اِحْرَاقٌ و اَنَاةٌ و اَنَاةٌ** ای زن سست حرکات قیام فتوح و مثنی بدر کرده که ذاتی الفاموس:

لے زیرا کہ در آخر کلمہ محل اعلال است اگر در عین کلمہ نیز اعلال کرده شود تو ای اعلالین لازم آید و این مکرره است : لے زیرا کہ اگر درین صورت اعلال کرده شود
الف ثانی را متحرک سازند التباس لازم آید باسم فاعل و اگر الف را با اجتماع ساکنین حذف کنند بر فعل مفتوح العین متمسک شود : لے خواهه ماے نسبت باشد
یا مصدریه زیرا کہ اگر دران تعلیل کرده شود زائل شود مکرره مطلوب در ما قبل : لے زیرا کہ اگر تعلیل کرده شود فتحه ما قبل زائل شود با وجود وصل
۴۱

ست : لے زیرا کہ در معانی مثل این کلمات
معنی اضطراب و حرکت مشهور است لهذا
درین کلمات اعلال رواندارند تا حرکت لفظی بر
حرکت واضطراب معنوی دلالت کند و در دم آنکه
این تعلیل در اسم بمشابهت وزن صوری فعل
بوده است و این هر دو وزن فعل ندارند :
نوادریه با تخریک نام آبی ست کذا فی شرح
الاصول الاکبریہ و در قاموس بروزن سکری

نام آبی ببلاد خزینہ و از شرح مذکور ہم بروزن
سکری لودی وے معلوم می شود : عزیز لے
زیرا کہ مشارکت از خواص تفاعل ست زانفتا
لذا مخالفت قاعده لفظی را برائے دلالت
قائم مقام تحالف معنوی گردانیدند : لے
در اصل قول و بیع و دعو و رقی و یوب و یوب
بر فتح عین بوده و او و یا بسبب فتح ما قبل الف
گشت قال و باع و ایشد : لے یعنی بعاری
الف مبدل از فو و یا اگر حرف ساکن با تانیت
واقع شود جهت اجتماع ساکنین ساقط گردد :
لے در اصل دعوت دعوت بود و او الف گشت بعد
اجتماع ساکنین شد در میان الف و تانیت
الف افتاد دعت شد و در دعای اگر اجتماع ساکنین
در لفظ نبوده لیکن چونکه اصل تانیت سکون
ست لهذا حرکت عارضی اعتبار را نشاید دعوا
و ترصین در اصل دعو و ترصین بود و او
یا الف شده بعد با اجتماع ساکنین بیفتاد دعوا
و ترصین ماند : لے در اصل قول و قول بود
و او بسبب فتح ما قبل الف شد بعد با اجتماع
ساکنین ساقط گشت قلن و قلن ماند بعد
فتح فاکمدر اضمه بدل کردن ما دلالت کند بر

و تیش و او و یا الف نشود ۲۵ عین لفیف نباشد چون طوی و حی ۳۵
قبل الف تنبیه نباشد چون دعوا و رمیا ۳۵ قبل مده زانده نباشد چون
طویل و عیور و غیابه و او فعلوا و لو فعلوا و یفعلون و تفعلون و یائے
تفعلین که کلمه جدا گانه و فاعل فعل اندیده زانده نیستند لهذا قبل اینها و او
و یا الف شود و با اجتماع ساکنین بیفتد چون دعوا و یخشون و یخشون و
تخشین ۴۵ قبل یائے مشد و نون تاکید نباشد چون علوی و اخشیق ۴۵
بمعنی لون و عیب نباشد چون عود و صید ۴۵ بروزن فعلان نباشد چون
دوران و سیلان و نه بروزن فعلی چون صوری و جیدی و نه بروزن
فعله چون حوکه ۵۵ و هم افعال بمعنی تفاعل نباشد چون اجنود و
اعتود که بمعنی تجاود و تعاوست مثال قال و باع و دعوا و رقی و باب
و ذاب و قوع ساکن و وقوع نائے تانیت فعل ماضی اگر چه متحرک باشد بعد
این چنین الف موجب سقوط آنست مثل دعت دعتا و دعوا و ترصین مکرر
صیغ ماضی معروف از جمع مؤنث غائب تا آخر بعد حذف الف فاراد و او و
مفتوح العین و مضموم العین ضمده دهن چون قلن و وطن و دریائی و واوی کسوا العین که هر چه
یعنی و خفن ۶۵ قاعده حرکت و او و یا بما قبل آن که ساکن باشد نقل کنند و
اگر آن حرکت فتح باشد و او و یا را الف کنند بشرط مذکوره بالا چون یقول و یبیع

و او مخروف و یقین که در اصل یقین بود بعد حذف الف فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر حذفت یا و یقین در اصل یقین بود و او الف بدل کرده بسبب التقار
ساکنین حذف نمودند بعد فاذا کسره دادند تا دلالت کند بر باب : لے در یقول و یبیع معروف صرف نقل حرکت کردند و در یقول و یبیع مجهول و او متحرک و
ما قبل آن حرف صیغ ساکن حرکت و او را یا قبل دادند و او و یا را الف کردند : لے زیرا که بعد اعلال چون الف با اجتماع ساکنین بیفتد التباس مفرد لازم آید : عمه
زیرا که اغلب الواو و یو و یو باب افعال و افعال ست لهذا الفایکله یعنی مذکور از غیر این الواو نیز باشد برین الواو مجمل گردانند سوال در عین (رقی بصح ۴۲)

(بقیه از صفحہ ۴۱) افعال و افعال چرا تعلیل نشود جواب برائے محافظت صحیح کہ اصل ست مثلاً اگر در رِعْوَر و اِسْوَا اَدَّ تَعْلِيلُ کرده شود وزن عار و ساد گردد پس التباس لازم آید بخاصی مفاعل: مولنا مولی محمدی مدظله له یعنی بعد این چنین و او و یا اگر حرف ساکن واقع شود بسبب اجتماع ساکنین ساقط گردد اگر و او و یا ر مذکور قبل از نقل مضموم یا مکسور بوده باشد و اگر مفتوح بود درین صورت واد (۴۲) و یا ر مذکور الف شده با اجتماع ساکنین ساقط شود

یعنی و من و قد بسبب بودن او بجائے فاکر
 نقل حرکت واقع نشد: **کله** و نیز اگر در مشل
 و مقوال و تحوال اعلان شود التباس بوزن فعال
 لازم آید: رضی **کله** دفع دخل مقدر یعنی در
 مفعول اگر چه زاده موجود لیکن خوف
 التباس ندارد: **کله** زیرا که در معنی الوان و میو
 اند: **کله** زیرا که اعلان حتی فعل ست و فعل
 تعجب اگر چه فعل ست لیکن بسبب عدم تصرف
 مشابہت با سمانی برسانیدند لهذا اعلان در آن
 ممنوع گشت و چونکه افعال التفضیل نیز فعل تعجب
 در معانی و اکثر احکام مطابق ست لهذا آنرا هم در
 حکم فعل تعجب گردانیدند: **کله** زیرا که درین صورت
 غرض الحاق با اعلی می شود لیکن اگر اعلان مذکور در
 آخر کلمه باشد اعلان ممنوع نیست زیرا که آخر کلمه محل
 تغییر و اعلان ست: **کله** حاصل این قاعده آنکه
 در مثل قیل و بیع سه صورت دارد یک آنکه بعد نقل
 حرکت و او را یا گردانند بنا بر تخفیف دوم آنکه یا
 و او شود چون قول و بوع سوم اشام معنی آن در
 متن مرقوم ست: **کله** قیل در اصل قول بود
 کسره بر او بعد ضمه تفسیل داشته به قاف دادند
 بعد حذف حرکت قاف بعده قاعده یافتند و او
 ساکن ما قبل آن مکسور آن و او را با بدل کردند
 قیل شد و بیع در اصل بیع بود کسره بر یا بعد ضمه
 و او را داشته بهما قبل دادند بعد از آنکه حرکت ما قبل
 بیع شد و همچنین در اخیریم ... نقل حرکت بهما قبل
 اخیر گشت: **کله** و گفته اند که این مذہب غیر
 افصح ست زیرا که برین مذہب لازم می آید تفسیل
 گردانیدن خفیف و مذہب اول افصح ست زیرا که
 در مذہب اول آزد و وجه تخفیف حاصل ست

و یقال و یباع و در صورت وقوع ساکن بعد این چنین و او و یا آنها ساقط شوند
 بر تقدیر ضمه و کسره و بر تقدیر فتح الف بدل آنها در من و قد بسبب شرط اول و در
 یطوئی و یجی بسبب شرط ۲ و در مقوال و تحوال و تیمان و تمیز بسبب شرط
 ۳ نقل حرکت نکردند لیکن و او مفعول از شرط رابع مستثنی ست لهذا در مقول و
 مبیع نقل حرکت کردند و در یغور و یصید و اسود و ابیض و مسوده بسبب
 شرط ۶ نقل حرکت نشد بودن ○ کلمه افعال التفضیل یا فعل تعجب یا از ملقات
 مانع نقل حرکت ست لهذا ر اقول و ما ا قوله و اقول به و شریف و جهود نقل
 حرکت نکردند ○ قاعده حرکت و او و یاے عین ماضی مجهول بعد اسکان ما قبل
 بما قبل دهند پس و او یا شود چون قیل و بیع و اخیر و ائفید و جائز ست کہ حرکت
 ما قبل باقی دارند و او و یا را ساکن کنند پس یا او شود چون قول و بوع و احو و ائفد
 و در صورت ابدال اشام ضمه بکسره فاهم جائز ست قیل و بیع نیز اذ کنند کہ بوی ضمه
 در کسره قاف و با یافته شود درین قاعده شرط ست کہ در معروف تعلیل شده باشد لهذا
 در احو و ائفد تعلیل نکنند و هر گاه این یا بالتقائے ساکنین در صیغ جمع مؤنث غائب تا آخر بیفتد
 در وائے مفتوح العین فانا ضمه دهند و در یاے و مکسور العین کسره صیغ معروف و مجهول بیگ
 ضرورت شود چون قلت و بیعت و خفت ○ قائده در مجهول استفعال نقل حرکت

اجتماع ساکنین میان الف و عین الف را حذف نمودند
 بعد فتح یا یا کسره بدل کرده اند الف (بقیه بر صفحہ ۴۳)
 م ساکنین بیفتاد قلت شد و همچنین بعد از ضرب اصل آن
 بیعت بود یا متحرک یا قبلش مفتوح یا را بالف بدل کردند
 یکساکن بود و از آنکه سابق گذشت: **کله** قلت در اصل قول
 بود از نظر او بسبب فتح ما قبل الف گشت پس الف از اجتماع ساکنین بیفتاد بعده فتح قاف را بضم بدل کردند تا دلالت کند بر حذف او بعضی اول و او را ضمه دهند
 و او را بفتح نقل کنند بعده و او را حذف سازند و این یک است و این تعلیل معروف بوده اما در مجهول پس اصل آن قول بود و او را بقاعده قیل یا کردند پس یا از اجتماع

و در اصل کسره بر او بعد ضمه

در بقیه از صفحہ ۴۲ دلالت کند بر حذف یا بعت شد و در محمول تعلیل مثل بیع باید کرد و اصل خفت خوف بود از بیع و او متحرک و ماقبلش مفتوح آن و او را با ف بدل کردند
اجتماع ساکنین شد افعال فاعل و مفعول جمع را کسره دادند تا دلالت کند بر اینکه همین کسره کسورست خفت شد و تعلیل محمول چنانکه در بعت گذشت : **قاعده** زیرا که ماقبل عین
در باب استفعال ساکن است پس حاجت با ساکن

متصورست بکے او ماقبل مضموم چون ید دعوی
او و ماقبل کسورست ماقبل مضموم و این هر دو
صورتها در وقوع است چنانکه ماقبل کسور
چون یزیدی در اول و چهارم توالی ضمات و کسرات
لازم آید و در دوم و سوم خروج کسره بسوسه
ضم و بالعکس و هر چهار صورت تعلیل است و خارج
تختیف : **قاعده** همان آن سابق گذشت و تکرار آن
درین جا بعضی برائے مناسبت منقصداً : **قاعده**
یعنی هر او که در میان ضم و ماقبل و او در دیگر و
هر یک که ماقبل آن کسور و مابعد آن یائے دیگر باشد
و او و یائے مذکور ساکن گردیده با اجتماع ساکنین
ساقط شود : **قاعده** اصل آن ید دعوی بود و او
متحرک و ماقبل آن مضموم و بعد آن او و او اول
و ساکن که در اجتماع ساکنین شد میان هر دو او
و او اول بیفتاد ید دعوی شد و همچنین ترخیمین در
اصل ترخیمین بود یا متحرک و ماقبل آن کسور و
بعد آن یا اول ساکن گردید با اجتماع ساکنین شد
میان هر دو او اول افاد ترخیمین گشت : **قاعده**
یعنی یا اینکه بجائے لام فعل و ماقبل آن مضموم باشد
آن یا او شود : **قاعده** احتراز از مثل قول مضموم
که ماقبل او در آن مفتوح است : **قاعده** بعضی
شرط کرده اند که در مثل آن اعلال از همان جنس
شده باشد و این شرط باطل است بلکه شرط صحیح
همین است که در فعل آن تعلیل شده باشد : **قاعده**
اصل آن قوا و صوا ما بوده و در فعل آنها یعنی
قائم و صام تعلیل شده اند و از او در مصدر یا
بدل نموند قیاماً و صیاماً باشد قولی جعل الله
الکلمة الیهیة الحکم قیاماً للناس از همین قبیل
ست : **قاعده** زیرا که وجه اعلال در قوا و صوا موجود

باین قاعده نیست بلکه بقاعده ۸ پس در آن جمیع احوال قیل مثل قول و اشام جار
نخواهد شد **قاعده** او و یائے لام فعل بعد کسره و ضم در یفعل و تفعل و افعل
و نفعل ساکن شود چون ید دعوی و بعد فتح بقاعده قال الف شود چون یفشی
و یزنی **قاعده** و اگر او بعد ضم بود و بعد آن او و یائے بعد کسره بود و بعد آن یا آن هم
ساکن شود و با اجتماع ساکنین بیفتد چون ید دعوی و ترخیمین **قاعده** و اگر او متحرک بعد ضم
بود و بعد آن یا چون تدعین که در اصل تدعوی بود ----- یا بعد کسره
بود و بعد آن او چون یومون با ساکن ماقبل حرکت او و یائے نقل کنند پس او
یا او یا او شده با اجتماع ساکنین بیفتد چون تدعین و یزومون که این هر دو مثال
گذشته و تقوا و رمو **قاعده** او طرف بعد کسره یا شود چون دعی دعیا
و اعیان داعیه **قاعده** یائے طرف بعد ضم و او شود چون نهو که در اصل
نهی بود صیغه واحد مذکر غائب از کرم **قاعده** او عین مصدر بعد کسره یا شود
بشرط آنکه در فعل آن تعلیل شده باشد چون قیاماً مصدر قائم و صیاماً مصدر صام
نه قواً مصدر قائم همچنین او عین جمع که در واحد ساکن بود یا معلل چون حیاض
جمع حوض و حیاد جمع حید **قاعده** چون او و یا غیر مبدل جمع شوند در
غیر لغوی و اول اینها ساکن باشد و او یا شده در یا ادغام یا بدو ضم ماقبل کسره گردد

نیست : **قاعده** مثال جمعی که او در مفرد آن ساکن است و مثال جمعی که در مفرد آن تعلیل شده مفرد آن حید که اصلش حیو بوده و او و یا در یک کلمه هم آمدند و او را
یا کرده در یا ادغام گردید **قاعده** سوال او و یائے با وجودیکه با هم مقابرت خرج ندارند پس ادغام در آن چرا تجزیه کردند جواب زیرا که اجتماع او و یائے قبل است لهذا بنظر
تختیف ادنی مناسبت که هر دو از حرف مدولین اندادغام را اختیار نمودند لهذا که این قاعده عام است خواه یا اول باشد خواه او و یا بالخصوص ابدال او و یا بنظر آنکه یا تختیف

از او و یائے در اجزای این قاعده شرط است که اجتماع
مذکور در یک واحد باشد و اگر در دو کلمه باشد پس ادغام نشود

زیرا که اجتماع در میان دو کلمه در معرض زوال است

له اصل آن سین بود و او ویا در یک کلمه بهم آمدند و اول ایشان ساکن و او یا شده در یادغام یافت و ما قبل را کسره دادند بر آن موافقت یا سینه شد و بد آنکه در سینه اختلاف است بعضی گویند که بر وزن فِعْل است بکسر عین و فتح نوازیادت یا ساکن و بعضی گویند که بر وزن فِعْل بفتح عین و نزد بعضی بر وزن فِعْل است یعنی اصل سینه سین بود و او کسور را بوضع یا و یا را بوضع او آوردند بعد و او را یا کرده (۳۴) در یادغام کردند سینه شد به یعنی جبهه بود

چون سین و مَرَجی و مَضی مصدر مَضی مَضی که در اصل مَضوی بود و در مَضی کسره فای تباع عین هم جائز است و در این امر حاضر آدمی یا آدمی بسبب سینه یا از همزه و در ضیون بسبب الحاق این قاعده جاری نشد ○ قاعده دو واو که در آخر فعول باشد هر دو یا شده ادغام یا بند و ضم ما قبل کسره شود و رو است که فاعل کسره یا بد چون دَلُو دَلُو جمع دَلُو ○ قاعده او لام کلمه اسم که بعد ضم بود بعد کسره شده یا شود و ساکن شده با جماع ساکنین با تنوین حذف شود چون اَدَلِ در اَدَلُو جمع دَلُو و نَعَلٍ و نَعَالٍ مصدر تَفَعَّلٍ و تَفَاعَلٌ و یا هم بعد کسره شود و بعد اسکان بسبب اجتماع ساکنین بیفتد چون اَطْبِ اَطْبِ جمع ظَبِ ○ قاعده او و یا که عین فاعل باشد در فعل تَعَلیل شده همزه شود چون قَائِلٌ و بَائِعٌ ○ قاعده او و یا و الف زائد بعد الف مفاعل همزه شود چون عَجَائِزٌ و عَجَاوِزٌ جمع عَجَوَزٌ و شَرَائِفٌ در شَرَائِفٌ جمع شَرِيفَةٌ و سَائِلٌ جمع رَسَالَةٌ و اِبْدَالٌ یا همزه در مَصَائِبٌ جمع مَصِيبَةٌ با آنکه اصلی است شاذ است ○ قاعده او و یا که طرف باشد و بعد الف زائد افتد همزه شود چون دُعَاءٌ در دُعَاءٌ و دُعَاؤٌ در دُعَاؤٌ و این هر دو مصدر اند و دُعَاءٌ در دُعَاؤٌ جمع دَاعٍ و اَسْمَاءٌ در اَسْمَاءٌ و جمع اسم که

فَعُولٌ بفتح فاء عین باشد و بجائے لام آن واو بود هر دو واو یا شده مدغم شود و ما قبل بر آن ففت یا کسور گردد ○ له اصل آن دَلُو بود و او در آخر بهم آمدند هر دو را یا کرده در یادغام نمودند و ضم ما قبل را کسره بدل کردند در این قاعده یعنی هر دو واو که در طرف افتد و ما قبل آن مضموم اسم متمکن ابدال و او بیا و نقل ضم بکسره واجب است زیرا که در کلام عرب هیچ اسم متمکن نیامده که در آخر حرف علت باشد و ما قبل آن مضموم زیرا که در این صورت دو نوع نقل لازم می آید یکی بود و او دوم ضم ما قبل و آن نقل بر نقل است با خصوص در طرف اسم متمکن که محل اختلاف اعراب است سوال ضم ما قبل را کسره چرا گردانیدند جواب زیرا که آخر تغییر اولی است ○ له در اصل اَدَلُو بود جمع دَلُو ضم لام را کسره نقل کرده و او را یا نمودند بعد ضم بر یا دشوار داشته ساکن گردانیدند اجتماع ساکنین شد درین یا تنوین یا افتاد دل شد و نَعَلٍ و نَعَالٍ در اصل نَعَلٌ و نَعَالٌ بود و تَعَلیل آن چنانکه در اول گفته شد یعنی در اسم مذکور یا یا شده و ما قبل آن مضموم ضم ما قبل را کسره گردانیدند چون اَطْبِ که در اصل اَطْبِ بضم عین بود ضم را کسره گردانیدند بعد ضم را بر یا دشوار داشته ساکن نمودند و با اجتماع ساکنین افتاد اَطْبِ مانند ○ که یا مراد از فعل نباشد چون سائق که بمعنی دو سیف است و فعل نادر و گاهی در اسم فاعل حرف علت حذف شود چون باز که اصل آن با نر بوده چنانکه در قول ثعلبی علی شفا جُزِئٌ بِهَارٍ و خلیل می گویند که در هموز لام آن واو و یا از همزه نکلند بلکه قلب کنند یعنی لام کلمه را مقدم سازند و آن واو و یا را بجائے لام کلمه کنند بعد از آن اعلان ذایع کنند چون جار چنانکه بالا گذشت از هذیه الا صرف ○ له اصل آن عجاو و شرایف و سایل بود و او و یا افتاد بعد الف مفاعل همزه گشت عجاو و شرایف و سائل شده ○ له جواب سوال مقدر که در مصائب با وجودیکه یا اصلی است نه زانده چرا یا از همزه کردند ○ له سوال ضم و کسره بر او یا بعد سکون ثقیل نمی باشد پس بیاید که او در دُعَاءٌ و یا در دُعَاؤٌ سلامت ماند و اعلان در آن نشود و همچنین در قائل و بائع جواب

سبب پس درین صورت گویا که او و یا بعد حرف متحرک واقع شده ○

ضم و کسره بر او و یا و تفعیل نیست که ساکن ما قبل او و یا الف زانده نباشد و این جا ساکن ما قبل آنها الف زانده است از آنکه الف زانده در کلام

مقدم سازند و آن واو و یا را بجائے لام کلمه کنند بعد از آن اعلان ذایع کنند چون جار چنانکه بالا گذشت از هذیه الا صرف ○ له اصل آن عجاو و شرایف و سایل بود و او و یا افتاد بعد الف مفاعل همزه گشت عجاو و شرایف و سائل شده ○ له جواب سوال مقدر که در مصائب با وجودیکه یا اصلی است نه زانده چرا یا از همزه کردند ○ له سوال ضم و کسره بر او یا بعد سکون ثقیل نمی باشد پس بیاید که او در دُعَاءٌ و یا در دُعَاؤٌ سلامت ماند و اعلان در آن نشود و همچنین در قائل و بائع جواب

له تنبیه بر ضعف مذہب کوفین زیرا که کوفین قائل اند که اصل آن و ششم بکسر اول معقل الفا بوده است و او را همزه گردانیدند و مذہب بصرین آنکه اصل آن بیفتو بر وزن فعل بکسر فاعقل اللام بوده پس او را از آخر حذف نموده عوض آن همزه در اول در آوردند اسم بر وزن افغ گشت چنانکه مصنف ذکر نموده و هو الصیغ عند التحقيق؛ **ع** بیشتر صرفیاء درین قاعده **۳۵** این قید افزانید که او ثالث باشد بعد از آن رابع یا زیاده شود و نزد محققین این قید بیفایده است بلکه

مضر زیرا که از نحو در اصل از نحو و لام دوم و او است پیشک و گلبه ثالث نبود و همچنین در قوی پس ابدال آن بیایا آنکه ثالث نبود صاف دلیل است بر اینکه بودن او ثالث شرط نیست من المصنف؛ **ع** یعنی هر وا که اکثر از ثالث باشد و ما قبل با مضموم و او ساکن نماند آن و او را یا گردانند زیرا که لام محل تفسیر و تخفیف است و یا از او تخفیف دوم آنکه در بعضی تصاریف بعد کسره واقع است و درین صورت قلب آن بیایا لازم چون **ع** و اعلی و سبتعلی و باقی را بران عمل نموند؛ **ع** در اصل **ع** مخمران بود و او واقع شد در چهارم ما قبل آن ضمیه و او ساکن بود و او را یا گردانند و همچنین **ع** استعلیت و در اصل **ع** استعلوت و استعلوت بودند و او بقاعده مذکور یا گشت؛ **ع** زیرا که در قاعده سید شریعت است که او و یا غیر مدول از حرف باشد چنانکه گذشت؛ **ع** مجول از ضاربت و ضوربت تصغیر ضاربت الف بسبب ضم ما قبل و او شد ضوربت و ضوربت گشت؛ **ع** یعنی اگر الف بعد کسره افتد یا شود چون مخمران جمع محراب الف مذکور در جمع بعد کسره افتاد بسبب کسره ما قبل یا گردید؛ **ع** مفرد آن جلی چون آنرا تنبیه و جمع کردند الف یا گشت زیرا که الف قابل حرکت نیست و او اقل است لهذا بیاید بدل شود؛ **ع** یعنی جمیع که بر وزن فعل بضم فاء سکون عین و صفت که بر وزن فعلی باشد عیش اگر یا بود آنرا یوا و بدل نکنند بلکه یا را سلامت داشته ضم ما قبل را کسره گردانند چون بیض در اصل بیض بود جمع بیض و مثل مخمران جمع احر جلی در اصل

در اصل **ع** بود و اَحْيَاء جمع حَيٍّ و كَسَاء و رِدَاء اسم جامد **ع** قاعده **ع** و او یک رابع باشد یا زائد و بعد ضم و او ساکن نباشد یا شود چون **ع** اَعْلَيْتُ و اِسْتَعْلَيْتُ و رَمَدًا عَمِيَّ جَمْعٌ مَدْعَاءُ اَلَمْ يَكُنْ رَاصِلًا مَدْعَاءُ عَمِيٍّ نَزْدِيكَ مَحَقًّا فِنْ صَرْفٍ و او بهمین قاعده یا شده در یا مدغم گردیده و رنه قاعده سید در آن جاری نمی تواند شد زیرا که یا در مَدْعَاءُ بدل است از الف **ع** قاعده الف بعد ضم و او شود چون **ع** و ضَوْرِبٌ و ضَوْرِبٌ و بعد کسره یا چون **ع** قاعده الف زائده قبل الف تنبیه و جمع مؤنث سالم یا شود چون **ع** و حَبْلِيَّاتٌ **ع** قاعده یا که عین وزن فَعْلٌ جمع و فعلی مؤنث باشد در صفت بعد کسره گرد چون **ع** بِيضٌ جمع بِيضَاءٌ و حَيْكِيٌّ در اسم و او شود بقاعده ۳- اسم تفضیل را حکم اسم داده اند چون **ع** و كَوْسِيٌّ مَوْنُثٌ اَطِيبٌ و اَلَيْسَ **ع** قاعده و او عین فَعْلُوْلَةٌ مصدر یا شود چون **ع** فَايِدَةٌ صَرْفِيٌّ و تَقْرِيرٌ این قاعده بسیار تطویل کرده اند و اصل کِنُونَةٌ کِنُونَةٌ بر آورده بقاعده

هر کوسی شد سوال در اسم یا را یوا و بدل کردند و در صفت چنانکه در جواب برائے فرق میان اسم و سوال عکس چنانکه در جواب صفت ثقیل است و یا خفیف و همچنین اسم خفیف است و او ثقیل است و او در اسم سلامت مانند و در صفت ابدال یافت برائے حصول اعتدال؛ ع اصل آن حسب مذہب مصنف گونون بود بر وزن فَعْلُوْلَةٌ بضم فاء ضم را بقو نقل	کرده بعد و او را بیاید نمودند کِنُونَةٌ و مذہب ثانی اصل آن کِنُونَةٌ و او و یا هم آمدند و اول ایشان ساکن و او را یا کرده در یا ادغام کردند کِنُونَةٌ شد بعد یا ثانی را حذف کردند برائے تخفیف در سید نیز و همچنین اختلاف است چنانکه ذکر یافت؛
---	--

جمعی بضم فاء بر وزن فعلی ضم ما قبل عین را کسره گردانیدند یعنی و حیکي شده **ع** اسم لفظی را گویند که دلالت کند بر ذات غیر مهم بدون لحاظ صفت انصاف و صفت لفظی را گویند که دلالت کند بر ذات مهم که بصفت موصوف باشد؛ **ع** نزد سیبویه برائے اسم تفضیل حکم اسامت زیرا که اسم تفضیل بدون اضافت و من الف و لام نمی آید و این بر سر از خواص اسم است لهذا درین مقام اسم گردانیدند؛ **ع** طوبی و کوسی در اصل طَبِيٌّ و کَيْسِيٌّ بود یا ساکن ما قبل آن مضموم یا را و گویند طوبی و

له یعنی بر مذنب تحقیق کیستون بر وزن فَعْلُوْنَ است رَفَعُوْهُ زَرِكُوزَن فِعْلُوْلَه در مصدر در کلام شان نادرست و باعث اختیار وزن فَعْلُوْلَه بر مذنب ثانی آنست مثل کِیْتُوْنَه و کِیْتُوْدَه از اجوف و اولیست و در مصدر آسانیا یافتند بنا برین حکم کردند که اصل آن کیوت و ذده و کیوتون بوده و برین مذنب اختیار وزن نادر در کلام عرب لازم می آید سوال بر مذنب اول ضم فارا فتح چراگر دانند جواب زیر آن اثرمهادر ۳۶ درین باب ذوات یائی آید چون صِرْوَرَه و صِرْوَرَه

بنابر آن فارا فتح دادند تا یا سلامت ماند و چون که ذوات و او درین باب قلیل است لهذا ذوات و او را بر ذوات یاصل نمودند و فتح می این توجیه را انکار کرده نوشته که مصدر ذوات و او هم در عدد قریب ذوات یاست و الله اعلم و منی کله یعنی جمعیک برین وزن باشد چون آوای جمع آذنه و مدای جمع مذمئی و جوار می جمع جاریه کله زیرا که ضم و کسره هر دو بر یا ثقیل است و قید الف و لام یا اضافه بر آنست که درین احوال در آخر آن تنوین نخواهد بود زیرا که در حالت تنوین یا بعد سکون با اجتماع ساکنین ساقط شود بلکه بدانکه در مثل جوار اختلاف است نزد بعضی منصرف است و نزد بعضی غیر منصرف و حکم غیر منصرف آنست که کسره و تنوین در آن نمی آید پس بر مذنب اول تنوین آن نامرست زیرا که اعلان متعلق بجوهر کلمه است و مقدم است بر منع صرف که منع صرف از احوال کلمه است و بعد اتمام کلمه لاحق شود برین مذنب اصل جوار در حال رفع بهم با تنوین بوده ضمیر بر یاد شوار داشته ساکن گردانیدند التفاضل ساکنین شد میان یا و تنوین یا آنفاد جوار ماند و در مذنب ثانی منع صرف بر اعلان مقدم است و برین تقدیر اصل جوار در حال رفع جوار می بالضم بود ضمیر بر یا ثقیل داشته ساکن بود و عوض آن تنوین بر عین افزودند بعد اجتماع ساکنین شد در میان یا و تنوین یا آنفاد جوار شد و برین مذنب در حال نزو نصب هر دو یا با صلوات دارند چنانکه کوفی مررت جوار می و کرایت جوار می و درین لغت در صورت و احد اعلان واقع میشود و بر مذنب اول در دو حال به شرح طایمان آن

سید و او را یا کرده حذف کرده اند و تحقیق همونست که گفتیم **قاعده ۲۵** یا وزن اَفَاعِلُ و مَفَاعِلُ و اَشْبَاهُهَا اَلْاَکْرَمُ عَرَفُ بِاللَّامِ یا مضاف باشد در حالت رفع و جر ساکن شود چون هَذِهِ الْجَوَارِیُّ و جَوَارِیْکُمْ و مَرَرْتُ بِالْجَوَارِیِّ و جَوَارِیْکُمْ و در بے لام و اضافه متخوف و تنوین بعین ملحق شود چون هَذِهِ الْجَوَارِیُّ و مَرَرْتُ بِالْجَوَارِیِّ و در حالت نصب مطلقا مفتوح می آید چون رَأَيْتُ الْجَوَارِیَّ و رَأَيْتُ الْجَوَارِیَّ **قاعده ۲۶** و اولام فعلی بالضم در اسم جامد یا شود و در کمال خود ماند و اسم تفضیل حکم اسم جامد دارد چون دُنْیَا و عَلِیًّا و یَا لَیْلَیَّ فَمَنْعَ و او شود چون تَقْوَى **قسم دوم در صرف مثال** **مثال اوای** اَنْبَابُ ضَرْبٍ یَضْرِبُ الْوَعْدَ وَالْعِدَّةُ وَعَدَهُ كَرْدَنْ وَعَدَّ یَعِدُّ وَعَدَّ الْعِدَّةَ فَهُوَ وَعَدَّ و وَعَدَّ یُعَدُّ وَعَدَّ الْعِدَّةَ فَهُوَ مَوْعِدٌ الْاَمْرُ مِنْهُ عَدٌّ وَالنَّهْيُ مِنْهُ لَا یُعَدُّ الضَّرْفُ مَوْعِدٌ وَالْاَلَّةُ مِنْهُ مِیْعَدٌ و مِیْعَدَةٌ و مِیْعَادٌ و تَنْتِیْهُمَا مَوْعِدٌ و مِیْعَدَانِ و اَلْجَمْعُ مِنْهُمَا مَوْاعِدٌ و مَوْاعِدٌ فَمَنْعَ مَوْعِدٌ و وَعَدَّی و تَنْتِیْهُمَا اَوْعِدَانِ و وُعَدَّیَانِ و اَلْجَمْعُ مِنْهُمَا اَوْعِدُوْنَ و اَوَاعِدٌ و وُعَدَّی

از پنج چون و هبت بیست و از حبت چون و هبت بیست و از کرم و زخم و زخم و زخم چنانچه مصنف مثال هر چهار اول بیاید فرموده است و مثال واوی از نصر نیندره است: هایت **الصرف**

تیز مفتوح است و آخر آن و او مفتوح چندان ثقل ندارد و نیز اگر با و بدل شود درین صورت آخر کلمه نهایت خفیف گردد و جدا اعتدال بر آید کله مثال واوی از پنج باب می آید از ضربت چون و عَدَّ یُعَدُّ و از فتح چون و جَلَّ یَجَلُّ و

سوال اَللَّارُ الدُّنْیَا و اَلْمَنْزِلَةُ الْعُلَیَّیُّ كُوْنِیْدِیْسُ دُنْیَا و عَلِیًّا صَفَةً خَوَابُ بُوْدِیْدِیْسُ جَوَابُ زَبِرِیْ كُاسْمُ مَذْکُوْرُ بَدُوْنِ الْاَلِفِ و لَامِ صَفَتْ فَاذِیْعُیْ شُوْدِیْسُ اِگْرِصَفَتْ می بود در دو حال صفت واقع می شد کله چون تقوی که در اصل تقیا بود یا با و بدل کردند تقوی شد بمعنی پر هیز و درین هم بخلاف فعلی بالضم شرط است که اسم باشد و اگر صفت باشد یا با و بدل نشود چون صَدْرِیَّا و عِجْمِیْنِ فَعْلِیِّ و اَوای بحال خود اندیم در اسم و هم در صفت چون دَعْوِیَّیَّ سَبَبِیَّ مَحْصُوْلِ اَحْتِدَالِ زَبِرِیْ كُا و اَلْ

له دو واو متحرک در اول کلمه هم آمدند اول همزه گشت و او عدا شد. که یعنی میعاد و میعاد که در اصل میعاد و میعاد و میعاد بوده و او ساکن و
ما قبل آن کسور او یا گشت چنانچه در میزان تحریر یافت؛ که دفع دخل که در میعاد و میعاد و میعاد و او را جا میاید نکردند و تحریر جواب آنکه علت اعلان درین افعال
موجود نیست زیرا که او را بیادها نمیاید کند که او (۳۷) ساکن ما قبل آن کسور باشد و درین جا او متحرک است و ما قبل او کسور نیست؛ که قول تعلقانی

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَضْبَابُ
وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ
لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ. این صومانه که ایمان آوردید جز
این نیست که شراب و قمار و تمان و نرو پیدا ز
کار ما شیطان است پس بریز کنید آن را تا فلان
درست گاری یابید؛ که میسر در اصل پیشتر
بود یا ساکن و ما قبل آن مضموم یا او شرا جنک
در میعاد گذشت؛ که قول تعلقانی تقصیر
ایمانیم علیه السلام قَالُوا لَا تَجْعَلْنَا نَسْرًا وَرَبِّكَ
يَعْلَمُ عَلْمًا عَجْمًا؛ که ایجنل در اصل او جل بود
و او ساکن ما قبل آن کسور و او را یا گردانیدند
و همچنین در میعاد و میعاد و میعاد گذشت؛
که قول تعلقانی و بسع کزیمه السحریات والأزلام
و سه تا دلالت کند بر آنکه مضارع آن
مفتوح العین است چنانکه در قاعده دوم
بدان اشارت فرموده و اعطاء کسره بر حسب
ضابطه مقرره که ساکن را هرگاه متحرک گردانند
حرکت کسره می دهند چنانکه مکرر معلوم گشت
مثال یاست از فتح باب می آید از ضرب چون میسر
میسر و از بسع چون میسر و از کرم چون میسر
میسر و از میسر معنی آسان شدن و از فتح چون میسر
میسر و از حسب چون میسر میسر لیکن از باب
حسب بر سبیل قلت آید و مثال یابی از باب
نصر و فتح نهاده است؛ هدایت صرف

وَعَدَّيَاتٍ ○ واو از مضارع معروف بقاعده حذف و از عِدَّة بقاعده ۲
در ماضی مجهول بقاعده ۵ جائز است که همزه که دو وعدا را اَعَدَّ گویند و همچنین در
مؤنث اسم تفضیل جمع تکسیر مؤنث اسم فاعل او اَعِدَّتْ اصلش و وَاَعِدَّ
بود بقاعده ۶ و او اول همزه شد و در آل و او بقاعده ۳ یا شد لیکن در تصغیر یعنی
مَدَّيَعِدَّ و جمع تکسیر یعنی مَوَاعِدُ بسبب انعدام علت اعلان که سکون و او کسره
ما قبل است و او باز آمده ○ مثال یابی اَزْضَرْبَ يَضْرِبُ الْمُتَّيْسِرُ قَمَارًا خَفْتًا
يَسْرًا يَسْرًا فَهُوَ يَأْسِرُ وَيُسْرُ يَوْسُرُهُ الخ درین باب جز آنیکه در مضارع
مجهول بقاعده ۳ یا او شده اعلا نکر دیده ○ مثال واوی از بسع
الْوَجَلُ تَرْسِدُنَ وَجَلٌ يُوجَلُ وَجَلًا تا آخر درین باب جز آنکه در امر حاضر یعنی
اِجْجَلُ اِجْجَلًا تا آخر و همچنین در آل و او بقاعده ۳ یا شد در اَوَّجَلُ بقاعده همزه
گشته در وِجَلٌ و وِجَلٌ همزه شدن جائز است دیگر هیچ تعلیل نشده ○
مثال واوی دیگر از بسع لِيَسْمَعَ الْوَسْعُ وَالسَّعَةُ كُنْبِيدُنَ وَبَسْعٌ لِيَسْعَ وَبَسْعًا
دَسْعَةً الخ ○ مثال واوی از فتح لِيَفْخِ الْهَيْبَةُ مَسْخِدُنَ وَهَبٌ يَهْبُ هَيْبَةً
درین هر دو باب و او از مضارع معروف بسبب بودنش میان علامت مضارع
و فتح کلمه که عین یا لامش حرف حلق است محذوف شده و در مصدر و بسع بعد حذف
فایعین را فتح دادند و کسره هم و اعلاوات دیگر صیغ بقیاس صیغ وعدا بوده است

لم یَقُلْ در اصل لم یَقُول بود لام بسبب علامت جزمی ساکن گشت اجتماع ساکنین گشت در میان واو و لام و او افتاد لم یَقُل شد **له** سوال در مثل قُل الْحَقِّ با وجود عدم اجتماع ساکنین و او را چرا حذف کردند جواب زیرا که حرکت لام عارضی ست پس در حکم سکون خواهد بود بخلاف قولاً زیرا که حرکت در دال الف فاعل حاصل ست و آن بمنزله جزوه کلمه است **له** در اصل لَيَقُولُ وَلَا يَقُولُ بود ضمیر و او را نقل کرده بقاء دادند و او را با اجتماع ساکنین مخدوم گردانیدند لَيَقُولُ وَلَا يَقُولُ شد و لَيَقُولُ وَلَا يَقُولُ مجهول فتح و او را بقاء داده و او را الف گردانیدند بعده الف با اجتماع ساکنین مخدوم گشت لَيَقُولُ وَلَا يَقُولُ ماند **له** چون لَيَقُولُ وَلَا يَقُولُ در آن یَقُولُ و غیر ذلک **له** زیرا که هر کجا نون تأکید به کلمه متصل شود ما قبل آن متحرک گرداند درین صورت اجتماع ساکنین باقی نمی ماند **له** قَوْلُنْ ثَبُوتِ تَقْوِيَةٍ ثَبُوتِ خَفِيضَةٍ در اصل اقُولُ بود ضمیر و او را نقل کرده به قاف دادند اجتماع ساکنین شد میان واو و لام و او افتاد و همزه وصلی نیز بسبب عدم اجتماع مخروف گشت و چون ساکن دوم یعنی لام بسبب اتصال نون خفیفه و ثقیله متحرک شد پس ساکن اول یعنی واو باز آمد قَوْلُنْ و قَوْلُنْ شد

تغییر دیگر واقع نشده **له** نفی جحد بلیم در مضارع معروف ام یَقُلْ لَمْ يَقُولَا **له** مجهول لَمْ يَقُلْ لَمْ يَقُلَا **له** درین بحث جزائیکه واو در لم یَقُلْ و اخوات او و الف در لم یَقُلْ و اخوات او بالتقائے ساکنین بیفاده تغیرے دیگر غیر واقع فی المضارع واقع نشده **له** لام تأکید بانون ثقیله در فعل مستقبل معروف لَيَقُولَنَّ لَيَقُولَانِ **له** مجهول لَيَقُلَنَّ و **له** بگذرانون خفیفه درین هر چهار گردان هم تغیرے غیر واقع فی المضارع نشده **له** امر حاضر معروف قُلْ قَوْلًا قَوْلًا قَوْلِي قُلْنَا **له** قُلْ در اصل تقُول بود بعد حذف علامت مضارع متحرک ماند در آخر وقف کردند و بالتقائے ساکنین افتاد قُلْ شد و بعضی امر را از اصل بنا میکنند پس اقُولُ میشود باز حرکت و او بما قبل داده و او را بالتقائے ساکنین حذف کرده همزه وصل را با استغنا حذف میکنند بهمین وضع دیگر صیغ امر را قیاس باید کرد صیغ امر باللام و صیغ نمی مثل صیغ نفی جحد بلیم است که در انهاد محل جزم و او و الف افتاده است و بس چون یَقُلْ وَلَا يَقُلْ و قُلْ علی هذا **له** در نون ثقیله و خفیفه امر و نسی و او و الف که در مواقع جزم سابقه شده بود بسبب تحرک ما قبل نون باز آمده **له** امر حاضر معروف بانون ثقیله قَوْلُنْ قَوْلَانِ قَوْلِي قَوْلِي قُلْنَا **له** امر غائب و متکلم معروف بانون ثقیله لَيَقُولَنَّ لَيَقُولَانِ لَيَقُولَنَّ لَيَقُولَانِ لَيَقُولَنَّ لَيَقُولَانِ

له شیخ رضی نوشته که قلب و او همزه درین مقام محمول بحقیقه نیست بلکه ابتداء و او بالف بدل شود بعد از آن الف را همزه گردانند بنا بر این قول نقلی قائل
درین گونه که اصل آن قائل بود پس و او بسبب فتحه ما قبل و تحریک خود الف گشت زیرا که الف فاعل مانع قوی نیست چرا که حرف ناکه میزاد معدوم است پس و الف
جمع شدند و سقوط اول ممکن نیست از آنکه التباس **۵۱** بماضی آید و همچنین در دوم را متحرک نموده همزه گردانیدند قائل شده که و قائلین بحقیق ثانی

مذهب ثانی را جواب میدهند که علامت و قفیه
مخروف نمی شود که علامت دیگر موجود نباشد و
درین جا علامت دیگر یعنی میهم مفعول موجود است
و نیز غیر مسلم که ادعای علامت مفعول است بلکه بر
فرق در میان مفعول و ظرف و او را زیاد نموده
اند پس بر مذهب اول مقول بر وزن مفعول خواهد
بود و بر مذهب ثانی بر وزن مفعول است و مدار
اعتقاد این ترنج آنکه چون دیدند که یا در اجوف ثانی
بعد اطلاق ثابت می ماند پس گمان کردند که همین
و او مفعول از بیج ساقط گردیده و بر همین قیاس
در واوی نیز همین حکم جاری نمودند و بنا بر این
مذهب هر گاه و او از میم حذف شود ضم
ما قبل را بر آن مناسبت یا کسره گردانند تا یا
سلامت ماند که قاعده مقررات است که هر گاه
دو ساکن هم آیند و اول آن عده باشد اول را
مخروف گردانند زیرا که امتناع و تشکیک همین از
سکون اول پیدا گردیده و هر گاه این مانع زائل
شود با عطاء حرکت یا مخوف اول پس نقل نیز
مرتفع می شود پس بر مذهب اول خلاف قاعده
مطروح لازم می آید و قائلین مذهب اول بنا بر همین
قاعده حروف اول را ترجیح می دهند و مذهب اخفش
نیز همین است چنانکه مقول است که از او پرسیدند
که بنا بر مذهب تو لازم می آید که در منبع میبوس
خوانند پس این پاک یافته می شود از کما است اخفش
در جوابش گفت که چون ضم یا بها قبل برود نقل
از آنکه یا بالتقاء ساکنین حذف شود ضم مذکور
را بکسره منتقل گردانیدند بعد از آن یا اجتماع
ساکنین افتاد و او بسبب کسره ما قبل یا گشت
میج شد و شیخ رضی گفته که اولی آنست که چنین

لِنَقُولَنَّ ۰ بانون خفیفه ليقولن ليقولن لا نقولن لنقولن
۰ بحث امر مجهول بانون ثقیله ليقالَنَّ ليقالَنَّ ليقالَنَّ ليقالَنَّ
لِيقالَنَّ ليقالَنَّ ليقالَنَّ ليقالَنَّ ليقالَنَّ ۰ نون
خفیفه هم برین قیاس ۰ نهی معروف بانون ثقیله لا یقولن
۰ مجهول لا یقالَنَّ ۰ نون خفیفه هم برین قیاس ۰ بحث اسم فاعل
قائل قائلان قائلون قائله قائلتان قائلات ۰ قائل در اصل قائل
بود بقاعده ۱۷ و او همزه شد و همچنین در دیگر صیغ ۰ بحث اسم مفعول مقول
مقولان مقولون مقوله مقولتان مقولات ۰ مقول در اصل مقوول
بود بقاعده ۸ حرکت و او بما قبل داده و او را بالتقاء ساکنین حذف کردند
فائده اختلاف است درین که و او اول در همچو موقع حذف میشود یا او دوم بعضی
میگویند که دوم باین جهت که زائد است و زائد اولی بخلاف است و بعضی میگویند که اول
چون دوم علامت است و علامت مخروف نمی شود ۰ هر چند که بیشتر صریحاً حذف
دوم را ترجیح داده اند مگر نزد راقم راجح حذف اول است چه علی العموم دستور همین
است که در همچو ساکنین اول مخروف میشود زائد باشد یا اصلی پس این را از سنن
نظراً خود نباید بر آورد ۰ ثمره اختلاف در تعیین حذف او مفعول
نکته ثمره اختلاف در همچو مواقع بحسب ظاهر هیچ معلوم نمی شود چه بر کیف

گفته شود که اول بعد نقل حرکت یا بسبب اجتماع ساکنین افتاد بعد ضم ما قبل را بکسره و او را یا گردانیدند تا در میان واوی و یائی فرق حاصل آید
مولانا مولوی محمد علی مدظلّه

له و از همین قبیل است که شاعری التزام کرد
 که در اطراف یا وسط کلام خود حرف زائد نیارد
 پس ایضا مثل مقول در اشارت این چنین کلام بر
 حسب مذهب تانی صحیح خواهد بود نه بر مذهب
 اول: **له** قوله تعالى اذا توردى للقلوب من
 انهم الجحيم فاشعوا الى ذكر الله و ذروا التبغ اى
 هرگاه که اذان داده شود روز جمعه پس بشتابید
 بسوزن ذکر خدا و بگذارید خرید و فروخت: **له** یعنی
 مینع مفعول و ظرف هر دو بر یک صورت واقع اند
 و فرق در اصل است اما مینع اسم مفعول اصل
 آن میبوع بود صم بر یاد شوار داشته بماقبل اند
 یا او شد پس اجتماع ساکنین شد میان دو واو
 اول را حذف کردند میبوع شد بعده فارا کسره
 دادند تا دلالت کند بر حذف یا دو او مفعول را
 بنا بر موافقت کسره ماقبل یا گردانیدند مینع گشت
 و مینع اسم ظرف در اصل مینع بود کسره یا و الف
 کرده بماقبل بر دند مینع شد و این تعلیل بموجب
 مذهب سیمیه بود و اما تعلیل بر مذهب تانی آنکه
 بعد نقل حرکت او بسبب اجتماع ساکنین فتاد
 بعده ضمیر یا را کسره گردانیدند تا در میان واوی
 و یائی فرق حاصل شود:

مقول می شود و او اول را حذف کنند یا دوم را مولوی عصمت الله صاحب سهارنوبوری
 در شرح خلاصه الحساب در بیان صرف و منع صرف لفظ رحمن درین باب سخنی
 خوش نوشته و آن اینکه در مسائل فقیهیه ثمره خلاف، همچو اختلافات بر می آید مثلاً
 شخصی حلف کرد که امروز با او زائد تکلم نخواهم کرد و لفظ مقول بر زبان آورد پس
 بر مذهب شخصی که بحذف اول قائل است حانث خواهد شد و بر مذهب قائل بخذف
 دوم حانث نخواهد شد ○ یا زن را گفت که اگر تو امروز با او زائد تکلم کنی ترا طلاق
 است و آن زن لفظ مقول بر زبان آورد پس مذهب حذف اول طلاق خواهد فتاد
 و بر حذف دوم نه ○ اجوف یائی از ضرب یضرب البیع فروختن باع
 یبیع بیعاً فهو بائع و بیع مباع بیعاً فهو مبیع الامر منه بیع والنهی عنه
 لا تبع الظرف منه مبیع و الالة منه مبیع مبیعاً مبیعاً و تشنیتها مبیعاً
 و مبیعان و الجمع منهما مبیع و مبیع افعال التفضیل منه ابیع و الموات
 منه بوعی و تشنیتها ابیعان و بوعیان و الجمع منهما ابیعون و ابا بیع
 و بیع و بوعیات ○ ظرف درین باب هم شکل مفعول گردیده چون بقاعده
 حرکت عین بغا دادند و در مفعول بعد نقل حرکت و حذف عین فارا کسره دادند بسبب
 آن و او را یا گردند ظرف هم مینع است که در اصل مینع بوده و مفعول هم مینع که
 در اصل مینع بود ○ اثبات فعل ماضی معروف باع باعاً باعوا

له از یعن جمع مؤنث غائب تا آخر تعلیل
 بر یک نوح است چنانچه سابق معلوم گشت یعن
 مجهول در اصل یبعن بود کسره یا را بجای ضمیه
 ماقبل برودند بعد از حرکت ماقبل بعده یا را
 بسبب اجتماع ساکنین حذف نمودند یعن شد
 و همچنین تا آخر چنانکه سابق گذشت : له
 یبعن در اصل یبعن بود حرکت ماقبل کرده
 بماقبل دادند و ساکن بهم آمدند یا را حذف نمودند
 یبعن شد : اجوف یا فی نیز از سه باب آید از ضم
 چون بارع یبعن و از جمع چون نال ینال و از
 نصر و ازین باب بر سبیل شاذ آید لهذا از ایراد
 امثال آن اعراض فرموده : له که یبعن اصل
 آن یبعن بود چون لم بران آمد آخر ساکن گشت
 و ساکن بهم آمدند یا افتاد لم یبعن شد و همچنین
 در اخوات آن : له یبع در اصل یبعن بود کسره
 یا را بماقبل داده همزه وصل را بسبب عدم
 احتیاج حذف نمودند و یا بسبب التقای ساکنین
 ساقط گشت یبع شد و یا در یبعن با نون ثقیله
 بسبب اتصال الف ضمیر اجتماع ساکنین بر رفع
 گشت چنانکه در قولاً تحریر یافت در همین قیاس
 تعلیلات دیگر بر زبان باید گزارانید :

بَاعَتْ بِاعْتًا يِعْنُ يِعْتُ بِعْتًا بِعْتًا بِعْنًا ○ بقاعده ے یا
 در بارع تا آخر الف شده مابعد باعنا الف بالتقائه ساکنین افتاده بسبب یائے
 بودن فاکلمه کسره یافته ○ اثبات فعل ماضی مجهول یبعن یبعنا ○
 یبعن در اصل یبعن بود بقاعده ۹ کسره یا بهاد اندو یا در یبعن تا آخر بالتقائه ساکنین
 بیفتاد ○ اثبات فعل مضارع معروف یبعن یبعنا تا آخر ○
 حرکت یا بقاعده ۸ بماقبل رفته و یا در یبعن و یبعن بالتقائه ساکنین ساقط شده ○
 مضارع مجهول یبعن یبعنا تا آخر بمقیاس یقال یقالین تا آخر ○
 نفی تاکید بلن لن یبعن تا آخر کن یبعن تا آخر تغییرے جدید ندارد ○ نفی
 جحد بلم در فعل مضارع کو یبعن کو یبعنا تا آخر کو یبعن کو یبعنا در
 لم یبعن ولم یبعن ولم یبعن یا در معروف والف در مجهول با اجتماع ساکنین افتاده در
 دیگر صیغ غیر واقع فی المضارع تغییرے نشده ○ لام تاکید بانون ثقیله
 در فعل مستقبل معروف لیبعن تا آخر ○ مجهول لیبعن تا آخر
 و همچنین نون خفیفه ○ امر حاضر معروف یبع یبعنا یبعوا یبعین بوضع
 قل قولاً اعلان باید کرد ○ امر حاضر معروف بانون ثقیله یبعن تا آخر
 در یبعن یا که در یبعن بالتقائه ساکنین افتاده بود بسبب مفتوح شدن عین با نون
 امر بالام ونهی مثل کو یبعن تا آخر و در نون ثقیله و خفیفه اینها یائے

له ویراد مثال از ابواب ثلاثه یعنی از نصر و
ضرب و سجع اشکات بانست که اجوف غیر ازین
ابواب نمی آید : **کله سوال** در خشن فارا چرا
ضرب ندادند تا دلالت کند بر او و محذوف جواب
تا التباس در باب لازم نیاید و اصل دلالت باب
ست بنا بر آنکه رعایت باب تعلق بمعنی وارد و
رعایت واوی و یائی تعلق بلفظ ولود رعایت
معنی بر لفظ مقدم است **سوال** در قلنت سبب
ضرب دادن التباس بر باب کم لازم می آید پس
درین جا چرا رعایت باب ننمودند **جواب** زیرا که
اگر در قلن فتحه را بضم نکر دانند درین صورت هم
اوراد دلالت بر باب نمی بود زیرا که احتمال داشت
که این فتحه اصلی باشد یا فتحه عین کلمه است که نقل
کرده بمقابل آورده اند پس قطعاً معلوم نمی شد که
این فتحه عین کلمه است لهذا بنظر ضرورت رعایت
واوی و یائی کردند تا اهم و مهم هر دو قوت نشود
بجلاف خشن جهت آنکه کسره آن دلالت می کند
بر باب زیرا که هیچ ماضی کسر فایانده است :
کله خف در اصل بخوف بود حرکت و او نقل کرده
بما قبل دادند و او را بسبب استعاده فتحه ما قبل الف
گردانیدند **خف** شد و همچنین در جمول : **کله خف**
در اصل اخوف بود فتحه و او را نقل کرده بمقابل دادند
و او را الف گردانیدند بعد الف بسبب اجتماع ساکنین
محذوف گشت **خف** شد بعد هزه وصل بسبب استعاده
حذف نمودند **خف** گردید **خافا** در اصل اخف بود فتحه
و او را بمقابل دادند و او را الف گردانیدند و هزه وصل
در جهت عدم احتیاج حذف نمودند **خافا** شد : **کله**
یعنی **خافا** و **خافوا** که شنیدیم جمع مذکر حاضر واقع است
و صیغه تشبیه جمع مذکر غائب ماضی نیز همین و همچنین

محذوف باز آید ○ بحث اسم فاعل **بائع** **بائعان** **بائعون** تا آخر بقاعده
۱- یا هززه شد ○ بحث اسم مفعول **مبیع** **مبیعان** **مبیعون** **مبیعه**
مبیعتان **مبیعات** **اعلال** **مبیع** مذکور شده و بهمین منط اعلال همه صیغ مفعول است
○ **اجوف** و او می از سجع **لیعلم** **الخوف** ترسیدن **خاف** **يخاف** **خوفاً** فهو
خائفٌ و **خيفٌ** **يخاف** **خوفاً** فهو **مخوفٌ** الامر منه **خف** و النهی عنه لا **تخف**
تا آخر ○ ماضی معروف **خاف** **خافا** **خافوا** **خافت** **خافتا** **خفن** تا آخر
در **خشن** تا آخر بسبب کسره عین فاکلمه را بعد حذف عین کسره دادند باقی صیغ را
اعلال بقواعدیکه نوشته ایم و در صرف **قال** اعمال آن شده می باید بر آورد و مضارع
آن که **يخاف** **يخافان** تا آخرست اعلال مثل **يقال** **يقالان** تا آخر شده ○ امر
حاضر معروف **خف** **خافا** **خافوا** **خافي** **خفن** ○ **خف** را از **تخاف** ساختند
بعد حذف تاجون متحرک مانده آخر را وقف کردند الف بالتقاء ساکنین بیضاد
و **خافا** را از **تخافان** ساختند بعد حذف علامت مضارع نون اعرابی را بیفکنند
○ صیغه تشبیه امر حاضر و جمع مذکر آن با صیغه تشبیه مذکر غائب ماضی و جمع آن
متحد شده ○ امر حاضر معروف با نون ثقیله **خاف** تا آخر الف که در **خف**
افتاده بود بسبب نماندن اجتماع ساکنین باز آمده **صیغ** تخی و لم و کن و لام امر
بر زبان باید آورد و اعلال آن باصول محرره تقریر باید کرد ○ **فائدة**

التباس مضارع ندادند زیرا که فرق این صیغ از تمام عبادت معلوم میشود : **کله** زیرا که لام در **خف** ساکن بود بسبب انفصال نون تاکید متحرک گشت اجتماع ساکنین که بسبب سکون لام
عارض شده بود زائل گردید لهذا الف که در **خف** ساقط شده بود باز آید : **کله** وجه ایراد این فائده آنست که در امر رموز العین و اجوف هر دو جا همین محذوف گردیده و در این
صورت التباس محتمل و ممنوع لازم می آید نظر بر این وجه احتیاج آن بیان فرموده :

صیغ امر اجوف را از صیغ مہموز عین کہ در آل بقاعده سَلْ ہمزہ حذف شدہ بہمین
 وضع امتیاز باید کرد کہ در اجوف غیر واحد مذکر جمع مؤنث ہمہ صیغہا عین باقی
 می ماند چون قُولَا قَوْلُوا قَوْلِي وَيُعَايِعُوا بِعِيِّي وَخَاخَا قَوْلَا خَانِي وَدَر
 نون ثقیلہ و خفیفہ ہم عین باز آید چون قُولَنْ بِعِيَّ خَافِقْ وَدَر مہموز عین در جمع
 صیغ عین مخدوف ماند چون زَرَا زَرُوا زِرِي وَزَرَنْ وَسَلَا سَلُوا سَلِي وَسَلَنْ
 ○ اجوف یائی از سَمِ الدَّيْلُ یافتن نَالِ يِنَالُ نَيْلًا اَلْ اَعْلالات جملہ صیغش
 بقیاس آنچه بیان کردہ ایم میتوان کرد و ہمچنین از دیگر ابواب ثلاثی مجرد تصاریف
 و صیغ می باید بر آورد ○ اجوف واوی از باب اِنْتَعَالِ الْاِقْتِيَادِ کشیدن
 اِقْتَادَ يَقْتَادُ اِقْتِيَادًا اَفْهُوَ مُقْتَادٌ اُقْتِنِدُ يَقْتِنِدُ اِقْتِنَادًا اَفْهُوَ مُقْتِنَادٌ اَلْمَرْمَنَه
 اِقْتَدَّ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا يَقْتَدُّ الظَّرْفُ مِنْهُ مُقْتَادٌ ○ اسم فاعل و مفعول بیک صورت
 شدہ لیکن اسم فاعل در اصل مُقْتَوَدٌ بود بکسر واو و اسم مفعول مُقْتَوَدٌ بفتح واو و
 ظرف ہم کہ مہموزن مفعول میباشد ہمہ بریں صورت ست صیغہ تشبیه و جمع مذکر امر حاضر
 اِقْتَادًا اِقْتَادُوا با تشبیه و جمع مذکر غائب ماضی متحد ست مگر اصل ماضی بفتح واو ست
 و اصل امر کہ از مضارع ساخته شدہ بکسر واو ست بر آوردن اعلال دیگر صیغ دشوار
 نیست ○ اجوف یائی از باب اِنْتَعَالِ الْاِقْتِيَادِ برگزیدن اِخْتَارَ يَخْتَارُ
 اِخْتِيَارًا اَلْمِثْلُ اِقْتَادَ يَقْتَادُوا ○ اجوف واوی از باب استفعال الاستِقَاءِ

سَلْ در اصل اِسْتَلَّ بود حرکت ہمزہ
 نقل کردہ بما قبل داده ہمزہ را حذف نمودند سَلَّ
 شد و سَلَّ تشبیه برز کہ در اصل اَزْوَرُ بود ہمزہ
 را بعد نقل حرکت مخدوف گردانیدند چون خات
 ہمزہ اول نما نماند و از آن نیز حذف نمودند برز شد
 سَلَّ نَالُ در اصل نَيْلُ بود بر وزن شیخ یا بحر و
 ما قبل او مفتوح یا را بافت بدل نمودند نَالُ
 شد و ہمچنین یِنَالُ در اصل یَغْيَلُ بر وزن یسبع
 بود یا بقاعده مذکور الف گشت یِنَالُ گردید
 سَلَّ در اصل مُقْتَوَدٌ و او متحرک بود بسبب فتح
 ما قبل خود الف گردید مُقْتَادٌ شد و ہمچنین در اسم
 مفعول سَلَّ و تعلیل ہر دو بیک نوع است
 یعنی اِقْتَادًا و اِقْتَادُوا ماضی در اصل اِقْتَوَدَا و
 اِقْتَوَدُوا بودند و متحرک ما قبل آن مفتوح و او
 را الف گردانیدند اِقْتَادًا و اِقْتَادُوا گردید و
 اصل امر حاضر اِقْتَوَدَا و اِقْتَوَدُوا بکسر عین اِقْتَع
 است و او درین صیغہ نیز بقاعده مذکور الف
 گردیدہ و در در امر آن واو مذکور بسبب
 اجتماع ساکنین بیفتاد و در جمع بسبب زوال
 سکون لام کہ موجب اجتماع ساکنین بودہ الف
 باز آمد

له حرکت و او نقل کرده بما قبل دادند بعد
 و او ساکن و ما قبل آن کسور و او را یا گردانیدند
 یستقیم شد ؛ که قول علی ما هو المشهور اشارت
 است برینکه نزد بعضی اصل آن استقامه و همچنین
 اصل اقامه اقومه بوده است و تحقیق آن در
 ذکر افادات خواهد آمد ؛ که فتح و او نقل کرده
 یقاف دادند لهذا و او را الف گردانیدند اجتماع
 ساکنین شد میان هر دو الف بر مذنب اخفش
 و عباس الف اول محذوف گشت و مذنب
 نیز همین است چنانکه سابق بآن اشعار رفت و بعد
 تا در آخر عوض آن در آورند که از نقل متاثر شود
 و نزدیک سیبویه و غلیل الف ثانی محذوف گردید
 زیرا که نام مست چنانکه تصریح آن در بحث مقول
 گذشت ؛ که و صرف باقی ابواب از ثانی محذوف
 و رباعی مثل صحیح است لهذا مصنف بذر آن
 تعرض نفرموده ؛ که اصل آن اقوام بود
 و او متحرک ما قبلش حرف صحیح ساکن حرکت و او نقل
 کرده بما قبل دادند و او را بسبب متحرک و سه در اصل
 و فتح ما قبلش بالف بدل کردند اجتماع ساکنین شد
 میان هر دو الف اولی را حذف نمودند و عوض آن
 تا در آخر در آورند اقامه شد سوال در قول
 تعالی و اقامه الصلوة تا را چرا حذف نمودند
 جواب حذف تا آنکه مذکور در حال اضافه جائز
 است بالاتفاق زیرا که اضافه قائم مقام تا آنکه محذوف
 است و حذف تا آنکه مذکور در غیر اضافه الیه جائز
 نیست زیرا که عوض مست از حرف اصلی پس اگر حذف
 کرده شود حذف عوض و معوض حذف هر دو لازم می آید
 لیکن نزد سیبویه تعویض از امور جائزه است پس
 بر مذنب او حذف تا در غیر اضافه نیز جائز و این
 مذنب عند المحققین مرجوح است و انرا علم ؛ که
 فرموده و از فتح چون لغی شیخی و از کرم چون صفوة برگزیده شدن صفوة یصفو و از ضرب بر سبیل شاذ می آید ؛ فصول اکبری اجوف یانی
 و نیز ناقص و او ی از فتح نیامده ؛ هدایه الصرف

استوار شدن استقام یستقیم استقامه فهو مستقیم الامر منه استقیم والنهی
 عنه لا تستقیم الظرف منه مستقام استقام در اصل استقوم بود بقاعده
 حرکت و او بما قبل داده و او را الف کردند یستقیم در اصل یستقوم بود بعد نقل
 حرکت و او بما قبل و او بقاعده ۳ یا شد استقامه در اصل علی ما هو المشهور استقاما
 بود بعد اعمال قاعده یقال الف بالتقائه ساکنین افتاد و تا در آخر برای عوض افزودند
 استقامه شد مستقیم در اصل مستقوم بود مثل یستقیم در آن تعلیل کردند در امر و می
 و دیگر صیغ مضارع مجزوم عین بالتقائه ساکنین افتاده و بگذارد یستقیم و تستقیم
 و آن محذوف بوقت لحوق نون ثقیله و خفیفه در امر و می باز آید استقیم و لا
 تستقیم گویند اجوف یانی از باب استفعال الاستخارة طلب خیر کردن
 استخار یستخیر تا از خروج استقام یستقیم اجوف و او ی از باب ناقص
 اقام یقیم اقامه فهو مقیم و اقیم یقام اقامه فهو مقام الامر منه اقم و
 النهی عنه لا تقم الظرف منه مقام اعلالات صیغ این باب بعینه اعلالات
 استقام یستقیم هست قسم چهارم در صرف ناقص و لیف
 ناقص و او ی از باب نصر نصر الدعاء والدعوة خواستن دعایند
 دعاء و دعوة فهو داع و داعی یدعی و داعی دعاء و دعوة فهو مدعو الامر منه
 ادع و النهی عنه لا تدع الظرف منه مدعی و الاله منه مدعی و دعاء مدعاه

عنه ناقص و او ی از فتح باب ی آید از نصر چون دعایند و از فتح چون نصری بر نفسی چنانکه مصنف در مثال آن بیج
 فرموده و از فتح چون لغی شیخی و از کرم چون صفوة برگزیده شدن صفوة یصفو و از ضرب بر سبیل شاذ می آید ؛ فصول اکبری اجوف یانی
 و نیز ناقص و او ی از فتح نیامده ؛ هدایه الصرف

وتثنيتهما مدَّ عَيَانِ وِمدَّ عَيَانِ والجمع منهما مدَّاعٍ ومدَّاعِي افعال التفضيل
 منه ادَّعى والمؤنث منه دُعِي وتثنيتهما ادَّعِيَانِ ودُعِيَانِ والجمع منهما
 ادَّاعٍ وادَّعون ودُعِي ودُعِيَاتٌ ◯ در مدَّعى طرف و مدَّعى آله واو که بقاعده
 الف شده بود بسبب اجتماع ساکنین با تنوین بیفتاد و اگر درین هر دو صیغه بسبب
 الف ولام یا اضافت تنوین نباشد الف حذف نشود چون المدَّعى والمدَّعى والمدَّعَى
 و مدَّعاكُو و در مدَّعاكُو بقاعده ۱۹ و او همزه شده مثل دُعَاكُم مصدر در
 مدَّاعٍ جمع ظرف و ادَّاعٍ جمع مذکر اسم تفضیل تعیل قاعده ۲۵ شد و در مدَّعِيَانِ و مدَّعِيَانِ تشبیه
 ظرف و آله و ادَّعِيَانِ تشبیه اسم تفضیل و مدَّاعِي جمع آله و او بقاعده ۲۰ و در دُعِي بقاعده ۲۶
 یا شده و در دُعِيَانِ و دُعِيَاتٌ الف بقاعده ۲۲ یا شده و همچنین هر جادریں هر دو
 صیغه ◯ اثبات فعل ماضی معروف دَعَا دَعَوَا دَعَتٌ دَعَتَا
 دَعُونَ دَعَوْتٌ دَعَوْتُمَا دَعَوْتُمْ دَعَوْتُ دَعَوْتُمْ دَعَوْنَا و او در
 دَعَا که در اصل دَعَوُ بود بقاعده ۷ الف شد ◯ فائده هر الف که بدل از او
 باشد بصورت الف نوشته شود لهذا در دَعَا الف می نویسد و بدل از یا بصورت یا چون
 رَمِي ◯ در دَعَوَا تشبیه و او بسبب اتصال آن بالف تشبیه سلامت مانده و در
 دَعَوَا جمع الف بالتقاء ساکنین افتاد و در دَعَتٌ دَعَتَا بسبب اتصال تاءے تانین
 و از دَعَوْنِ تا آخر جمله صیغ بر اصل اند ◯ اثبات فعل ماضی مجهول دُعِي

لمدَّعى در اصل مدَّعَوُ یعنی مبین و مدَّعى مدَّعَوُ بکسر میم بود و او متحرک و ما قبل او مفتوح و او الف گردانیدند اجتماع ساکنین شد میان الف و تنوین الف افتاد مدَّعى و
 مدَّعى شد و سکه زیرا که درین صورت اجتماع ساکنین نمی ماند بلکه و او افتاد و در طرف بعد الف زائد همزه گشت ◯ که در اصل مدَّاعُو بود بر وزن مفاعل و ادَّاعِي بر وزن
 افاعل بود و او واقع شد زائد از ادَّاعٍ و او یا گشت بعد

گشت ◯ در اصل مدَّعُو آن یعنی و مدَّعُو آن
 بکسر میم و ادَّعُو آن و مدَّاعُو بودند و افتاد در ادَّاعٍ
 لهذا و او را یا گردانیدند مدَّعِيَانِ و مدَّعِيَانِ و
 ادَّعِيَانِ و مدَّاعِي گشت ◯ و مدَّعِي در اصل دعوی
 بود و او واقع شد لام فعلی اسم تفضیل و او یا
 شد مدَّعِي گشت ◯ دُعِيَانِ تشبیه مدَّعِي
 مؤنث اسم تفضیل و دُعِيَاتٌ جمع آن الف زائد
 واقع شد قبل الف تشبیه و جمع مؤنث سالم باشد
 دُعِيَانِ و دُعِيَاتٌ گشت ◯ که و او متحرک
 ما قبل آن مفتوح و او الف گردید دَعَا شد ◯
 ۵۷ و شرط درین باب آنست که ابتدا از الف
 بدل شده باشد تا مثل مدَّعِي ازیں قید خارج شود
 زیرا که در مدَّعِي و امثال آن الف بمدل بصورت
 یا نوشته میشود نه بصورت الف سوال در صورت
 نوشتن الف بصورت یا معلوم نمی شود که الف
 بدل از ایاست یا از او چنانکه در مدَّعِي جواب
 این امر از تشبیه و جمع آن معلوم میشود پس التیاض
 لازم نمی آید و بدانکه هر گاه الف بمدل از او و یا
 بسبب اجتماع ساکنین با تنوین ساقط شود وقت
 دخول الف ولام و اضافت آن الف را در احوال
 تکرار یعنی رفع نصب و جر بصورت یا نویسد
 چنانچه مدَّعکم و مررت بمدَّعکم و رأیت مدَّعکم
 و نزد سبب در حال نصب بصورت الف باید
 نوشت چون رأیت مدَّعاکم ◯ که زیرا که الف
 تشبیه مانع تعیل است چنانکه دَعَا قاعده سابق
 محرر یافت دَعَوَا در اصل دَعَوُ بود و او
 متحرک ما قبلش مفتوح و اد الف شده از همزه
 اجتماع ساکنین میان الف و او جمع الف مخدوف
 گشت دَعُوا بر وزن فَعُوا شده همچنین دَعَتْ در

اصل دَعَوْتٌ بود و او بقاعده مذکور الف گشت اجتماع ساکنین شد میان الف و تاءے تانین الف افتاد دَعَتْ شد و دَعُوا در اصل دَعَوْنَا بود و او الف شد بعد
 الف را بحجته اجتماع ساکنین تقدیری مخدوف گردانیدند دَعَتَا گشت زیرا که تاءے تانین در اصل وضع ساکن است بواسطه الف تشبیه متحرک گردیده پس این چنین متحرک از
 اعتبار ساقط است مدَّعِي در اصل بود و او در طرف بعد کسر افتاد یا گردید مدَّعِي گشت و همچنین در دیگر صیغ :

له اگرچه در دعوتین و ما بعد آن قاعده میزان هم یافته میشود لیکن چون قاعده دُعِی هم در آن موجود لهذا برای آن گردانیدن جمله صیغ یک بحث
بیک قاعده دُعِی جاری کردند و اعلل آن بقاعده ۱۱ تحریر شده: من المصنف له دُعُو ادر اصل دُعُو ا بود اولاً و او بقاعده مفرد باشد
بعده ضم را بر یا ثقیل داشته بما قبل دادند بعد از سلب حرکت ما قبل اجتماع ساکنین شد (۵۸) میان یا و او جمع یا افتاد دعوا گشت:

له دُعُو در اصل یَدُعُو بود ضم بر او ثقیل بود بیفتاد و همچنین حال تدعو و ادعو و ندعو:
کله ی دعون و تدعون جمع مذکر در اصل یَدُعُو
و تدعون بود ضم بر او ثقیل بود ساکن
گردانیدند دو ساکن بهم آمدند و او یک لام فعل
بود بیفتاد ی دعون و تدعون شد بر وزن یفعلون
و تفعلون و تدعین در اصل تدعون بود کسره
بر او ثقیل بوده بما قبل دادند بعد از سلب
حرکت ما قبل او بالتقائے ساکنین بیفتاد
تدعین شد بر وزن تفعین: هه یذی در
اصل یَدُعُو بود و او افتاد در موضع رابع و
ما قبل او غیر مضموم و او را بیا بدل کردند یعنی
شد بعده یا متحرک و ما قبل او مفتوح یا را
بالت بدل نمودند یعنی گشت در پنجم در دیگر
صیغ آن نیز او یا گردیده سوال در یذی
الف را بصورت یا جاری نویسد با وجودیکه
در اصل بدل از او است جواب تا دلالت
کند بر جواز اماله در آن و بر انقلاب الف مذکور
بیا در بعض مقام چون ی دعیمان و یغزیمان
واغزیت و اعلیت: رضی له ی دعون
در اصل ی دعون بود و او افتاد در موضع رابع
و ما قبل او ضم نبود آن و او را بیا بدل کردند
ی دعون شد بعده یا متحرک ما قبل آن مفتوح
یا را بالت بدل نمودند التقائے ساکنین شد
میان الف و او الف را حذف نمودند ی دعون
شد و همچنین در تدعون: کله یعنی واحد و
جمع مؤنث حاضر بعد تعلیل هر دو بر یک صورت
گردیدند و فرق در اصل تعلیل یعنی تدعین
واحد مؤنث در اصل تدعون بود بر وزن

دُعِیادُعُو دُعِیَت دُعِیَتَا دُعِیَن دُعِیَت دُعِیَتَا دُعِیَتُو دُعِیَت دُعِیَن
دُعِیَت دُعِیَنَا در جمع صیغ این بحث و او بقاعده ۱۱ یا شده و در دُعُو جمع
مذکر غائب یا بقاعده ۱۰ بعد نقل حرکتش بما قبل حذف شده اشبات فعل
مضارع معروف یَدُعُو یَدُعُو ا یَدُعُو ا یَدُعُو ا یَدُعُو ا یَدُعُو ا
تَدُعُو ا تَدُعُو ا تَدُعُو ا تَدُعُو ا تَدُعُو ا تَدُعُو ا
جمع مؤنث بر اصل اند و در یَدُعُو و اخواتش و او بقاعده ۱۰ ساکن شده و در هر دو جمع
مذکر و تدعین بقاعده مذکور حذف شده و صورت جمع مذکر مؤنث در این بحث یک
است اشبات فعل مجهول یَدُعُو یَدُعُو ا یَدُعُو ا یَدُعُو ا
تَدُعُو ا تَدُعُو ا تَدُعُو ا تَدُعُو ا تَدُعُو ا تَدُعُو ا
جمع این صیغها و او بقاعده ۲۰ یا شده بعد از آن بقاعده ۷ الف شده در غیر تشبیه
و غیر جمع مؤنث و آن الف در یَدُعُو ا و تدعین واحد مؤنث حاضر بالتقائے
ساکنین حذف شده و صورت واحد مؤنث حاضر و جمع مؤنث حاضر متحد شده
تدعین لیکن واحد در اصل تدعون بود و او بقاعده ۲۰ یا شده بعد از آن یا بقاعده
الف شده بالتقائے ساکنین افتاده و جمع مؤنث حاضر در اصل تدعون بود و او یا
شد و بس نفی تاکید بدل در فعل مستقبل معروف لَنْ یَدُعُو لَنْ یَدُعُو ا
لَنْ یَدُعُو ا لَنْ یَدُعُو ا لَنْ یَدُعُو ا لَنْ یَدُعُو ا لَنْ یَدُعُو ا

تفعلین و او در رابع کلمه افتاد یا شده بعد از آن یا متحرک و ما قبل آن مفتوح یا را الف گردانیدند اجتماع ساکنین شد میان الف و یائے ضمیر الف
مخروف گشت تدعین گردید و تدعین جمع مؤنث در اصل تدعون بود بر وزن تفعّلن و او بقاعده مذکور یا گردانیدند تدعین شد:

له زیرا که لام درین حال مفتوح میشود
 و ثقل نمیدارد ؛ لکه یعنی بجز صیغه جمع مذکر
 و واحد مؤنث حاضر در هیچ صیغه تعلیل واقع
 نشود تعلیل صیغه مذکور هر دو در مضارع
 گذشت ؛ لکه زیرا که حرف علت است
 و چون حرف جازم در مستقبل در آید حرف
 علت از آخر ساقط شود چنانکه سابق معلوم
 گردید ؛ لکه الفیکه در مدعی مستقبل
 مجهول بوده ؛ لکه زیرا که نون تأکید مانع
 تعلیل است چنانکه سابق در قاعده هفتم
 ذکر یافت ؛

لَنْ أَدْعُوَ لَنْ تَدْعُو ۰ درین صیغ عمل لن نهی که در صحیح جاری میشود جاری شده
 تغییر جز آنکه در مضارع شده بود بظهور نیامده ۰ نفی تأکید بلن در فعل
 مستقبل مجهول لَنْ يَدْعُو لَنْ يَدْعُو لَنْ يَدْعُو لَنْ تَدْعُو لَنْ تَدْعُو
 لَنْ تَدْعُو لَنْ تَدْعُو لَنْ تَدْعُو لَنْ تَدْعُو ۰ در مدعی واخوات
 او بسبب بودن الف نصب لن ظاهر نشده و در باقی صیغ هم صحیح عمل لن جاری
 شده تغییر جدید رونموده ۰ نفی جزم در فعل مستقبل معروف
 لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو لَوْ تَدْعُو لَوْ تَدْعُو لَوْ تَدْعُو
 لَوْ تَدْعُو لَوْ تَدْعُو لَوْ تَدْعُو لَوْ تَدْعُو ۰ در مواقع جزم و ادساقط شده
 و در دیگر صیغ مثل صحیح عمل لم ظاهر شده تغییر نیفرزوده ۰ مجهول لَوْ يَدْعُو
 لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو
 لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو لَوْ يَدْعُو ۰ در مواقع جزم الف حذف شده و بس
 بحث لام تأکید بانون ثقیله در فعل مستقبل معروف لَيْدَعُونَ
 لَيْدَعُونَ لَيْدَعُونَ لَيْدَعُونَ لَيْدَعُونَ لَيْدَعُونَ
 لَيْدَعُونَ لَيْدَعُونَ لَيْدَعُونَ لَيْدَعُونَ ۰ در صیغ مضارع نهی که در صحیح از لون ثقیله تغییرات میشود
 همون طور اینجا شده و بس ۰ مجهول لَيْدَعُونَ لَيْدَعُونَ لَيْدَعُونَ
 لَيْدَعُونَ لَيْدَعُونَ لَيْدَعُونَ لَيْدَعُونَ ۰

له زیرا که ما قبل نون ثقیله همیشه مفتوح
 می باشد و وجه آن سابق در بیان صیغ گذشت
 له مراد مصنف درین مقام در اجتماع ساکنین
 علی غیر حده است زیرا که اجتماع ساکنین علی حده
 در کلام عرب مطرد و شایع است چنانچه در آن
 در رساله خواهد آمد و همچنین ساکن دوم که بران قف
 باشد این چنین اجتماع نیز جائز زیرا که ساکن مکتور
 فی الحقیقه متحرک است سکون بران برائے
 استراحت نفس و قطع کلام متعین گردیده سوال
 در صورت مده حذف را چرا متعین کردند چنان
 حذف می کنند برائے تخفیف سوال ساکن دوم
 را چرا حذف نمودند جواب در مده تصرف
 بسیارست و در غیر مده قلیل است له
 سوال در غیر مده و او و یا را چرا حذف نکنند
 جواب زیرا که اگر او و یا درین جا حذف کرده
 شود هیچ دلیل نمی ماند بر او و یاے محذوف
 بخلاف مده که در صورت حذف او دران جا
 از ضمّه ما قبل معلوم می شود که او ازین جا محذوف
 است و در حذف یا از کسره ما قبل معلوم میشود
 که یا محذوف است له قوله تعالی اذرع
 الی سبیل ربک یا حکمه و الموقظیه ترجمه
 بخوان بسوسه راه پروردگار خود بر دانش و
 نصیحت له اذرع ساخته شد از تدریج
 علامت مضارع را حذف کردند بعد فاکمه
 آن ساکن ماند و عین آن مضموم بهره وصل مضارع
 در اول در آوردند و او لام کلمه بسبب وقف
 از آخر اسقاط یافت اذرع شد

لید عین در اصل یدعی بود چون لام تاکید در اول و نون ثقیله در آخر آوردند نون
 ثقیله فتحه ما قبل خود خواست الف قابل حرکت نبود لهذا یا را که اصل الف بود
 واپس آوردند و فتحه دادند لید عین شد و قس علیه لند عین لاد عین لند عین
 سوال در لئ یدعی چرا بسبب نصب یا را واپس نیاوردند که بران فتحه
 ظاهر می شد جواب اگر یا را بازمی آوردند باز الف میشد چه علت اعلال که
 تحرک یا و انفتاح ما قبل است موجود است و در لید عین و در اخواتش علت
 اعلال موجود نیست زیرا که اتصال نون ثقیله از موانع اجرائے قاعده است
 لید عون در اصل یدعون بود بعد آوردن لام تاکید در اول و نون ثقیله در آخر و
 حذف نون اعرابی اجتماع ساکنین شد میان او و نون ثقیله و او غیره بود آن را ضمّه
 دادند و همچنین در لند عون و در لند عین یا را کسره دادند فائده بین اجتماع
 ساکنین اگر اول مده باشد آنرا حذف می کنند و اگر غیر مده باشد او را ضمّه می دهند و
 یا را کسره مده حرف علت ساکن را گویند که حرکت ما قبل آن موافق باشد و غیر
 مده آنکه چنین نباشد لام تاکید با نون خفیفه در فعل مستقبل معروف
 لید عون لید عن لند عون لند عن لند عین لند عین لاد عون لند عون مجهول
 لید عین لید عون لند عین لند عون لند عین لاد عین لند عین
 امر حاضر معروف اذع اذعوا اذعوا اذعی اذعون و او در اذع بسبب

سکون و قفی حذف شده و دیگر صیغ از مضارع همبران نمط ساخته شده اند که در صحیح ساخته بودند ○ امر غائب و متکلم معروف یَدْعُ یَدْعُو یَدْعُوا
 یَدْعُ لَتَدْعُو لَتَدْعُون لَدْعُ لَدْعُونَ لَدْعُ لَدْعُونَ ○ امر مجهول یَدْعُ یَدْعُوا یَدْعُوا تا آخر
 مانند کَوْبِ یَدْعُ لَوْبِ یَدْعُوا تا آخر ○ امر حاضر معروف بانون ثقیله
 اَدْعُوْنَ اَدْعُوْنَ اَدْعُوْنَ اَدْعُوْنَ اَدْعُوْنَ اَدْعُوْنَ ○ بعد آوردن تون ثقیله در
 اَدْعُ و او مخذوف را که بسبب وقف حذف شده بود و حالا وقف نمانده باز آوردند
 و فتحه دادند و در دیگر صیغ حسب معمول تغیرات کردند ○ امر غائب و متکلم معروف
 بانون ثقیله یَدْعُوْنَ یَدْعُوْنَ یَدْعُوْنَ یَدْعُوْنَ یَدْعُوْنَ یَدْعُوْنَ
 اَدْعُوْنَ یَدْعُوْنَ ○ در یَدْعُوْنَ و اخواتش و او که بسبب جزم افتاده بود
 باز آمده مفتوح شده دیگر همه حسب معمول است ○ امر مجهول بانون
 ثقیله یَدْعُوْنَ تا آخر ○ بصورت مضارع مجهول بانون ثقیله است
 سوائے اینکه لام این مکسور است و لام مضارع مفتوح در یَدْعُوْنَ و اخوات
 او بسبب انعدام جزم یا در اصل الف مخذوف بود باز آوردند چرا که الف قابل
 فتحه که نون ثقیله آزادی خواهد نبود نون خفیفه جمع صیغ امر قیاس نون ثقیله میتوان
 دریافت ○ نمی معروف لَا یَدْعُ لَا یَدْعُو لَا یَدْعُوا لَا یَدْعُونَ لَا یَدْعُونَ
 لَا یَدْعُونَ لَا تَدْعُو لَا تَدْعُون لَا تَدْعُوا لَا تَدْعُونَ لَا تَدْعُونَ بوضع کَوْبِ یَدْعُ

له یعنی دیگر صیغ امر از مضارع تعلیل شده بر قیاس صحیح بر می آیند ولیکن اگر صیغ مذکور از اصل مضارع برآیند درین صورت تعلیل دیگر دران واقع خواهد شد چنانکه گوئی اَدْعُوا در اصل اَدْعُوْا بود ضممه برداشته نقل بود نقل کرده بما قبل دادند و او را بسبب اطلاق ساکنین حذف نمودند اَدْعُوا شد یعنی اَدْعُ در اصل اَدْعُوْی بود کسره را بر او نقل داشته بما قبل دادند بعد سلب حرکت ما قبل و او را بسبب التقای ساکنین حذف کردند اَدْعُ شد
 له یعنی تعلیلا تیکه در مضارع شده بودند
 له بسبب اتصال نون ثقیله
 زیرا که این لام امرست و لام امر مکسوری باشد و در مضارع لام تاکیدست و آن مفتوح می باشد

سے دارح دراصل دایعہ بود و او افتاد در رابع کلمہ و ما قبل آن غیر مضمر و او را بیا بدل کردند دایعہ شد بعدہ ضمہ بر یا ثقیل بود حذف نمودند التثانی ساکنین شد میان یا و تنوین یا اسقاط یافت دایعہ ماند : کلمہ زیرا کہ دخول تنوین درین حالت ممتنع است پس بعد سکون یا اجتماع ساکنین لازم نمی آید لهذا یا حذف نمی شود : کلمہ از جهت تخفیف و بچین در فعل نیز حذف یا در لام کلمہ جائز است ۶۲ امام طرد نیست کافی قوله تعالی واللیل اذا کسر

کہ در اصل یسری بود یا یا بنا بر تخفیف حذف نمودند نظر بر کثرت استعمال : کلمہ و بچین در یوم التثاؤد والکثیر المتعال دای روز قیامت بزرگ و بلند) کہ در اصل تنادعی و متکالی بود یا از حذف نمودند با وجود کہ معروف بلام واقع است : هه زیرا کہ رفع و جر بر یا ثقیل است بحالات نصب بچینو نقل ازان واقع نمیشود بنا بر آن یا در این حالت ثابت و سلامت میدارند : کلمہ مدعو در اصل مدعو بود و او زائد را در او اصلی ادغام نمودند مدعو شد و بچین قاعده در دیگر صیغ سوال شرط ادغام آنست کہ قاعده اعلال یافته نشود و در مدعو قاعده اعلال موجود است زیرا کہ او مضوم است و ضمہ بر او و ثقیل میدارند درین صورت ادغام چنانمودند جواب قاعده اعلال در مدعو یافته نمی شود زیرا کہ هر گاه ما قبل او و یا ساکن مدہ باشد درین صورت ثقل باقی نمی ماند : کلمہ ناقص یا بی از پنج باب می آید از ضرب چون رعی برعی و از سبع چون خشعی خشعی و از فتح چون رعی برعی و از کرم چون ہدی ہندی و از نصر چون ہدی ہندی لیکن از نصر و کرم کمتر می آید لهذا مصنف بر ایراد مثال آن نہ پرداخت :

تا آخر ○ نہی مجہول بقیاس لَویدِع مجہول تا آخر ○ نہی معروف

با نون ثقیلہ لَایدَعُونَ لَایدَعُونَ تا آخر ○ مجہول لَایدَعُونَ

لَایدَعُونَ تا آخر ○ بقیاس امر بانون ثقیلہ نون خفیفہ را بہرین قیاس

می باید بر آورد ○ بحث اسم فاعل دَاعٍ دَاعِيَانِ دَاعُونَ دَاعِيَةٌ

دَاعِيَتَانِ دَاعِيَاتٌ ○ درین ہمہ صیغ و او بقاعده ا یا شد و در دایع بقاعده

ساکن شدہ بسبب اجتماع ساکنین حذف گردیدہ اگر برین صیغہ الف و لام آید

یا بسبب اضافت بران تنوین نیاید صرف بر اسکان یا اکتفا کنند و حذف نشود

چون الدَّاعِي وَ دَاعِيَكُمُ و در الدَّاعِي کہ ہے حذف یا ہم آمدہ چنانچہ در قول تعالیٰ

يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ و این ہمہ در حالت رفع و جر است و در حالت نصب دَاعِيَانِ

و الدَّاعِي وَ دَاعِيَكُمُ گویند ○ بحث اسم مفعول مَدْعُوٌّ مَدْعُوَانِ

مَدْعُوْنٌ مَدْعُوَةٌ مَدْعُوَاتٌ مَدْعُوَاتٌ ○ درین صیغ و او مفعول در

واو لام فعل ادغام یافته و بس ○ ناقص یا بی از باب ضَرْبُ الضَّرْبِ التَّوْحِي

تیر انداختن رَحِيٌّ رَحِيًّا فَهوَ رَامٌ و رَحِيٌّ رَحِيًّا فَهوَ مَرْمِيٌّ الْأَمْرُ

الرَّمِيٌّ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَرْمِي الظَّرْفُ مِنْهُ مَرْمِيٌّ وَاللَّهْ مِنْهُ مَرْمِيٌّ مَرْمَاءٌ وَمَرْمَاءٌ

و تثنیتہما مَرْمِيَانِ وَمَرْمِيَانِ و الجمع منہما مَرَامٍ وَمَرَامِيٌّ افعال التفضیل

منہ اَرْمِيٌّ وَالْمَوْئِثُ مِنْهُ رُمِيٌّ و تثنیتہما اَرْمِيَانِ و رُمِيَانِ و الجمع منہما

له شعر ظرف مفعول مفعول غیر یفعل مفعول آید جز ناقص ای کمال غیر یفعل آید همچنین الامثال : له مرفی در اصل مرفی بوده یا متحرک و ماقبل آن مفتوح یا رالف گردانیدند اجتماع ساکنین شد میان یا و تنوین یا محذوف گردید مرفی شد و تعلیل اسم آن نیز بهمین قیاس باید کرد که بسبب عدم اجتماع ساکنین که یا افتاد در وزن افاعل و مفاعل در غیر ۶۳ مضاف و معرفت بلام یا حذف نموده تنوین آن بعین طریقی گردانیدند مرام و آرام شد و تعلیل این صیغهها بدینگونه نیز می توان کرد که ضمیر بر یا ثقیل داشته ساکن گردانیدند بعده اجتماع ساکنین شد میان یا و تنوین یا محذوف گشت مرام و آرام گردید و ممال هر دو تعلیل واحد است : ه یا متحرک و ماقبل آن مفتوح یا رالف گردید آرمی شده که اصل آن مرفی بود و فعل بود یا متحرک و ماقبل آن مفتوح یا رالف بدل نمودند بعده اجتماع ساکنین شد در میان الف و تنوین الف محذوف گردانیدند مرفی ماند که قال الله تعالی فی صفة رسولہ علیہ السلام وَاَمَّا رَمِيَتْ اِذْ رَمَيْتَ وَ لَكِنَّ اللّٰهَ تَرَفَّى بِمَدِّهَا فَخَيَّ بِكَ خَدَّائِقًا تَسِيرًا اَنفَاخَتْ جَانِبَ كَفَّارٍ فِي رَوْحِجٍ بَدْرٍ ه رَمِيَتْ در اصل رَمِيَتْ بود یا الف گردید ه بعده اجتماع ساکنین محذوف گشت رَمِيَتْ ماند و همچنین در رَمَتْ و رَمَتَا و در رَمَتَا اگرچه الف در لفظ متصل ساکن دیگر واقع نگردد و لیکن تا مدتانیست در کلمه ساکن است چنانکه گذشت : ه در اصل رَمِيَتْ بود یا افتاد در لام فعل بعد کسره و حرکت یا رانقل کرده بماقبل دادند اجتماع ساکنین شد میان یا و او جمع یا راسا قط گردانیدند رَمِيَتْ و رَمِيَتْ بضم لام بود یا واقع شد در لام فعل بعد کسر آن راسا کن گردانیدند نیز مرفی و مرفی شد و همچنین در آرمی و مرفی : ه در تنوین در اصل رَمِيَتْ بود ضمیر بر یا ثقیل بود نقل کرده بماقبل دادند بعد از سلب حرکت ماقبل یا ساکن قبضش مضموم یا ساکن را بر او بدل کردند بعده اجتماع ساکنین شد میان هر دو او و او اولی

آرام و رموت و رمی و رمیات ○ ظرف ازین باب با وصف کسرین مضاف مفتوح العین آمده بقاعده که نوشته ایم که از ناقص مطلقا ظرف مفتوح العین آید و یائے آن الف شده بسبب اجتماع ساکنین با تنوین افتاده و همچنین در مرفی آو بوقت عدم تنوین الف باقی ماند چون المرفی و مرام جمع ظرف آرام جمع تفصیل که در اصل مرفی بوده باعمال قاعده ۲۵ مرام و آرام شده در آرمی یا بقاعده الف شده مرفی مؤنث و هر دو تشبیه بر اصل اند و همچنین رمیات در رمی جمع کسیر مرفی یا الف شده با اجتماع ساکنین با تنوین افتاده ○ اثبات فعل ماضی معروف رمی رمیا رموا رمیت رمیتا رمیتما رمیتو رمیتو رمیتو رمیتو رمینا ○ در رمی و رموا و رمیت و رمیتا یا بقاعده الف شده در غیر رمی بالتقائے ساکنین با تا تانیث حذف گردیده دیگر همه صیغ بر اصل ○ اثبات فعل ماضی مجهول رمی رمیا رموا رمیت ما آخر ○ در جمع این صیغ در غیر رموا که بقاعده ۱۰ حرکت یا بماقبل رفته یا حذف شده هیچ یک تعلیل نشده ○ اثبات فعل مضارع معروف یرمی یرمیان یرمونه ترمی ترمیان ترمین ترمون ترمین ترمین آرمی ترمی ○ در یرمی و ترمی و آرمی و ترمی یا بقاعده ۱۰ ساکن شده و در یرمونه و ترمون و ترمین بقاعده مذکور حذف شده باقی صیغ یعنی تشبیه با هر دو جمع مؤنث بر اصل است و صورت واحد مؤنث حاضر

در رمی و رموا و رمیت و رمیتا یا بقاعده الف شده در غیر رمی بالتقائے ساکنین با تا تانیث حذف گردیده دیگر همه صیغ بر اصل ○ اثبات فعل ماضی مجهول رمی رمیا رموا رمیت ما آخر ○ در جمع این صیغ در غیر رموا که بقاعده ۱۰ حرکت یا بماقبل رفته یا حذف شده هیچ یک تعلیل نشده ○ اثبات فعل مضارع معروف یرمی یرمیان یرمونه ترمی ترمیان ترمین ترمون ترمین ترمین آرمی ترمی ○ در یرمی و ترمی و آرمی و ترمی یا بقاعده ۱۰ ساکن شده و در یرمونه و ترمون و ترمین بقاعده مذکور حذف شده باقی صیغ یعنی تشبیه با هر دو جمع مؤنث بر اصل است و صورت واحد مؤنث حاضر

یا حذف که در یرمونه شد و اعلال ترمون قیاس بر اعلال یرمونه هست ترمین که صیغه واحد مؤنثه مخاطبه هست در اصل ترمین بود یا بعد کسره و بعد آن هر هم ساکن شود و با اجتماع ساکنین بیفتد ترمین شد :

۱۲ علم الصیغه از ترمی تا ترمی

له یرومون در اصل یرومون بود یا متحرک
 ما قبلش مفتوح یا با الف بدل کردند القار
 ساکنین شد میان الف و واو الف ماحذف
 کردند یرومون شد و یرومون قیاس بر یرومون
 هست یرومون که صیغه واحده مؤنثه می باشد
 هست در اصل یرومین بود یا متحرک ما قبلش
 مفتوح آن یا با الف بدل کردند القار ساکنین
 شد میان الف و یا الف ماحذف کردند و ان
 علم بالصواب له اشعار است بر اینکه دخول
 لن ولم و دیگر عوامل بعد اعلان مضارع
 واقع می شود. بلکه زیرا که در حال جزم و
 وقف حرف علت ساقطی شود چنانکه مکرر
 معلوم گردید. که یعنی صیغ آن بتامش
 صحیح واقع است :

بعد حذف یا مثل جمع مؤنث حاضر یعنی ترمین ○ مجهول یرومی یرومیان
 یرومون ترمی ترمیان یرومین ترمون ترمین ترمین ارمی ارمی
 تشبیه با و هر دو جمع مؤنث بر اصل ست و در باقی صیغ یا بقاعده الف شده در
 مواقع اجتماع ساکنین یعنی یرومون و ترمون و ترمین واحد مؤنث حاضر حذف شده
 نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف لن یرومی لن یرومیان لن یرومون
 تا آخر ○ جز عمیکه لن میکند تغییر در صیغ حادث نشده ○ مجهول لن یرومی
 لن یرومیان تا آخر ○ جز اینکه در یرومی و ارمی و ارمی و ارمی عمل لن بسبب الف
 ظاهر نشده در این صیغه تغییر جدید بظهور نرسیده ○ نفی جزم لم در فعل
 مستقبل معروف لویروم لویرومیا لویروموا لویرومکم لویرومیا لویرومین
 لویروموا لویرومی لویرومین لویرومکم لویروم ○ در مواقع جزم یا ساقط شده و
 در دیگر صیغ عمل لم بطور صحیح ظهور پذیرفته ○ مجهول لویروم لویرومیا
 تا آخر ○ حال آن مثل معروف ست ○ لام تاکید بانون تقیله در
 فعل مستقبل معروف لیرومین لیرومیان لیرومین لیرومیان لویرومیان
 لیرومیان لویرومین لویرومین لویرومیان لویرومین لویرومیان لویرومین لویرومیان
 مجهول بعد اعلان نهجیکه مضارع مانده بود مثل صحیح تغییرات شده ○
 مجهول لیرومین لیرومیان لیرومون لیرومین لیرومیان لیرومیان لیرومون

علم از موات ساخته شد از ترمون علامت
 مضارع را حذف نموده همزه وصل مکسور
 دواول در آوردند و نون اعرابی را از آخر حذف
 کردند از موات شد و همچنین از بی را از ترمون
 اخذ باید ساخت به کله زیرا که اگر از اصل
 کله قطع نظر کرده شود باید که در ادغی که از
 تدغین ساخته اند همزه وصل مکسور آورده
 شود چرا که عین در تدغین بعد اعلال مکسور
 واقع است نه مضموم و مطرد برخلاف
 آنست:

لَتَرْمِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ لَتَرْمِيَنَّ
 معروف و مجهول هم برین نمط ○ امر حاضر معروف از موات موات ادغی
 از مین ○ در صیغه واحد مذکر حاضر یا بسبب وقف افتاده و دیگر صیغهها از مضارع
 حسب دستور ساخته اند ○ سوال چون از موات را از ترمون ساختند بعد حذف
 علامت مضارع بسبب سکون ما بعد آن هر گاه همزه وصل آوردند بایستی همزه
 مضموم آردند زیرا که عین کلمه مضموم است ○ جواب اگر چه عین کلمه فی الحال در
 ترمون مضموم است لیکن در اصل مکسور است چه اصلش ترمون بوده و همزه
 وصل باعتبار حرکت اصل می آرد و بهمین جهت در ادغی که از تدغین ساخته شده
 همزه وصل مضموم آوردند ○ امر غائب و متکلم معروف لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ
 لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ
 لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ
 بر قیاس لم يرم لم يرم ما آخر بوده است و همچنین ○ نهی معروف چون
 لا يرم لا يرم ما آخر ○ نهی مجهول چون لا يرم تا آخر ○ نون ثقیله
 و خفیفه چون در امر نهی در آید حرف علت محذوف باز آمده مفتوح گردد و در دیگر
 صیغ تغییر زائد غیر مافی الصبح نشود ○ امر حاضر معروف بانون ثقیله
 از مین از مین از مین تا آخر ○ امر غائب و متکلم معروف بانون ثقیله
 لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ لِيُرْمِيَنَّ
 مجهول بانون ثقیله لِيُرْمِيَنَّ تا آخر ○

له رام در اصل راءمی بود ضممه بر یا ثقیل
 داشته ساکن گردانیدند اجتماع ساکنین شد
 میان یا و تنوین یا افتاد رام گشت و و راءمون
 در اصل راءمیتون بود ضممه بر یا ثقیل بود نقل کرد
 بما قبل دادند بعده یا ساکن و ما قبل آن مضموم
 یا را واژگرددانیدند اجتماع ساکنین شد میان
 هر دو واو و او اول افتاد راءمون گردید و
 له مری در اصل مرمومی بود پر وزن مفعول
 واو و یا در یک کلمه بهم آمدند اول ایشان ساکن
 بدل از چیزی نبود و او را یا کردند و یا را در یا
 ادغام نمودند و میم را از بر لایه مناسبت یا
 مکسور گردانیدند مری شد و له ریضی در
 اصل رضی بود و او بود در طرف و ما قبل آن
 مکسور و او یا گردید ریضی شد و دیگر تعلیلات
 را نیز برین قیاس باید کرد

امر حاضر معروف بانون خفیفه ارمین ارمین ارمین ○ امرغاب
 و متکلم معروف بانون خفیفه لیرمین لیرمین لیرمین لیرمین
 لیرمین ○ امر مجهول بانون خفیفه لیرمین لیرمین لیرمین لیرمین
 لیرمون لیرمین لیرمین لیرمین لیرمین ○ نهی معروف بانون خفیفه
 لایرمین لایرمین لایرمین لایرمین لایرمین لایرمین
 نهی مجهول بانون خفیفه مثل امر مجهول ○ اسم فاعل راءم
 راءمیان راءمون راءمیه راءمیتان راءمیات ○ در راءم که یا ساکن شده با جمع
 ساکنین افتاده و راءمون که حرکت یا بما قبل رفته یا واو شده حذف گشته هیچ یک
 صیغه اعلال نیست ○ اسم مفعول مرمی مرمیتان تا آخر ○ در جمع
 این صیغ و او بقاعده ۱۳ یا شده در یا ادغام یافته و ضم ما قبل بکسره بدل شده ○
 ناقص و او می از باب سمع یسمع الرضی والرَضوان خوشنود شدن و پسند
 کردن ○ رضی یرضی و رضوانا فهو راضٍ و رضی یرضی و رضی و رضوانا
 فهو مرضی قرآن تعالی رضی الله عنهم و رضوا عنه
 فهو مرضی الامر منه ارض و النهی عنه لا ترض الظف منه مرضی و الاله منه
 مرضی مرضاه مرضاء و تشنیتها مرضیان و مرضیان و الجمع منهما مرض
 و مرضی فعل التفضیل منه ارضی و المؤمن منه رضی و تشنیتها ارضیان
 و رضیانی و الجمع منهما ارضون و اراض و رضی و رضیات ○ در جمع صیغ

معروف این باب هم اعلال مثل اعلال دومی و دیگری شده و همه اعلالات صیغ این باب مثل صیغ باب دعاید نحوست جز مرضی مفعول که در اصل مرفوض بوده برخلاف قیاس قاعده دومی دران جاری شده میباشد فهمیدونی باید گردانید - ناقص یابی از سمع الخشیه رسیدن خشی یخششی خشیه فهو خاشش تا آخر - بوضع مجهول رمی رمی اعلال بافعال این باب شده در دیگر صیغ صرف صغیر مثل صرف صغیر رمی رمی - لفیف مفروق از ضرب یضرب الوقایه نگاه داشتن دومی یعنی وقایه فهو واق و دومی یوقی وقایه فهو موقی الامر منه فی والنهی عنه لا تقی الطرف منه موقی والأله منه مینقی مینقا و تشنیهما موقیان و میقیان والجمع منهما موائق و موائقی افعال التفضیل منه اوقی والمؤنث منه و قیسی و تشنیهما اوقیان و وقیان والجمع منهما اوقون و اواق و و قیسیات

در قاعده این باب قواعد مثال و در لام کلمه قواعد ناقص جاریست - ماضی معروف دومی و قیاق و قوا تا آخر چون رمی رمیا تا آخر - مجهول دومی تا آخر چون رمی تا آخر - اثبات مضارع معروف یعنی یقیان یقون یعنی یقیان یقین یقون یقین یقین اقی یعنی - داویقی و جمله صیغ بقاعده یعد حذف شده و در یا قواعد صرف رمی رمی جاری گشته - مضارع مجهول یوقی یوقیان یوقون تا آخر چون یزرمی - نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف

له زیر که در قاعده دومی شرط بود که برود فعل باشد بخلاف مرفوض که بر وزن مفعول واقع است و واو در آخر کلمه هم آمده هر دو رایا که دند و یا او در با اذغام نموده ضمیر ما قبل را برائے موافقیت یا کسره گردانیدند مرفوضی شده - که کقولہ تعالیٰ انزلنا نزلنا بالقرآن علی جبل لراحمه کما نزلنا نزلنا متصدرا من خشیه الله ترجمه اگر نازل کردیم این قرآن را بر کوه البتّه میدیدی آنرا در حالیکه خستور کنده دہشت گیرنده است از ترس خدائے تعالیٰ - که یعنی تعلیلا تیکه در رمی ماضی مجهول و رمی مضارع مجهول وقوع یافته بعینہ همان تعلیل در خشی و در خشی و در دیگر افعال بعمل آمده است در خشی یا سلامت ماند زیرا که حرکت ما قبل یا موافقت در خشی یا با سبب فخر ما قبل الف گردانیدند - که یعنی در ظرف واکه و اسم فاعل و اسم مفعول و اسم تفضیل این باب تعلیل مثل باب رمی برمی و از ک گردیده است یعنی خاش را بر وام و خشی مثل رمی و خشی اسم ظرف مثل رمی و خشی اسم تفضیل مثل ازمی قیاس باید ساخت - که بدانکه لفیف مفروق از سد باب می آید از ضرب چون دومی یعنی و از حسب چون دومی یعنی و از سمیع چون دومی یعنی و از سمیع کمتر آید - که کقولہ تعالیٰ و قنا عذاب النار - که یعنی در اصل یوقی بود و او یک میان یائے مفتوح و کسره لازمی بود حذف کردند - یعنی شد بعد ضمیر را بر یا تعلیل داشته ساکن گردانیدند یعنی شد و همچنین در دیگر صیغ عمل باید ساخت -

لَيَقِينَنَّ تَأَخَّرَ ○ امر مجهول لَيُؤَقِّنَنَّ تَأَخَّرَ ○ امر حاضر معروف بانون
 خَفِيفَةً قَيْنَنَّ قُنَّ ○ امر مجهول بانون خَفِيفَةً لَيُؤَقِّنَنَّ تَأَخَّرَ ○
 نهي معروف لَآيِقِيَنَّ تَأَخَّرَ ○ مجهول لَآيُوقِّنَنَّ تَأَخَّرَ ○ نهي مجهول
 بانون ثَقِيلَةً لَآيَقِيَنَّ لَآيَقِيَنَّ لَآيَقِيَنَّ تَأَخَّرَ ○ مجهول لَآيُوقِّنَنَّ لَآيُوقِيَنَّ
 لَآيُوقِيَنَّ لَآيُوقِيَنَّ لَآيُوقِيَنَّ تَأَخَّرَ ○ نهي معروف بانون خَفِيفَةً لَآيَقِيَنَّ تَأَخَّرَ ○
 مجهول لَآيُوقِيَنَّ لَآيُوقِيَنَّ لَآيُوقِيَنَّ لَآيُوقِيَنَّ لَآيُوقِيَنَّ لَآيُوقِيَنَّ
 ○ اسم فاعل وَاقِيَنَّ وَاقِيَنَّ تَأَخَّرَ ○ اسم مفعول
 مَوْقِيَنَّ بِحَرْفِ تَأَخَّرَ ○ لَفِيفَةٌ مَفْرُوقٌ اِنْ حَسِبَ حَسِبَ الْوَلَايَةَ مَالِكٌ
 شَدَنَ وَحِي يَلِيَّ وَوَلَايَةٌ فَهُوَ وَالِ وَوَلِيٌّ يُوَلِّيُّ وَوَلَايَةٌ فَهُوَ مَوْقِيٌّ اَلْاَمْرُ مِنْهُ لِي النِّهْيُ
 عَنْهُ لِاتِّلِ الظَّرْفُ مِنْهُ مَوْقِيٌّ وَالْاَلَةُ مِنْهُ مِيْلَةٌ وَمِيْلَةٌ وَمِيْلَةٌ وَتَشْبِيهُمَا مَوْقِيَّانِ
 وَمِيْلِيَّانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَوَالٍ وَمَوَالِيٌّ اَفْعَلُ التَّفْضِيلُ مِنْهُ اَوْقِيٌّ وَالْمَوْئِنْتُ مِنْهُ
 وَاوْقِيٌّ وَتَشْبِيهُمَا اَوْقِيَّانِ وَوَلِيَّانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا اَوْالٍ وَاوْقُونُ وَوَلِيٌّ وَوَلِيَّاتٌ
 ○ حسب قواعد مشرحة بالاقياس وَاقِيَنَّ صِيغَةُ اِيْنِ بَابِ رَا عِلَالٍ بَايْدُ كَرْدٍ
 وَجَمَلُهُ صِيغَةُ كَبِيْرٍ يَبَايْدُ خَوَانِدُ ○ لَفِيفَةٌ مَقْرُونٌ اِنْ ضَرَبَ الطَّيُّ بِسُجْدِيْنِ
 طَوِيٌّ يَطْوِيٌّ طَيًّا فَهُوَ طَاوٍ وَتَأَخَّرَ بِحَرْفِ تَأَخَّرَ ○ نَاقِصٌ وَاوِيٌّ
 اِنْ بَابِ اِفْتِعَالِ اَلْحَبِيَاءُ زَاوِيٌّ اِسْتَادَهُ كَرْدَنُ جَبُوهُ بَسْتَهُ نَشْتَنُ اِحْتَبِيٌّ يَحْتَبِيٌّ

له وَاقِيَنَّ در اصل وَاقِيٌّ بود ضمیر بر یا بعد
 کسره و شوار داشته ساکن کردند اجتماع ساکنین
 شد میان یا و تونین یا افتاد و اق شد قوله
 تعالی وَمَا لَكُمْ مِنْ اَلْبُرْهَانِ وَاقِيَنَّ نیست
 برائت کافران از جانب خدا کدام کس نگاه دارند
 که ایراد لَفِيفَةٌ مفروق درین مقام از باب
 ضرب یضرب و حسب یحسب اشارت است
 بدانکه مفروق ازین دو باب بیشتر آید که
 لَفِيفَةٌ مقرون از دو باب آید از ضرب یضرب
 چون طَوِيٌّ يَطْوِيٌّ و دوم از سمع یسمع چون
 قَوِيٌّ يَقْوِيٌّ از قوت بمعنی استوار شدن و
 مصنف ظاهر نظر قلت مثال دیگر بیان
 نکرده که قوله تعالی يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ
 كَطَيِّجٍ السَّجْمِ وَنَكْتُبُ

له ومجتبى از القاب آنحضرت صلی الله علیه
 وسلم همین معنی واقع شده زیرا که ذات آنحضرت
 برگزیده ترین جمیع موجودات است بهر طرف
 صغیر آن التوی التوی التواء فهو ملتوی والتوی
 التوی التواء فهو ملتوی الامر من التوی والتوی
 لا یلتوی الظرف من ملتوی به لعله وانما یجتبی
 انما هو ملتوی الامر من التوی والتوی عند
 الظرف من التوی به لعله انما یجتبی انما
 فهو ملتوی الامر من اجمع الظرف من التوی به
 هه وارتوی یتزوی ارتواء فهو متز والارت
 ارتوی والتوی عند لا ترتوی الظرف من متزوی
 جمول ومفعول ازین باب نمی آید زیرا که لازم
 است به لعله استعلی استعلی استعلی
 فهو مستعلی واستعلی استعلی استعلی فهو
 مستعلی الامر من استعلی والتوی عند لا استعلی
 الظرف من مستعلی به لعله استعلی استعلی
 استغناء فهو مستغنی الامر من استغنی والتوی
 لا استغنی الظرف من مستغنی به بلکه اجتناب
 واجتناب والتواء وانما واجتناب وارتواء
 واستغلاء واستغناء واصل اجتناب وارتواء
 وارتواء وانما وارتواء وارتواء واستغلاء
 واستغناء ی بودند و او یا افتاد در طرف بعد از
 زائد آن داود یا ما همزه گردانیدند به هه و هه
 بر سبیل ضرورت در شعر بر وزن تعجیل نیز آید
 چنانکه هه قوی شترنی و توها شترنی و کما
 شترنی سهله صیغاً

اجتناباً فهو محتب الامر منه احتب والنهی عنه لا تحتب الظرف منه محتب
 ناقص یائی ایضاً الاجتناب برگزیدن اجتنابی یجتبی اجتناباً فهو محتب
 واجتنابی یجتبی اجتناباً فهو محتب الامر منه احتب والنهی عنه لا تحتب الظرف
 منه محتب لقیف مقرون ایضاً التواء پیچیده شدن ناقص
 واوی ایضاً از افعال انحاء محو شدن یائی ایضاً انبغاء مناسب
 شدن لقیف مقرون ایضاً ارتواء بگوشه نشستن ناقص واوی
 از استفعال الاستغلاء بلند شدن ناقص یائی الاستغناء بی پرواشدن
 واوی از افعال الاعلاء بلند کردن اعلی یرعلی اعلاء فهو معل و اعلی
 یرعلی اعلاء فهو معل الامر منه اعل والنهی عنه لا تعل الظرف منه معلی
 یائی ایضاً الاعتناء بی پروا کردن اعنی یعنی اعتناء تا آخر لقیف
 مفروق الایلاء قریب کردن اولی یولی ایلاء فهو مؤل مقرون
 الیرعاء سیراب کردن آردی یزوی ایضاً الاحیاء زنده کردن اخی
 یحیی تا آخر ناقص واوی از تفعیل التسمیة نام نهادن سمی یسمی
 تسمیة فهو مسم وسمی یسمی تسمیة فهو مسمی الامر منه سم والنهی عنه لا سم
 الظرف منه مسمی ازین باب مصدر ناقص و لقیف و هموز لام بروزن تفعلة
 می آید ناقص یائی منه ایضاً التقیة انداختن تقی یلقی تلیقة فهو ملق

○ لَفِيفٌ مَقْرُونٌ التَّقْوِيَةُ قُوَّةٌ وَادَانٌ قُوَّةٌ يُقْوِي وَيُقْوَى فَهُوَ مَقْرُونٌ تَأَخَّرَ
 ○ مَقْرُونٌ وَكَيْفَ التَّحِيَّةُ سَلَامٌ كَرُونَ حَيْثِي مَجِيئِي حَيْثِيَّةٌ فَهُوَ مَوْجِي تَأَخَّرَ سَوَاءٌ
 در عین لفیف تعلیل نمی شود پس حرکت عین تحیه چنان نقل کرده بما قبل دادند جواب
 تحیه لفیف هم هست و مضاعف هم نقل حرکت درین بحیثیت مضاعف بودنش
 کرده اند و لهذا در تقویة نقل نکردند ○ ناقص واوی از معاقله معاللة
 گران کون هر عالی یغالی معاللة الی ○ یائی مرأماة با هم تیر اندازی کردن
 زامی یزاجی مرأماة الی ○ لفیف مفروق مَوَاذِعُ پُوشیدن و آهاری یواری الی
 مَقْرُونٌ مَدَاوَاةٌ دَوَاوِیٌّ دَوَاوِیٌّ الی ○ ناقص واوی
 از تَقْلُ التَّعَلُّیُّ برتری نمودن تَعَلُّیُّ تَعَلُّیُّ تَعَلُّیًّا فَهُوَ مُتَعَلِّیٌّ الی ○ در مصدر
 و او بقاعده ۱۶ بعد کسره یا شده ساکن گشته با جماع ساکنین در حالت رفع و جر حذف
 گردیده ○ ناقص یائی التَّمَرِيُّ آرزو کردن تَمَّتْ یَمَّتْ یَمَّتًا تَأَخَّرَ ○
 لفیف مفروق التَّوَيُّ دوستی نمودن ○ مَقْرُونٌ التَّقْوِيُّ قُوَّةٌ شَدَنُ
 ○ ناقص واوی از تَفَاعُلُ التَّمَالِيُّ برتر شدن تَعَالَى تَعَالَى تَعَالِيًّا فَهُوَ
 مُتَعَالٍ الی ○ یائی التَّمَارِيُّ شُكُّ نَمُونٌ ○ لفیف مفروق التَّوَالِيُّ
 در آن می آید است تَمَارِيٌّ
 پے در پے کار کردن تَوَالِيٌّ تَعَالَى تَوَالِيًّا الی ○ مَقْرُونٌ التَّنَادِيُّ بَرَابَرِ شَدَنُ
 قسم پنجم در مرکبات مهموز و مقفل ○ مهموز فا و جوف واوی از نَصْرُ

له قوله تعالى حَيِّثُمُ فِيهَا سَلَامٌ : له
 و صحیح و مثال اجوف درین باب بریک قیاس
 می آید چون هَارِبٌ وَوَاعِدٌ وَقَاوَلٌ : له
 قوله تعالى فِي قَصَبٍ بِأَبْلٍ وَقَابِلٍ ابْنَارِ آدَمَ عَلَيْهِ
 السَّلَامُ قَالَ يَا وَيْلَتَى أَعْمَرْتُمْ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ نَارِ
 الْقَرَابِ قَاوِرِي سَوَاءٌ أَرْنِي تَرْجُمُهُ قَابِلٌ كَقِفْتُ
 ای حیف که عاجز شدم از اینکه من بودم مثل
 این نارح که می پوشیدم عیب برادر خود را : له
 تَعَلُّیٌّ در اصل تَعَلُّوُا بود و افتاد در لام
 کلمه اسم متمکن و ما قبل آن ضمیمه ضمه را بر یا
 بعد کسره تقبیل داشته ساکن نمودند اجتماع ساکنین
 شد میان یا و تَوَوِنٌ یا افتاد تَعَلُّیٌّ مانند چنانکه ساکن
 در میان قاعده گذشت و وقتیکه الف و لام در آن
 در آمد یا ساکن شد بحال خودی مانند زیر که درین
 صورت اجتماع ساکنین واقع نمی شود : له
 قوله تعالى التَّمَرُّهُمَا يَنْتَرُكُونَ تَرْجُمَ
 بر تراست خدا تَعَالَى از چیزیکه شریک می گرداند
 باد : له تَمَارِيٌّ تَمَارِيٌّ تَمَارِيًّا فَهُوَ مُتَمَارٍ
 و تَمَوَّرِيٌّ تَمَوَّرِيٌّ تَمَوَّرِيًّا فَهُوَ مُتَمَوَّرٍ تَمَارٍ
 و التَّمَرِيُّ عَنْ تَمَارٍ الظَّرْفُ مِنْهُ تَمَارِيٌّ : له
 مهموز فا و جوف واوی از نصر اکثر آید چون
 أَلِيٌّ كَيَوْمَئِذٍ وَازْ سَمِعَ كَثْرَةَ آيِدِ جَوْنِ أَبِ يَابِثِ
 أَوَّبِ بِمَعْنَى بَارِ كَشْتَنُ :

له ال دراصل اول بود و او متحرک ماقبل آن مفتوح و او را الف گرانیدند ال شد و قاعده اعلان هموز درین مقصود است زیرا که همزه از اول کلمه افتاده است و اعلان در آن منتفع به **له** یقول دراصل یا اول بود چون یقول او مضموم و ماقبل او حرف صحیح ساکن حرکت و او نقل کرده بماقبل دادند یقول شد درین اعلان و تخفیف معارض شدند اعلان را ترجیح دادند چنانکه در متن مذکور است: **له** هموز فاو اجوف یائی از ضرب اکثر آید چون اذ یبید و از سبع قبل چون اس یا اس: **له** یعنی جائیکه تخفیف هر دو اعلان معارض شود اعلان را ترجیح دهند مثل سابق: **هه** هموز فاو ناقص وادی از ضرب اکثر آید چون اذ یا تو و از کم کمتر آید چون امو یا مو: **له** هموز فاو ناقص یائی از ضرب و فتح اکثری آید چون آئی یائی و از سبع کمتر آید چون آئی یائی گفته میشود آسیت فلانا بمعنی بخانیم او را از دیگر ابواب نیامده: فصول اکبری: **که** هموز فاو لقیف مقرون غیر ازین باب نمی آید: **هه** هموز عین و مثال وادی از ضرب اکثر آید و از سبع نیمی آید بر سبیل قلت چون و اب یبک و مثال یائی و هموز از سبع و حسب می آید چون یا اس یبیس بفتح و کسر عین و هر دو شاذ اند: **هه** هموز عین و ناقص یائی از فتح اکثر آید و از ضرب شاذی آید چون جار یبکی درین لغت اختلاف است نزد بعضی هموز لام است و نزد بعضی هموز عین: **هه** در قرآن مجید آمده و اذ المؤمنون سئل:

الاول رجوع کردن ال یقول اولاً چون قال یقول قولاً الخ در همزه قواعد هموز جاری باید کرد و در او قواعد معتل مگر جائیکه قاعده هموز و معتل با هم متعارض شود ترجیح قاعده معتل را باشد چنانچه یا اول که در اصل یا اول بود قاعده رأس مقتضی ابدال همزه بالف است و قاعده معتل مقتضی نقل حرکت و او بماقبل همین را ترجیح دادند و بکنار درء اول که در اصل اول بود بقاعده آمن مقتضی ابدال همزه بالف بود بران قاعده معتل را که مقتضی نقل حرکت بود ترجیح دادند اول شد بعد از ان همزه دوم را بقاعده او ادم و او کردند اول شد **هموز فاو اجوف یائی** از ضرب الاید قوی شدن اذ یبید ایداً فهو اید تا آخر چون باع یبیع تا آخر درین باب هم ضابطه مرقومه مرعی باید کرد پس در یبید بر قاعده رأس قاعده یبیع ترجیح یافته و همچنین در آید صیغه واحد متکلم لیکن بالاخر همزه دوم بقاعده اینه باشد **هموز فاو ناقص و اوئی** از نصر الالو کوتاهی کردن الایالو در همزه قاعده هموز در او قاعده ناقص جاری باید کرد **هموز فاو ناقص یائی** از ضرب الایمان آمدن آئی یائی چون دهی یومی از فتح یفتح الایمان انکار کردن آئی یائی **هموز فاو لقیف مقرون** از ضرب الای جائی پناه گرفتن آوی یا وی چون طوی یطوی **هموز عین و مثال** از ضرب الود زنده در گو کردن و اذ یبید چون و عد یعد **هموز عین و ناقص یائی**

له زیرا که قواعد مختلف درین باب جاری شده است ؛ لکه زیرا که همزه خود مفتوح است و ماقبل نیز مفتوح و بین بین قریب و بعید هر دو جائز چنانکه در سؤال گذشت ؛ لکه همزه متحرک و ماقبل آن حرف صحیح ساکن حرکت همزه نقل کرده بماقبل دادند و همزه را حذف نمودند **یرئی** شد بعد یا متحرک و ماقبل آن مفتوح یا الف گشت **یرئی** شد ؛ لکه **یرئان** که در اصل **یرئان** بود حرکت همزه نقل کرده بماقبل دادند و همزه را حذف نمودند **یرئان** شد و در **یرئان** یا را بالف بدل نمودند زیرا که در تنزیه افعال ممنوع است چنانکه در شرط قاعده همزه ذکر یافت ؛ **هه** در اصل **یرئون** و **یرئون** بود حرکت همزه بماقبل دادند و همزه را حذف نمودند بعد و او متحرک و ماقبل آن مفتوح و او را الف گردانیدند اجتماع ساکنین شد **یرئان** الف و او الف محذوف گشت **یرئون** و **یرئون** ماند ؛ لکه **یرئون** واحد مؤنث در اصل **یرئون** بوده بعد حذف همزه یا بسبب فتح ماقبل الف گردید و ساکن بهم آمدند الف و یا الف محذوف گشت **یرئون** ماند و مساوات است میان او و میان جمع و بر فرق تقدیری الکتفا کردند چنانچه در اکثر صحیح در سابق گذشت ؛

أَفْعَ الرَّؤْيِيَّةِ دِيدَنَ وَدَانَسْتَنَ رَأَى يَرَى رُؤْيِيَّةً فَهَوْرَاءُ وَرُؤْيِيَّ يَرَى رُؤْيِيَّةً فَهَوْرَاءُ الْاَمْرَمَنَةَ وَالنَّهْيَ عَنْهُ لَأَنَّ الظَّفْرَ مِنْهُ مَرَأَى وَالْاَلَةَ مِنْهُ مَرَأَى مَرَأَةً مَرَأَةً وَتَنْتَيْتُهُمَا مَرَعِيَانٍ وَهَرَعِيَانٍ وَالْجَمْعَ مِنْهُمَا مَرَاءٍ وَهَرَاءِيَّ أَفْعَلَ تَوْرَعِيَّةُ السَّلَامُ السَّلَامَةُ الْمُسْلِمَةُ الْمُتَقَضِّلُ مِنْهُ أَرَأَى وَالْمَوْثُ مِنْهُ رُؤْيِيَّ وَتَنْتَيْتُهُمَا أَرَأِيَانٍ وَرُؤْيِيَانٍ وَالْجَمْعَ مِنْهُمَا أَرَاءٍ وَأَرَأُونَ وَرَأَى وَرُؤْيِيَّاتٍ ○ زین پیش نوشته ایم که قاعده یسل درین باب در افعال لازم شده نه در اسما را این امر را ملحوظ کرده جمله صحیح را بر اعراض قواعد ناقص در لام می باید خواند تعلیما صرف کبیریم مینویسیم که این باب صحیح مشککه دارد ○ **اثبات فعل ماضی معروف رَأَى** دَأْيَا رَأَا دَأَتْ دَأَاتَا دَأَيْنَ تَأَخَّرَ جَوْنَ رَعِي تَأَخَّرَ ○ جزانیکه در همزه بین می تواند شد ○ **مجهول رَأَى** رِيَّيَا رَأَا رِيَّيَّتْ تَأَخَّرَ جَوْنَ رَعِي تَأَخَّرَ ○ **اثبات فعل مضارع معروف يَرَى** يَرِيَّيَانِ يَرُونَ قَرَى قَرِيَّانِ يَرِيْنَ تَرُونَ تَرِيْنَ تَرِيْنَ أَرَى تَرَى ○ در اصل **یرئی** بود حرکت همزه بقاعده یسل بماقبل رفته و همزه حذف شده **یرئی** شد یا بقاعده هه الف گشت و همچنین در جمله صحیح جز تنزیه که در آن صرف بر تعمیل قاعده یسل اکتفا رفته یا بسبب مانع الف نشده و در **یرئون** و **تَرُونَ** صیغهمان جمع مذكر الف بسبب التقائے ساکنین با او و در **تَرِيْنَ** واحد مؤنث حاضر بسبب التقائے ساکنین با یا حذف شد ○ **مجهول يَرَى** يَرِيَّيَانِ يَرُونَ تَأَخَّرَ مَثَل

له زیرا که حرکت بر الف متبوع است به سلم
در اصل تَرْتِین بود چون نون تاکید در آخر آن در
آوردن نون اعرابی را ماسقط گردانیدند یا را که
ساکن بوده کسره دادند تا اجتماع ساکنین میان
یا و نون ثقیله لازم نیاید

معروف در اعلال ○ نفي تاکید بلین معروف و مجهول لَنْ یُرَى لَنْ یُرَیَا
لَنْ یُرُوا تا آخر ○ در الف یُرَى و اخوات اولن عمل نکرده چنانکه در لَنْ یَمُتْشِی
ولَنْ یَرْضِی و در دیگر صیغ نهجیکه در صحیح عمل می کند عمل کرده اعلالاتیکه در مضارع
بود همچون باقی مانده ○ نفي تحذیر بلم در مستقبل معروف و مجهول لَنْ یُرَى
لَنْ یُرَیَا لَنْ یُرُوا لَنْ یُرَیَا لَنْ یُرُوا لَنْ یُرَیَا لَنْ یُرُوا لَنْ یُرَیَا لَنْ یُرُوا
○ لَنْ یُرَى در اصل یُرَى بود بسبب لم الف از آخر افتاد لَنْ یُرَى شد و لهذا لَنْ یُرُوا
لَنْ یُرُوا و در باقی صیغ عملی که در مضارع صحیح میکند نموده بر اعلالاتی که در مضارع
بود اعلال می فرزوده ○ لام تاکید بانون ثقیله در فعل مستقبل معروف و
مجهول لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَا لَیُرُوا لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَا لَیُرُوا لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَا لَیُرُوا
لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَا لَیُرُوا لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَا لَیُرُوا لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَا لَیُرُوا
ثقیله در آخر آوردن نون ثقیله فتحه ما قبل خواست الف قابل حرکت نبود لهذا
یا را که اصل الف بود باز آورده فتحه دادند لَیُرَیَنَّ شد و همچنین لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ
لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ
نون اعرابی اجتماع ساکنین شد میان واو و نون و او غیره بود لهذا آنرا ضمه دادند
لَیُرَیَنَّ شد و لهذا لَیُرَیَنَّ و در لَیُرَیَنَّ واحد مونث حاضر بعد حذف نون اعرابی یا را
کسره دادند ○ بانون خفیفه لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ لَیُرَیَنَّ

سلفه و اگر او را از اصل مضارع بنا سازند پس تعلیل آن بدین گونه باید که در اصل از آن بود هر چه را حذف کردند چنانکه در تری بده یا را حذف کردند سبب وقفه از ماند بعد از آن هر چه وصل را حذف نمودند بنا بر عدم اعتبار شد به گله زیرا که نون جمع مثنی است چنانکه سابق گذشت به گله اشارت بدینکه حرکت برده همان نیست به گله یعنی او را در رَوْن حرکت ضمّه و یا او در رَوْن حرکت کسره دادند تا دلالت کند بر حذف او و یا که در مضارع یعنی در تَرَوْن و تَرَوْن و تَرَوْن بوده به گله یعنی امر حاضر مجهول و امر غائب با نون تأکید ثقیله و خفیفه:

لَتَرْوِيَنَّ ○ امر حاضر معروف ○ رَا دَا رَا تِي دَرْوِيَنَّ ○ در اصل تَرِي بود بعد حذف علامت مضارع متحرک ماند لهذا حاجت بهمزه وصل نشد در آخر وقف نمودند بسبب وقف الف آخر بیفتاد رَا شد در دیگر صیغها بعد حذف علامت مضارع نون اعرابی حذف شده در غیر دَرْوِيَنَّ جمع مؤنث که بسبب بودن نون جمع تغییر در آخر آن نشده ○ امر غائب و متکلم معروف لَيَرْوِيَنَّ يَا لَيَرْوِيَنَّ وَاللَّيْطَرِيَّ لَيَرْوِيَنَّ لَا دَرْوِيَنَّ ○ مثل لم يَرِ اَعْلَال باید کردند و هکذا امر مجهول ○ امر حاضر معروف با نون ثقیله دَرْوِيَنَّ دَرْوِيَنَّ دَرْوِيَنَّ دَرْوِيَنَّ ○ دَرْوِيَنَّ در اصل رُبُوْد بعد آوردن نون ثقیله علت حذف حرف علت که وقف بود زائل شد لهذا حرف علت قابل باز آمدن شد مگر الف که حذف شده قابل حرکت نبود و نون ثقیله فتحه ما قبل میخوابد لهذا یارا که اصل بوده باز آورده فتحه دادند دَرْوِيَنَّ شد و در دَرْوِيَنَّ و دَرْوِيَنَّ و او یارا که غیره بودند بسبب اجتماع ساکنین حرکت ضمّه و کسره دادند نون ثقیله امر بالام مثل نون ثقیله فعل مضارع است جز اینکه لام امر مکسورست و لام مضارع مفتوح ○ امر حاضر معروف با نون خفیفه دَرْوِيَنَّ دَرْوِيَنَّ دَرْوِيَنَّ ○ و امر بالام هم برین قیاس ○ نمی معروف و مجهول لَا يَرْوِيَنَّ تَا آخِر ○ نمی با نون ثقیله لَا يَرْوِيَنَّ لَا يَرْوِيَنَّ تَا آخِر ○ بقیاس صیغمائے نون ثقیله امر اعلال باید کرد ○ نمی با نون خفیفه لَا يَرْوِيَنَّ لَا يَرْوِيَنَّ لَا يَرْوِيَنَّ لَا يَرْوِيَنَّ لَا يَرْوِيَنَّ

له را در اصل را بر می بود ضمیر بر یا ثقیل بود ساکن نمودند اجتماع ساکنین شد در میان یا و تنوین یا را حذف گردانیدند که از شد سوال همزه را در را بر جاز حذف نکردند چو اب زیر که ما قبل همزه الف است و الف قبول حرکت نتواند کرد به **له** مرفعی در اصل مرفوعی بود و او و یا در یک کلمه هم آمد و اول آنها ساکنین بدل از چیزی سه نبود و او را یا کرده در یا یا دغام نمودند و ما قبل یا یا مکسور گردانیدند چنانکه در مرفعی گذشته **له** سوال در مرفعی همزه را بر جاز حذف نکردند چو اب

○ اسم فاعل **لَا يَأْتِيَنَّكَ** لَأَوَّانَ لَأَثِمَاتٍ لَأَكْبِتَانِ لَأَكْبِيَاتٍ چوں تا آخر

○ اسم مفعول **مَرَّتِي مَرَّتِيَانِ** تا آخر چوں مَرَّتِي تا آخر ○ مَمُوزَلَام **له**

واجوف یائی از ضرب المَجْزِي آمدن جَاءَ يَجِيئُ يَجِيئَانِ فَهَوِجَاءُ وَجِيَّ يَجَاءُ يَجِيئَانِ فَهَوِجِيَّ الامر منه جِيَّ والنهي عنه لَا تَجِيَّ الظرف منه جِيَّ كما آخر ○ بوضع باع

يَبِيغُ تا آخر جز آنکه جَاءَ اسم فاعل که در اصل جَائِي بود چوں بطور باع اعلال

کردند جَاءَ شد پس بقاعده دو همزه متحرکه نانیه رایا کردند جَائِي شد آن زمان در یا کار را کردند جَاءَ شد جمله صیغ کبیر هم مثل صیغ صرف باع است

جز آنیکه هر جا همزه ساکن شده در آن بقاعده همزه ساکنه ابدال شده چنانچه در جِيَّ

جِيَّتَ جِيَّتَانِ تا آخر همزه بسبب کسره ما قبل یا شده جَوَازًا ○ وهم بین بین قریب

و بعید در همزه حسب اقتضای قاعده جائز است ○ فائده شَاءَ يَشَاءُ مَشِيئَةً

که هم اجوف یائی و مَمُوزَلَام است هم از سَمِعَ میتواند شد وهم از فَتَحَ چه حرف حلق بجای

لام در و موجود است و کسره عین ماضی ظاهر نشده در صیغ ما قبل شِئْتَنِي یا الف شده

است و اصل الف یا مکسور و مفتوح هر دو میتواند شد و در شِئْتَنِي و ما بعد آن کسره

فا چنانکه بسبب کسره عین ممکن است همچنین بسبب یائی بودن با و وصف فتح چنانکه در يَبِيغُ

ولهذا صاحب صراح آنرا از فَتَحَ شمرده و بعضی لغویان از سَمِعَ ○ فائده در جِيَّ

امر حاضر و لَوِ يَجِيئُ و غیره صیغ منجزه مضارع همزه یائی تواند شد و در شَاءَ و لَوِ يَشَاءُ

زیرا که حذف همزه در اسما مشتقه از رویت و آ نیست چنانکه در قواعد ذکر یافت به **له** مَمُوزَلَام واجوف یائی از ضرب اکثر آید چوں جَاءَ يَجِيئُ و جَاءَ يَجِيئَانِ از فتح از گم و از سَمِعَ و کرم نیز آید بر سهیل قلت بدانکه مصنف رحمه الله نظیر مَمُوزَلَام عین و ناقص وادی و مَمُوزَلَام و مثال وادی واجوف وادی و مَمُوزَلَام و مَمُوزَلَام و لغیف مفروق ذکر نفرموده زیرا که مثل این مرکبات کتر می آید اما مَمُوزَلَام عین و ناقص وادی از فتح می آید چوں نَأَى و از نصر و از ضرب بطریق شاد و نادر و مثال وادی و مَمُوزَلَام از فتح و کرم و صمغ اکثر آید از کرم و ضَوَّ يَوْضُوهُ و از فتح چوں جَاءَ يَجِيئُ و از سَمِعَ چوں و نِي يَوْنَانِ و از حسب کتر چوں و نِي يَوْطِي و واجوف وادی و مَمُوزَلَام از نصر اکثر آید چوں ضَاءَ يَضُوهُ و از ضمیر بعضی روشنی و از سَمِعَ کتری آید چوں ضَاءَ يَضَاءُ و مَمُوزَلَام و لغیف مفروق از ضرب می آید چوں و آئی یَمِيَّ به فصول اکثر **له** یعنی اگر آنرا از سَمِعَ قرار دهند الف آن بدل از یا مکسور خواهد بود و اگر از فَتَحَ خوانند از مفتوح به **له** جواب سوال مقدر که اگر این لغت را از فتح قرار دهند پس فارا کسره چرا دادند و تقریر جواب آنکه کسره در هر دو صورت بر جاعه خودی نشیند زیرا که اگر لغت مذکور از سَمِعَ قرار داده شود در هر دو صورت کسره فادالت بر کسره عین خواهد کرد و اگر از فَتَحَ خوانند کسره مذکور مشعر خواهد بود بر یائیه مخذوف چنانکه در لغت که اصل آن یَبِيغُ بر وزن مَرَّتِي بوده بعد حذف یا فاکلمه را کسره دادند تا دلالت کند بر یائیه مخذوف به **له** زیرا که همزه ساکن است و ما قبل آن مکسور و در شَاءَ و لَوِ يَشَاءُ ما قبل آن مفتوح است و در اول بیا و در ثانی باف بدل شود لیکن این ابدال جائز است نه عجب چنانکه در قاعده ذکر یافت به

ما قبل آن مفتوح است و در اول بیا و در ثانی باف بدل شود لیکن این ابدال جائز است نه عجب چنانکه در قاعده ذکر یافت به

له دفع دخل مقدر که چون در جی و شایسته همزه را بحرف علت بدل کنند باید که حرف علت بسبب وقت حذف شود تقریر جواب واضح است که جواب سوال مقدر که بموجب قاعده خطیته در جی و شایسته همزه را یا کرده در یادغام نگردند است که جواب سوال مقدر که در مجازی یا بعدالف منافع واقع است پس چون مجازی و شرایف یا اادان همزه چرا بدل نگردند که یعنی ۷۷ یا نه مذکور اصلی است که در مجزی بوده و شرط قاعده آن بود که واو یا نه مذکور اصلی نباشد چنانکه در

مضارع معلوم گشت که چون دو حرف متقارب بهم آیند آنرا از یک جنس گردانیده ادغام کنند زیرا که اخراج دو حرف متقارب المخرج را بدفع اولی ادغام گویند و این معنی در متقارب المخرج غیر ممکن است که در اصل مذکور شد و بود و حرف متجانس در یک کلمه بهم آیند و اول ساکن بوده اول را دوم ادغام نمودند مذکور شد که دید و مجزوم مثال متقارب المخرج است دال را تا کرده در تا ادغام کردند که گشت و ایراد مثال مجزوم اخبار بدین معنی نیز است که ضمیر متصل در حکم جزو کلمه است و اگر کلمه طبعه تصور توان کرده که از باب صیغه امر حاضر کلمه طبعه است و بناچار مجزوم کلمه طبعه مابقی اول را در ثانی ادغام نمودند که خصوصاً و جمع مذکور غائب ماضی معروف و واو دیگر حرف عطف است و گاه آنرا یکنه و آن تمهید است و بیان آن در قواعد ذکر خواهد یافت و دو مثال بنا بر آن ایراد فرموده که در مثال اول حرف مدغم از حروف اصول است و در ثانی و او جمع افزاینده متصل است که اجتناب از زشتی است که قاعده ج آنرا شامل است و فرق میان هر دو قاعده آنست که در قاعده ب اسکان اول به نقل حرکت واقع میشود و در قاعده ج به نقل که در اصل مدغم و فرود بود و حرف متجانس در یک کلمه بهم آیند و ما قبل اول متحرک اول را ساکن نموده در دوم ادغام نمودند مذکور شد که زیرا که اگر در صورت ادغام کنند التماس با اسم ساکن العین لازم می آید چون شرط در اصل مجزوم بود در اصل مجزوم بود و ضمیر مجزوم بود و بقصص مجزوم بود و حرف متجانس در یک کلمه بهم آیند و متحرک

و غیره الف لیکن این حرف علت باقی خواهد ماند حذف نخواهد شد زیرا که بدل است اصلی نیست **فائده** در مجزی و مشیعه همزه را یا کرده ادغام نتوان کرد چه اصلی است و آن قاعده برائے مده زائده است و در مجازی جمع ظرف و دیگر امثالش یا بقاعده ۱۸ بسبب اصلیت همزه نشده

فصل سوم در مضاعف مشتمل بر دو قسم - **قسم اول در قواعد** و صرف مضاعف قاعده الف چون از دو حرف متجانس یا متقارب اول ساکن باشد در ثانی ادغام کنند خواه در یک کلمه باشد چون **مَدَّ و شَدَّ و عَجَدَّ و تَوَدَّ** خواه در دو کلمه چون **اِذْهَبْ و تَنَاوَعْ و اَوَّكَا و اَمْرًا** آنکه اول مده باشد چون **فِي يَوْمٍ** که ادغام نکنند - **ب** اگر هر دو متحرک باشد در یک کلمه و ما قبل اول متحرک اول را ساکن کرده در دوم ادغام کنند چون **مَدَّ و فَرَّ** مگر شرط این است که اسم متحرک العین مثل **شَوْرًا و مَسْرًا** نباشد - **ج** اگر ما قبل اول ساکن باشد غیر مده حرکت اول بما قبل داده ادغام کنند چون **يَمَدُّ و يَفْرُدُّ و يَعْصُ بَشْرًا** آنکه ملحق نباشد لهذا **جَلْبَبَ** این قاعده جاری نشود - **د** اگر ما قبل اول مده باشد به نقل حرکت اول را ساکن کرده در دوم ادغام کنند چون **حَاجَّ و مَوَدَّ** - **ه** اگر بعد ادغام بر حرف دوم وقف امر یا جزم لازم وارد شود آنجا حرف دوم را فتح و کسره و فک هر سه جائز است چون **فَرَّ و فَرَّ و اَفْرَدَّ** و اگر ما قبل اول مضموم باشد ضمیر

و ما قبل اول ساکن غیر مده حرکت اول را نقل کرده بما قبل دادند و اول را در دوم ادغام نمودند که در اصل حاجج بروزن قائل و مجزوم بروزن قائل بود از مضاعف دو حرف متجانس در یک کلمه بهم آیند هر دو متحرک و ما قبل آن مده اول را ساکن کرده در دوم ادغام کردند که فوجت آنکه اخف الحركات است و کسره بنا بر آنکه در ساکن است و جواز فک ادغام محکم آنکه حرکت دوم درین جا جائز است نه لازم که در جریان قاعده شرط است که مده زائده باشد

له مضاعف از چهار باب می آید از نظر چون
 مد یمد و از ضرب چون فتر یفتر و از سبغ چون
 عطف یعطف و از کرم چون حبت یحبت و ازین باب
 کمتر آید ازین وجه مصنف نیز بایراد مثال آن
 تعرض نفرموده : که دو حرف متجانس در یک
 کلمه بهم آمدند ما قبل اول متحرک بود اول را ساکن
 کرده در ثانی ادغام نمودند : که در اصل یمد
 بر وزن یضمر بود دو حرف متجانس بهم آمدند
 و ما قبل اول ساکن غیر مدیه حرکت اول نقل کرده
 بما قبل و ادند و اول را در ثانی ادغام نمودند
 شد : که ناد در اصل ماو بر وزن فاعول
 و ماد در اصل نماو بر وزن مفاعل و اما
 در اصل ماو بر وزن افاعل بوده دو حرف
 متجانس در یک کلمه بهم آمدند و هر دو متحرک و
 ما قبل اول ساکن مدیه به نقل حرکت اول را ساکن
 کرده در دوم ادغام نمودند سوال نقل حرکت
 درین جا چرا نکردند جواب زیرا که مدیه قبول
 حرکت نمی کند : که مد و لا تمد در اصل آمدند
 و لا تمد بود از تمد ساخته شدند علامت مضارع
 را اول دور نمودند و آخر بسبب وقف ساکن گشت
 چونکه ادغام بدون حرکت ثانی متع است بنا بر
 آن آخر را متحرک گردانیدند و فتح و کسره و کلاً غایب
 هر سه صورت درین جائز است و ضم نیز زیرا که ما قبل
 اول مضموم است : که جواب شبهه که در مدیه
 چرا ادغام نمودند : که دفع دخل که در مدد
 نیز دال دوم ساکن است ادغام چرا نمودند و تقریب
 جواب آنکه این ادغام در اول ساکن واقع نشده
 بلکه دال دوم را در تاسه تانیث که متحرک است بواسطه
 قرب مخرب در یک دیگر ادغام نموده اند : که

هم جائز است چون کومد مضاعف از نصر المذ کشیدن مد یمد
 مدّاً فهو ماد و مدّ یمد مدّاً فهو ممد و الامر منه مدّ مدّاً
 عنه لا تمدّ لا تمدّ لا تمدّ الظاهر منه ممدّ والالة منه ممدّ
 ممدّاً و تثنیتهما ممدان و ممدان و الجمع منهما ممداء و ممداء
 التفضیل منه امدّ و المونث منه ممدی و تثنیتهما امدان و ممدیان
 امدون و امداء و ممدو و ممدیات و در مد که اصلش ممد بود بقاعده ب
 ادغام کردند و همچنین در ممد و یمد بقاعده ج ادغام کردند و
 اسم فاعل و ممداء جمع ظرف و آله و امداء جمع اسم تفضیل بقاعده
 در امر و تثنی بقاعده عمل شد اثبات فعل ماضی معروف مدّ مدّاً
 مدّاً و امدت ممدتاً ممدون ممدت ممدتاً ممدتاً ممدت ممدت ممدت ممدت
 ممدتاً و در ممدن و ما بعد آن بسبب سکون دال دوم دال اول را ادغام
 نکردند مگر از ممدت تا ممدت دال دوم در تابقاعده ادغام یافته بسبب قرب
 مخرب دال با تا مجهول ممد ممد ممد و امدت ممدت ممدت ممدت ممدت
 ممدت ممدت ممدت ممدت ممدت ممدت ممدت ممدت ممدت ممدت ممدت ممدت
 یمد یمدان یمدون تا آخر و لهذا مجهول نفی بلن کن یمد کن یمد
 کن یمد و ما آخر نهجیکه کن در صحیح عمل میکند کرده ادغام مضارع بحال خود

تثنیه بر اینکه از فقرة سابق گمان شود که تصریف آن نیز بعینه مثل صحیح است :

و همچنین مجهول ○ نفی جحد بل معروف لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ
لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ وَالْوَيْمَدُ وَالْوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ
لَوَيْمَدُ وَالْوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ
لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ لَوَيْمَدُ
قِس عَلِيَّ الْمَجْهُول ○ لام تاکید بانون ثقیله در فعل مستقبل معروف
لَيَمْدَنَّ لَيَمْدَنَّ لَيَمْدَنَّ تا آخر ○ طوریکه در صحیح می باشد بوده است ادغام
مضارع بحال خود ماند و همچنین مجهول ○ نون خفیفه معروف لَيَمْدَنَّ لَيَمْدَنَّ
تا آخر و بگذرا مجهول ○ امر حاضر معروف مَدَّ مَدَّ مَدَّ مَدَّ مَدَّ مَدَّ
مَدَّ مَدَّ ○ در تشبیه و جمع مذکر و واحد مؤنث حاضر فک ادغام جائز نیست زیرا که
موقع جزم و وقف دال دوم نیست و لهذا اَلْفُفَّا بَادِرُ شَعْرِ قَصِيدَةٍ مُرْدَةٍ عَ فَمَا
لَعَيْنَيْكَ اِنْ قُلْتَ اَلْفُفَّا هَمَّتَا غَلَطَ قَرَارِ دَادَةٍ اَمْرًا بِالْاَمْرِ مَعْرُوفٍ وَ مَجْهُولٍ بَقِيَّاسٍ
لم ست ○ امر حاضر معروف بانون ثقیله مَدَّ مَدَّ مَدَّ مَدَّ مَدَّ مَدَّ
مَدَّ مَدَّ ○ در مَدَّ هم که وقف باقی نمانده جز حالت واحده یعنی فتحه دال
فک ادغام و ضممه و کسره جائز نیست ○ امر حاضر معروف بانون خفیفه
مَدَّنْ مَدَّنْ مَدَّنْ ○ امر بالام بهم برین قیاس ○ نهی معروف کَلَيْمَدَنَّ
لَا يَمْدَنَّ لَا يَمْدَنَّ لَا يَمْدَنَّ وَلَا يَمْدَنَّ و اما آخر ○ نون ثقیله و خفیفه بوضعی که

له یعنی در مجهول آن نیز مثل معروف از دخول
لن تغییره هر چه از جهت اعلان بظهور نیامده
له ما خود از جمله مجهولم جازم بر آن در آمد و
آخر اسانگی گردانید لهذا حرف دوم را حرکت فتح
یا کسره دادند و فک ادغام یعنی اگر هم بگذرد خوانند
نیز جائز است زیرا که حرف دوم ساکن است ادغام
در این حال جائز است نه واجب چنانکه در ماسبق
مکرر تحریر یافت به له ای اندازه کن بران
مجهول را قس ما خود است از تقییس که مصدر آن
قیاس است یا بسبب اجتماع ساکنین افتاده
له معرفه ثانی این شعر این است وَ مَا تَقْبَلُكَ
اِنْ قُلْتَ اِسْتَفْتَى بِهَمْ وَ وَجِيسْتِ دَلْ تَرَ اَكْر
می گوئی باز آئی بهوش میخیزی شود بدانکه نام
مصنف این قصیده شیخ محمد بوسهری از اکابر دین
و صاحب مقامات عالیه بوده است گویند که
در سابق حال آزار برص داشت بر نیت حصول
صحت این قصیده را با خلاص تمام نظم فرموده
چنانچه بعد انجام قصیده در عالم رویا زیارت
آنحضرت صلی الله علیه و سلم مشرف گشت و
قصیده در حضور پر نور بعضی رسانید و آنحضرت
صلی الله علیه و سلم بدرجه غایت محفوظ شده
دست مبارک را بر بدن و سه شش فرموده بُرَدُ
خاص خود با و عنایت کرد... چون بیدار شد
آزار مذکور زایل شده بود حتی که اثره ازان بدین
محسوس گشت و بُرَدُ خاص که در عالم رویا افتاد
فرمودند در دست خود داشت وجه تسمیه این قصیده
بر برده همین است و الله اعلم به
اتصال نون ثقیله دال دوم در این صحیح مفتوح آید
و بس به یعنی در این هم بجز فتحه و دیگر
رواست به

علم الصیغه

له بسبب فاصل شدن واو مفعول در میان
 هر دو وال ادغام دران راه نیافت بلکه قول
 تعالی لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ دست نرساند قرآن
 را مگر آنکه پاک باشد از حدت و نجاسات بلکه
 أَهْلًا بِحَيْثُ الْمَطْطَرَاءِ دَعَاهُ وَيَلْبِثُ السَّوَاءَ
 آیا کدام است که بقبول رساند مضطر را هرگاه
 دعا کند و دور کند بدی را از او و بلکه وثبوت
 اصل آنها از اوزان باب آن می شود تقریر ادغام
 هر دو از ان بر یک منوال است که دو حرف تنه
 در یک کلمه بهم آمدند و هر دو متحرک اول با ساکن
 کرده در دوام ادغام نمودند :

در امر دانستی در نمی هم بیار ○ اسم فاعل مَاذَا مَاذَا مَاذَا مَاذَا مَاذَا
 مَاذَا ○ طریق ادغامش گفته شده ○ اسم مفعول مَمْدُودٌ تا آخر بوضع
 صحیح ○ مضاعف از ضَرْبِ الْفِرَارِ كَرِيحًا فَرَّ يَفِرُّ فِرَارًا فَهوَ فَارٌّ الْأَمْرُ مِنْهُ
 فَرَّ فَرًّا فِرْدٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَفِرُّ لَا تَفِرُّ لَا تَفِرُّ الظَّنُّ مِنْهُ مَفْرُؤًا تَأَخَّرَ ○ مضاعف
 از مَمْسُوحِ الْمَسِّ دَسْتُ رَسَائِدِكُمْ مَسَّ يَمْسُ مَسًّا فَهوَ مَاسٌّ وَمَسَّ يَمْسُ مَسًّا فَهوَ
 مَمْسُوحٌ الْأَمْرُ مِنْهُ مَسَّ مَسًّا وَمَسَّ يَمْسُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَمْسُ لَا تَمْسُ لَا تَمْسُ الظَّنُّ
 مِنْهُ مَمْسٌ تَأَخَّرَ ○ بقواعدیکه دانسته بقیاس مَدَّ وَفَرَّ که گردانیده صحیح این
 باب هم باید خواند ○ مضاعف از اِفْتَعَالَ الْأَضْطِرِّ اذْ بِجَزَائِنِ كَشِينِ
 اِضْطَرَّ يَضْطَرُّ اِضْطِرَارًا فَهوَ مُضْطَرٌّ وَأَضْطَرَّ يَضْطَرُّ اِضْطِرَارًا فَهوَ مُضْطَرٌّ
 الْأَمْرُ مِنْهُ اِضْطَرَّ اِضْطَرَّ اِضْطَرَّ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَضْطَرُّ لَا تَضْطَرُّ لَا تَضْطَرُّ
 الظَّنُّ مِنْهُ مُضْطَرٌّ ○ درین باب فاعل و مفعول و ظرف بیک صورت شده لیکن
 اصل فاعل بکسر عین ست و مفعول و ظرف بفتح عین ○ از اِنْفِعَالَ الْإِنْسَادِ
 بِنَدِّ شَدْنِ اِسْتَدَّ يَسْتَدُّ تَأَخَّرَ ○ از اِسْتِفْعَالَ الْاِسْتِقْرَارِ قَرَارًا فَتَنْ اِسْتَقَرَّ
 يَسْتَقِرُّ اِسْتِقْرَارًا فَهوَ مُسْتَقَرٌّ وَاسْتَقَرَّ يَسْتَقِرُّ اِسْتِقْرَارًا فَهوَ مُسْتَقَرٌّ الْأَمْرُ مِنْهُ
 اِسْتَقَرَّ اِسْتَقَرَّ اِسْتَقَرَّ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَسْتَقِرُّ لَا تَسْتَقِرُّ لَا تَسْتَقِرُّ الظَّنُّ مِنْهُ
 مُسْتَقَرٌّ ○ از اِفْعَالَ الْاِمْدَادِ مَدَّ كَرَدْنِ اَمَدًا يَمِدُّ اِمْدَادًا فَهوَ مُمِدٌّ وَاُمِدَّ

له صیح این هر دو باب بر پنج ابواب ماسبق است : له در عدم ادغام زیرا که عین تفعیل و تفعیل مدغم است اگر در لام آن نیز ادغام واقع شود در لفظ نقل عظیم لازم آید : له تجدید یعنی نو کردن و پستان شتر بریدن و تجدد نوشتن و رفتن و خشک شدن شیر در پستان : از منتخب . له قوله تعالى اَمْ تَرَأَى الَّذِي عَلَّمَ ابْنًا يَهُودِيًّا قُرْآنًا تَرْجُمَةً آيَاتِهِ يَتَّبِعُهُ فَإِنِ بَدَأَ فَلْيَعْلَمْ وَتَقَعُ حَرْفٌ مِّنْهُ عَلَى حَرِّ إِثْمِهِ فَإِن يَدْرَأْكَ بِهِ فُقِّمْتُمْ أَصْحَابُ ثَمَرٍ لَّا يَحْمِلُونَ كِفْلَهُمْ أَذَلُّ لَكُمْ أَمِ يَسْعَى فِى الْغُلَبِ لِيَأْخُذَ بِرِجْلِ الْوَعْدِ فَإِنِ لَّمْ يَأْخُذْ بِهِنَّ لَعَنَهُ اللَّهُ وَيَجْعَلْ فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمَلَ وَالصَّالِحِينَ يَحْمِلُونَ كِفْلَهُمْ أَثَافِيلًا

لهذا اول را بدون نقل حرکت ساکن کرده در دوم ادغام نموده : له هموزفا و مضاعف ثلاثی از نصر اکثر آید اَمْ یَوْمَ و از ضرب و سماع کمتر آید چون اَنْجَ و اَنْبَ و اَنْبَ : له در ماضی معروف و مجهول و امر و نهی و ظرف صرف بقاعده مضاعف عمل دادن زیرا که در بی صحیح پنج قاعده از قواعد تخفیف محقق نشده و در مضارع تعارض واقع است و طریق عمل در آن در متن مذکور و در اسم فاعل بقاعده آمَن و در اسم مفعول بقاعده رَأَسَ و اَوْتَمَّ بقاعده اَوْسَمَ و لا تَوْمَمُ بقاعده اَوْسَمَ اعمال نموده اند و در اسم فاعل و مفعول و مضارع تخفیف و ادغام هر دو جمع گردیده : له تفریق است بر ضابطه مذکور زیرا که در یَوْمَ همزه متحرک و ما قبل آن در اصل ساکن درین صورت قاعده را سَمَّ ابدال همزه بالف میزاید و قاعده یَوْمَ مقتضی است که حرکت میم اول را با قبل داده میم را ادغام سازند و در تعارض بقاعده ثانی عمل نموده : له مثال وادی و مضاعف ثلاثی از سماع ی آید و بس و مثال یائی نیز از همین باب ی آید چون یَوْمَ و مثال تَعَزَّ مضاعف رباعی بسبب قلت ورود مصنف در رساله ایراد نساخت اما مثال هموزعین و مضاعف رباعی مجرد چون فَا طَاءَ سر بسط کرد و هموزفا و مضاعف رباعی مزید چون نَكَاهُ و مثال وادی و مضاعف رباعی مجرد چون اَوْجُوهُ و مثال وادی و مضاعف رباعی مزید چون تَوَجَّهَ : له زیرا که درین هر دو باب الف مده قبل حرف اول تضعیف واقع است :

يُمَدُّ اِمْدَادًا فَهُوَ مُمَدَّدٌ اَلْاِمْرَنَهُ اِمْدًا اِمْدًا اَمْدًا وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُمَدُّ لَا تُمَدُّ لَا تُمَدُّ اَلظَّنُّ مِنْهُ مُنْمَدٌّ مَضَاعِفُ تَفْعِيلٌ وَتَفَعُّلٌ بِهَمْزَةٍ وَجَوْهٌ مِثْلُ صَحِيحٌ سَتٌ جَوْنٌ جَدَّ دَجَدَّ دَجَدَّ يَجْدُ يَجْدُ دَجْدًا مَفَاعَلَةٌ اَلْمُحَاجَّةُ بِاِهْمِ حِجَّتٍ بِشِ كَرُونَ يَكْرِو دَوَّيْ كِرَةً رَا حَاجٌ يَحَاجُّ حَاجَةٌ فَهِيَ حَاجَةٌ وَحُجٌّ يَحَاجُّ حَاجَةً فَهِيَ حَاجٌ اَلْاِمْرَنَهُ حَاجٌ حَاجٌ حَاجٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا حَاجٌ لَا حَاجٌ لَا حَاجٌ اَلظَّنُّ مِنْهُ حَاجٌ وَرَجْعٌ اِسْمٌ اِسْمٌ بِبَابِ بَقَاعِدِهِ اِدْغَامٌ شَدُّ تَفَاعُلٌ اَلنَّضَادُ بِاِهْمِ ضِدِّ شَدْنٌ تَضَادٌ يَتَضَادُّ مَا اَخْرَجْتُمْ مِفَاعَلَةٌ سَتٌ قَسْمٌ دَوْمٌ دَرْمِكِبَاتٌ مَضَاعِفُ بَا مَمُوزٌ وَمَعْتَلٌ مَمُوزٌ فَاوْ مَضَاعِفُ اَلْاِمَامَةِ اِمَامٌ شَدْنٌ اَمْ يَوْمُ اِمَامَةٌ فَهِيَ اَمْ وَاَلْمَرْيَمُ اِمَامَةٌ فَهِيَ مَا مَوْمٌ اَلْاِمْرَنَهُ اَمْ اَمْ اَمْ اَوْ مَوْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَوْمٌ لَا تَوْمٌ لَا تَوْمٌ لَا تَامُو اَلظَّنُّ مِنْهُ مَامٌ مَا اَخْرَجْتُمْ مَمُوزٌ بِقَوَاعِدِ مَمُوزٍ وَرَجْعٌ مَمُوزٌ بِقَوَاعِدِ مَضَاعِفِ عَمَلٌ خَوَاهِنْدٌ كَرْدٌ مَرْبُوقَةٌ تَعَارُضٌ قَاعِدُهُ مَضَاعِفٌ رَا تَرْجِيحٌ خَوَاهِنْدٌ وَا دِشِ دَرِ يَوْمٌ بِقَاعِدِهِ رَأَسٌ عَمَلٌ نَكُنْدٌ بَلَكُهُ بِقَاعِدِهِ يَوْمٌ وَا وَرَأَسٌ بِقَاعِدِهِ اَمْنٌ قَاعِدُهُ يَوْمٌ رَا تَرْجِيحٌ وَا دِنْدٌ لِيَكُنْ بَعْدَ اِدْغَامِ بَقَاعِدِهِ هَمْزَتَيْنِ مَتَحَرِّكَتَيْنِ هَمْزَةٌ دَوْمٌ رَا وَا وَا كَرْدٌ مِثَالٌ وَمَضَاعِفٌ اَزْ سَمْعِ اَلْوَدِّ دَوَسْتُ وَاسْتَنْتُ وَا دَّ يَوْمٌ وَا دَّ اَفْهَوُ وَا دَّ وَا دَّ يَوْمٌ وَا دَّ اَفْهَوُ اَلْاِمْرَنَهُ وَا دَّ وَا دَّ اَيَّدُ وَا النَّهْيُ عَنْهُ لَا تَوْدٌ لَا تَوْدٌ اَسْت :

یعنی اگر قاعده ادغام و اعلال متعارض شوند ادغام را ترجیح داده شود زیرا که مقصود از تخفیف است و این امر در ادغام بیشتر اصل است انا اعلال به کله زیرا که اصل آن میبود است بروزن مفعول و اساکن است و ما قبل آن کسور قاعده میزان ابدال و او بیای میخواند و اجتماع دو حرف متجانس مقتضی است که حرکت اول را با همان نقل کرده در دیگر ادغام سازند: کله بدانکه خروج نون از فیشوم است و اخراج آن عمودی بر فیش صوت ۸۲ میشود لهذا اظهار آنرا مکرره داشته در یک از حروف

لَا تَوَدُّ الظَّفَّ مِنْهُ مَوَدَّةٌ وَالْأَلَّةُ مِنْهُ مَوَدَّةٌ مَوَدَّةٌ مِيدَادٌ وَتَنْثِيهِمَا مَوَدَّانٍ وَ مَوَدَّانٍ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَوَادُّ وَ مَوَادٍ يَدُ افْعَلِ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَوْدٌ وَالْمَوْثُ مِنْهُ وَدِيٌّ وَتَنْثِيهِمَا أَوْدَانٌ وَوَدِّيَانٌ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَوْدُونَ وَأَوَادٌ وَوَدَدٌ وَوَدِيًّا

○ در متجانسین بقواعد مضاعف عمل است و در او بقواعد معقل مگر همین متعارض چنانکه در وجود کله که قاعده معقل مقتضی ابدال و او بیای بود و قاعده مضاعف مقتضی نقل حرکت

دال اول بود و قاعده مضاعف را ترجیح داده اند ○ هموز و مضاعف از

اِفْعَالِ الْإِيْتَامِ اِقْتَدَا مَوْرُونَ اِيْتَمَ يَا تَوْرًا اِيْتَامًا فَهُوَ مَوْتَرٌ وَ اَوْتَرًا مَوْتَرٌ وَ اَوْتَرًا مَوْتَرًا اِيْتَامًا فَهُوَ مَوْتَرٌ الْاِمْرَنَهُ اِيْتَرًا اِيْتَمُو وَالنَهْيُ عَنْهُ لَا تَاتَمٌ لَا تَاتَمٌ لَكَ تَاتَمٌ

الظَّفَّ مِنْهُ مَوْتَمٌ ○ فائده نون ساکن چون قبل یک از حروف میملون واقع شود در دو کلمه در آن حرف ادغام یابد در س و ل بی غنة و در باقی با غنة چون مِنْ رَبِّكَ مِنْ لَدُنَّا مِنْ يَرْعَبُ رَوْفٌ رَجِيوُ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ نَدْرِيكٍ كَلِمَةً حِينَ دُنْيَا وَصَوَانٌ

○ فائده لام تعریف در ذ ر ض ش ص ض ط ظ ل ن ادغام

یابد چون وَالشَّمْسِ و این حروف را حروف شمشیه گویند و در دیگر حروف مدغم نشود چون وَالْقَهْرِ اِیْنَ حُرُوفٍ قَهْرِيَةٍ كَوَيْنِدُ وَهِيَ تَسْمِيَةٌ بِهَيْمِينَ سَتِ كِه اِیْنَ هِرُودِ لَفْظٍ دَرِ الْقُرْآنِ

یوملون ادغام سازند به کله زیرا که در اولام بانو متقارب الخارج اند و در صفت مجوسیت نیز مشترک اند درین صورت و سبب داعی برائے غایت اختصار رسیدنیکه قصد اختصار دوم مقاربت خروج که داعی ادغام است لهذا غنة را که از امارت اظهار بود ترک نمودند و بعضی عرب در اولام نیز ادغام مع غنة جاتر میدادند و برین تقدیر ادغام تام حاصل نمی شود و این مذهب غیر نافع است و مذهب سیمویو و اکثر سخات آنست که ادغام مع غنة نیز ادغام تام است زیرا که غنة مذکور بسبب نون نیست چرا که نون مذکور از حرف ما بعد مقلوب گردیده بلکه مذکور بعد ادغام صورت رابی غنة گردانیده تا دلالتی بر وجود نون در اصل پیدا آید: ه نون تخون که در آخر زووف بوده را شده در را که ما بعد آنست ادغام یافت و همچنین در مثال پنج نون تخون به میم بدل شده در میم کلمه ثانی مدغم گشت بهموال مصنف: بزنج مثال چرا اقتصاد فرموده با وجودیکه در میملون شش حرف است پس شش مثال می باید جواب ادغام نون در نون مستغنی از بیان است زیرا که هر دو حروف متجانس و متشابه اند و ادغام در آن از پیشتر معلوم است: کله تا ر مشاة و ثانیة مشاة نیز درین حکم شامل است چون قوله تعالی هُوَ التَّوَكُّبُ الرَّحِيمُ فَخَرَجَ بِهَيْمَانَ التَّرْكَاتِ وَجِبَ ادِّغَامِ اِیْنَ حُرُوفٍ دَرِ لَامِ تَعْرِیْفٍ بِهَرُوجِ اِیْنَ كِه اَنْكَلَامِ تَعْرِیْفٍ دَرِ كَلَامِ عَرَبِ كِبَرَاتِ اِنِ اَیْدُ و دَمِ حُرُوفٍ مَذْكُورِ بِاللَامِ دَرِ خُرُوجِ حَوَاقِفِ زَیْرَاكِه

جمع آن از طرف لسان برمی آید و لام نیز از همین مخارج برمی آید و ضاد و شین اگر چه به نسبت دیگر حروف بعید واقع است تا هم او را در احوال خود از حروف مذکور مقاربت حاصل است زیرا که ضاد بسبب رفاهت

بجذب لام و همچنین سین مجرب ط اتصال بهم میرساند سوال مصنف ادغام این حروف را بلا تعریف چه مقید گردانیدند با وجودیکه ادغام مذکور در غیر لام تعریف در مثل بَن رَانَ بر مذهب اکثر قراء واجب است جواب زیرا که ادغام غیر لام تعریف در حروف مذکوره قاعده ندارد در مثل بَن رَانَ ادغام واجب است و در بعضی آن حسن و در بعضی قبیح چنانچه در رضی و دیگر رسائل مذکور است و ادغام در مثل بَن رَانَ نیز مشروط است بدین که برادر سکت نباشد والا ادغام متنع است: کله و این اصطلاح قراء است اهل تعریف و

م سخات را در آن مدخل نه: چه احتراز است از نون متحرک که ادغام آن در حروف میملون بعد اسکان جائز است و واجب زیرا که مجاورت حرف ساکن ما بعد خود اقوی است از مجاورت متحرک چرا که حرکت جزو حروف لین است

درین صورت از بعد منزل فاصل واقع است: :

واقع اند اول بادغام و ثانی بی ادغام پس حروفی که در آنها ادغام میشود با لفظ شمس مناسبت دارند و دیگر با لفظ قمر

باب چهارم در افادات نافعہ ○ جناب استاذی مولوی سید محمد صاحب بریلوی اعلیٰ اللہ در جاتہ فی الجتہ ذہنیہ ثاقب داشتند و ہیئتے بعلم صرف ہم می گماشتند شذوذ اکثر شواذ صرفیہ را بتقریر قاعدہ بوجہ انبیاق دفع میفرمودند و مطالب دیگر ہم بہ بیان بدیع ارشاد می نمودند بعضی ازان تقاریر افادہ حوالہ قلم می کنم ○ **افادہ در معتل افعال و استفعال** اعلال آمدہ چون اقامہ و استقامہ و استقامہ و تصحیح ہم آمدہ چون ادفع و ادحا و استصوب استصواباً و تصحیح بکثرت آمدہ ○ صرفیان بسبب تصور باع در تقریر قاعدہ ہمہ الفاظ کثیرہ را شاذ قرار دادہ اند جناب استاذی المرحوم المغفور رفع اللہ در جاتہ تقریر قاعدہ بنہج فرمودند کہ شذوذ بالکل دفع شدہ و ہمہ کلمات صحیحہ بر قاعدہ نشستہ ○ و آن اینست کہ ہر واو و یای متحرک کہ ما قبلش حرف صحیح ساکن باشد و در مصدر ملاتی الف ساکن نباشد حین تحقق شروط دیگر حرکت آن واو و یایما قبل دہند و اگر آن حرکت فتحہ باشد واو و یای الف شود و از افعال و استفعال چنانکہ مصدر برین دو وزن آید بر وزن افعلة و استفعلة ہم می آید اقامہ و استقامہ و ہمہ مصادر افعال معللہ این ہر دو باب بر ہمین وزن بودہ اند و این وزن خاص در اجوف آمدہ چنانکہ وزن فعل مصدر ثلاثی مجرد مختص بناقص ست و در غیر ناقص نیامدہ و نہیکہ ناقص را اختصاص

لہ حتی کہ بعضی قائل شدہ اند کہ تصحیح از خواص باب افعال و استفعال است ○ لہ از قید الف ساکن شذوذ کہ بسبب عدم اعلال در مثل اذوح و اشتروخ عارض بودہ زائل گشت زیرا کہ در مصادر آن کہ از و لاج و اشتروخ است و او ملاتی الف ساکن واقع اند و این مانع اعلال است ○ لہ بحکم آنکہ قاعدہ مقضی اعلال است و کلام مانع موجود نیست ○ لہ دفع دخل مقدر کہ در وزن افعلة و استفعلة در اجوف چرا مختص گردانیدند اگر این وزن صحیح است می باید کہ از ہر قسم بیاید ○ لہ در میان وزن فعل و ناقص نسبت عموم و خصوص است میانش آنکہ ناقص عام است و فعل خاص زیرا کہ ہر جا کہ ناقص یافتہ شود بودن مصدر آن بر وزن فعل ضرور نیست بخلاف فعلی کہ ہر جا کہ این وزن یافتہ شود ناقص بودن آن ضرور است و ہمچنین ست حال وزن افعلة و استفعلة نسبت بہ اجوف باب افعال و استفعال چنانکہ مصنف با آن اشارت فرمودہ

بوزن فَعَلَ نیست مصدر ناقص بر دیگر اوزان هم می آید فَعَلَ را البته اختصاص بنا
 ست که در غیر ناقص نمی آید؛ همچنین اجوف اَفْعَالٌ و اِسْتَفْعَالٌ را اختصاص باین دو وزن
 نیست مصدر اجوف این هر دو باب بوزن اَفْعَالٌ و اِسْتَفْعَالٌ هم می آید چنانچه در جمیع
 صیغ مصحح این هر دو باب البته اَفْعَلَةٌ و اِسْتَفْعَلَةٌ در غیر اجوف نمی آید ○ پس در
 مصدر اَزْوَجَ و اِسْتَضَوَّبَ و امثالش که بوزن اَفْعَالٌ و اِسْتَفْعَالٌ آمده و او و یا ملاتی
 الف ساکن است لهذا در جمیع باب اعلال نمودند و در مصدر اَقَامَ و اِسْتَقَامَ و امثالش که
 بوزن اَفْعَلَةٍ و اِسْتَفْعَلَةٍ است و او و یا ملاتی ساکن نیست لهذا در جمیع باب اعلال
 نمودند پس هیچ کلمه برخلاف قاعده نیست ○ سوال فعل را در اعلال اصل قرار
 داده اند و مصدر را فرع چنانکه در قَامَ قِيَامًا و قَامَ قَوَامًا نوشته اند و اینجا عکس آن لازم
 می آید که فعل در اعلال تابع مصدر شده ○ جواب این اصالت و فرعیت سخنی است
 سرسری اصل در اعلال و همچو احکام اینست که وحدت حکم باب منظور می باشد تا صیغ
 غیر متناسب نشود پس اگر در یک صیغه وجهی مقتضی قوی اعلال شود در همه صیغ اعلال
 می کند و اگر در یک صیغه مقتضی قوی تصحیح یافته شود همه صیغ را صحیح میدارند مراعات این
 معنی که مقتضی در اصل یافته شد یا در فرع هرگز ملحوظ نیست مثلاً بودن او و میان یائے
 مشدود و کسره ثقیل است و مقتضی حذف او و لهذا در یَعْبُدُ و او را حذف کردند و در دیگر صیغ
 برعایت تناسب یا مثلاً اجتماع دو همزه زانده در اول مضارع ثقیل است و مقتضی حذف

سوال اگر **م** که در اصل **ا** بود همزه دوم را حذف کردند بخواهد بدل کردند یا وجودیکه قاعده ابدال موجود است جواب ابدال بخواهد در جائی واجب است که همزه دوم اصلی باشد و این هر دو همزه زائده است لهذا برای کثرت استعمال و تخفیف همزه دوم را محذوف گردانیدند **ع** اشارت است بآنکه بعضی این لغات را از باب سماع سماع نیز خوانند درین صورت تردد باقی نماند و صاحب صراح نیز عرض بعضی را از باب سماع آورده و در قاموس گفته که از فتح هم آمده **سوال** در قول تعالی **وَمِنْ لَدُنْكَ الْحَرْفُ** بفتح لام از باب فتح وارد است با وجودیکه صیح است و به موضع عین یا لام کدام حرف از حروف حلقی موجود نیست **جواب** بر تقدیر این قرائت این لغت از باب تداخل خواهد بود و بی تداخل آنست که ماضی از باب دیگر و مضارع از باب دیگر باشد و هر دو از یک باب استعمال کرده شود و از همین قبیل است **م** که نزدیک بعضی از باب نصر و نزد بعضی از سماع آمده است پس ماضی آنرا از نصر و مضارع را از سماع گرفته از باب فتح گردانیدند

همزه دوم لهذا در **ا** که در اصل **ا** بود همزه دوم حذف شده و در **م** و **م** و **م** و **م** این علت موجود نیست صرف بر رعایت تناسب حذف کردند بلی لحاظ این معنی که بعد از اصل است و بعد و غیره فرع آن یا **ا** اصل است و **م** و غیره فرع آن والا اگر قاصب را اصل قرار دهند تابع کردن **م** را **ا** را بجا می شود و اگر متکلم اصل باشد اتباع **ع** بعد **م** بعد **ا** تا زیبائی گردد **سوال** ازین تقریر واضح شد که اصل قاعده در **ع** یافته می شود و **ع** و **ع** و **ع** و **ع** تابع آن هستند پس آنچه که درین رساله نوشته که تقریر قاعده در مطلق علامات مضارع می باید صرف دریا تقریر قاعده نمودن و دیگران را تابع قرار دادن تطویل لاطائل است غلطی شود **جواب** در تحریر قواعد دو مقام است یک تقریر قاعده دیگر بیان نکته و سبب حکم قاعده در تقریر قاعده بیان کلی باید که شامل جمیع جزئیات باشد و در بیان نکته و سبب شرح نموده شود که علت حکم چنین یافته شد در فلال صیغه و دیگران را تابع کرده اند در اصل تقریر تفریق نمودند موجب انتشار ذهن می شود و لهذا عادت محققین همچنین است کما تری فی **الفصول الاکبریة والاصول الاکبریة** و سایر کتب اولی التحقیق و تحقیق اصوات و فریعت فعل و مصدر بعد ازین در همین باب حسب افادات جناب استاذی خواهد آمد **ع** افاده ابی یابی را که از فتح **ع** بفتح **ع** بفتح **ع** عین یا لامش حرف حلق باشد آمده است گفته اند و کلمات دیگر مثل **قلى یقلی** و **عص یعص** و **بقی یبقی** علی بعض اللغات هم از فتح

له این تفریض است بر مذہب کسانی کہ قائل
 است کہ در اشیا قلب واقع نشدہ بلکہ بر اصل خود
 بروزن افعال بودہ است و منع صرف آن محض
 بنا بر توہم آن بروزن فعل است واقع گردیدہ است
 لہ غیر منصرف اسمیست کہ دو سبب از اشیا
 منع صرف درو باشد و اسباب منع صرف لا است
 عدل ووصف و تانیث و معرفہ و عجز و جمع و ترکیب
 و وزن فعل و الف و نون زائدتان و تفریض ہر یک
 کو نزدیک است و مثال آن چون عمر و امر و طلحہ
 و زینب و ابراہیم و مساجد و معد کرب و احمد
 و عمران و از جملہ اسباب تانیث را کہ بالف مقصور
 و ممدودہ باشد و همچنین جمع اقصی را کہ قائم مقام
 دو سبب گردانیدہ اند و حکم غیر منصرف آنست
 کہ جزو تنوین بران نمی آید ؛ لہ نزدیک و وسیع
 اصل اشیا نیز بروزن فعل بودہ است لام با بر
 قائم مقام گردانیدند برائے کہ است اجناس ہمزتین
 لہ و این قاعدہ در معرفت قلب بتحقیق و
 تصحیح شیخ رضی موافق و مطابق است کہ معرفت
 جمیع مقولات را از اصل آن باید فہیدہ شد
 تا منع صرف خلاف قیاس لازم نیاید و داعی دیگر
 نیز موافق مذہب خلیل درین جا موجود است
 زیرا کہ یکے از طرق معرفت قلب نزد خلیل آنست
 کہ اگر قلب را دران لفظ اعتبار نکند مودی با جمیع
 ہمزتین شود و در آن حد نیز ہمچنین است ؛

بود و او بقاعدہ و وجوہ ہمزہ شد و بقلب مکانی بجائے فارستہ بقاعدہ آمین الف شد
 پس اور بروزن اعقل شد و گاہے بہرون عین بجائے لام چون قسی و قوس
 جمع قوس سین را بجائے و او بردند و اورا بجائے سین قسو و شد پس بقاعدہ ۱۵ مثل دلی
 گشت و گاہے بہرون لام بجائے فا و با بجائے عین و عین بجائے لام چون اشیا
 کہ در اصل شینا بود اسم جمع شئی مثل نعماء اسم جمع نعمت و اشیا بروزن افعال
 نمی تواند شد زیرا کہ اشیا غیر منصرف است و بر تقدیر بودنش بروزن افعال سببے برائے منع
 صرف آن یافتہ نمی شود لہذا اصلش بروزن فعل قرار دادند کہ ہمزہ ممدودہ سبب منع
 صرف است قائم مقام دو سبب و بعد قلب اشیا بروزن لغو شدہ نوشتہ اند کہ
 قلب بدیگر اخوان اشتقاقی آن کلمہ شناختہ میشود مثل ادر کہ بلفظ دار واحد و در جمع
 دویرہ تصغیر معلوم میگردد کہ در اور عین بجائے فارستہ و همچنین در قسی از لفظ قوس و
 نقوس مدرک میگردد کہ اصل قسی قوس بودہ و همچنین قلب شناختہ میشود باین کہ اگر قائل
 بقلب نشوند منع صرف بے سبب لازم آید چنانکہ در اشیا و جناب استاذی می فرمودند کہ
 ہمچنین قلب شناختہ میشود باینکہ اگر قلب را اعتبار نکنند شد و لازم آید چنانکہ در کل حد مدر
 چنانکہ منع صرف بے سبب خلاف قیاس است و داعی اعتبار قلب گردیدہ ہمچنین تخفیف
 ہمزہ یا اعلال بے تحقق علت خلاف قیاس است و داعی برائے اعتبار قلب میتواند شد
 بیان افادات افادہ درم یکن و ان یکن گاہے نون را حذف کردہ

بعض مبتدیان را در آید و آن تکمیل متعلق خبر شدہ وارد میشود کہ حذف فون اصلی ازل یک خلاف قاعدہ عرب است زیرا کہ بحر حروف علت و ہمزه کہ در حرف اصلی در کلام اسقاط نمی یابد این شبر بعض سبب قلت تنوع لغت عرب وارد میشود والا از معانی کتب عربیہ تحقیق میرسد کہ در اکثر اسما و افعال و حروف حذف غیر حروف علت و ہمزه در بعض ازان بروفق قیاس و در بعض بروفق سماع واقع است چون حذف اَحْسَتْ و قَرُنْ کہ در اصل ظلت و لبست و اقْرُنْ

لم یکم و ان تکمیل میگویند و این حذف را خلاف قیاس گفته اند جناب استاذی غفر اللہ له تقریر قاعدہ برائے آن فرمودند و آن این کہ ہر فون کہ در آخر فعل ناقص واقع شود صین دخول جواز می باشد کہ حذف گردد ہر چند کہ این قاعدہ مختصر در ہمیں یک فرد است لیکن کلیت را انحصار در فرد واحد مضرب نیست تخلف بعض جزئیات در حکم مضرب است و بس نظیر این تقریر بعض محققین است قاعدہ را در لفظ یا اللہ کہ با ثبات ہمزه با حرف ندائی آید یعنی این کہ ہر الف و لام کہ در رسمی از اسمائے الہی بعد حذف ہمزه بجایش قائم شدہ باشد بوقت دخول حرف ندا ہمزه آن قطعی شدہ باقی ماند این کلیہ ہم مختصر در لفظ اللہ است و بس

دفع شد و ذاتخذ - افادہ یا ئے مبدل از ہمزه چون فلے افعال باشد تا نمی شود چون ایتکل و ایتخذ کہ در ان یا تا شدہ شاذ گفته اند جناب استاذنا المرحوم برائے دفع شد و ذات می فرمودند کہ تا در اتخذ اصلی است مجرد آن تجذبتخذ بودہ است نہ اخذ یا اخذ و بودن تجذبتعمنی اخذ از بیضاوی واضح می شود پس اتخذ مثل اتبع است کہ ماخوذ از اتبع و تا را آن اصلی است تحقیق اصالت و فرعیست مصدر - افادہ فیما بین بصربین و کوفین اختلاف است در این کہ فعل اصل است یا مصدر کوفیان با اول قائل اند و بصربان بثنائی و اصل اختلاف در همین است کہ آیا فعل ماضی را ماخوذ و اصل قرار دادہ مشتق منہ باید گفت و مصدر را فرغ و مشتق ازان یا بالعکس پس بصربان با مر معنوی استدلال می کنند کہ معنی مصدری مادہ و اصل برائے معانی جمیع

بودہ در مثال اول لام اصلی و در دوم و سوم سین و در چهارم را حذف گردیدہ و پنجمین در اسما چون ناس و سنہ و ذوق کہ در اصل اناس و سنہ و ذوق بودہ است و در حروف چنانچہ در من اسما علمار و علی المار علمار میخوانند و در من ذمذم و من ذم بر و مستعمل است و پنجمین در دیگر کلمات حذف حرف اصلی در غیر حروف علت و ہمزه واقع شدہ و علمار صرف آنرا در مقام خود بر ضبط آورده اند و از این قبیل و زلم یک فون را بروفق قاعدہ مذکورہ در متن حذف گردانیدہ اند و سیبویہ درین باب شرط کردہ کہ حرف ساکن بعد فون نباشد و الا فون مذکورہ البتہ اسقاط نخواہد یافت چون قولہ تعالی لم یکن الذین کفروا من اهل الکتاب و فصحا عرب قدریما وجدید استعمال لم یکم در کلام خود نموده اند چنانچہ امر العقیس بن حجر کندری کہ چهل سال قبل از زمان سعادت توانان آن حضرت افصح شعرای عرب بودہ است در تصدیقہ معلقہ خود گفته و آن قدسار تکب منی خلیقہ فی فلسفی ثنایی من ثیا تکب بکلمہ اللہ بدانکہ در اصل لفظ اللہ سر مذہب است اول آنکہ در اصل الاله بود بمعنی مہبود ہمزه را حذف کردند لہ شد بعدہ الف و لام تعریف را قائم مقام ہمزه محذوف گردانیدند و لام را در لام ادغام نمودند اللہ گشت دوم آنکہ اصل آن الاله بود و حرکت ہمزه نقل کردہ بمقابل دادند و ہمزه را حذف نموده و لام اول را ساکن گردانیدہ در دوم ادغام نمودند اللہ شد و سوم آنکہ اصلش لا بوده و این لفظ سریانی است بعد ازان چون معرب کردند الف آخر را حذف نمودند بعدہ در اول آن الف لام دادند

لام را در لام ادغام نمودند اللہ شد و مذہب اول اصح است چنانکہ از بیان مصنف ثابت میشود سلہ یعنی مصدر مشتق منہ قرار دہند و فعل ماضی را مشتق زیرا کہ معنی مصدر در جمیع افعال و اسمائے مشقیہ یافتہ میشود پس مصدر را اصل آنما خواهند گفت و فعل را فرغ و دیگر وجه استدلال شان آنکہ مفہوم مصدر واحد است و مفہوم فعل متعدد از جهت دلالت آن بر حدوث زمان و اول قبل متعدد است دیگر آنکہ مصدر اسم است و اسم مستغنی از فعل است و افعال برائے استاد بجان او محتاج اند جواب این استدلال نیز جناب کوفیان در مطولات بمقام خود مذکورہ

اُفْعَالِ وَاَسْمَاءِ مُشْتَقَةٍ اسْتِثْنَاءً مِنْ لَفْظِ مَصْدَرٍ مَادَهُ وَاصِلٌ بَرَأَيْ جَمِيعِ مُشْتَقَاتِ
 بَاشِدٍ وَكُوفِيَانِ بِأَمُورٍ لَفْظِيَّةٍ اسْتِدْلَالِ حِي كُنْتُ مَثَلًا أَكْثَرَ مَصْدَرٍ تَابِعِ فِعْلٍ دَرِ اَعْلَالِ مِثْلِيَا
 وَاعْلَالِ اِزَامُورٍ لَفْظِيَّةٍ اسْتِثْنَاءً مِنْ مَصْدَرٍ رَافِعٍ فِعْلٍ دَرِ لَفْظِ مُشْتَقِ اِزَالِ مِي بَازِ كُفْتِ
 ○ جناب استادنا المرحوم مذهب کوفین را ترجیح میدادند و فی الواقع دلائل قویه بر
 رجحان مذهب کوفین قائمست اول اینکه گفتگو در اشتقاق است و اشتقاق از امور
 لفظیه است اگر چه علاقه بمعنی هم دارد پس در لفظ فعل ماضی و مصدر تامل باید کرد که آیا
 لفظ فعل ماضی لیاقت ماده بودن میدارد یا لفظ مصدر و عند التامل مدرک میگرد که لفظ
 فعل لیاقت مادیت دارد نه لفظ مصدر زیرا که جمله حروفی که در فعل ماضی یافته می شود
 بالضرورت در مصدر یافته می شود و بالعکس ○ و هم جز بهفت وزن مصادر ثلاثی یعنی
 قَتَلَ فِئْسَ شَكَرَ طَلَبَ خَرِقَ صَغَرَ بَدَى وَتَفَاعَلَ وَتَفَعَّلَ وَتَفَعَّلَ وَتَفَعَّلَ وَتَفَعَّلَ وَتَفَعَّلَ
 مصدر را از حروف فعل ماضی زائد است ○ و ظاهرست که لیاقت مادیت همون میدارد
 که در جمله فروع یافته شود نه آنکه یافته نشود و هم مزید علیه اَحَقُّ وَالتَّيَقُّ سَتِ بِاَصَالَتِ
 مادیت نه مزید ○ و بودن هم حروف فعل ماضی در جمله مصادر عیانست در اَحْتِشَانِ
 وَاِدْبِهِيَامُ که او موجود در اَحْتِشَانِ وَاَلْفِ مَوْجُودِ اِدْبِهِيَامُ يَافَتْ نَمِي شُودُ وَجِشِ اَيْنِكِهْ وَاو
 وَاَلْفِ دَرِ مَصْدَرٍ سَبَبِ كَسْرِهْ مَاقِبَلِ حَسْبِ اِقْتِنَائِ قَاعِدَهْ يَآگَرِ دِيدِهْ پَسِ بِالْاَصْلِ وَاو
 اَلْفِ دَرِ مَصْدَرٍ مَوْجُودِ سَتِ ○ وَاگَرِ مَصْدَرِ مَادَهْ بُوَدِ مَاضِي اَحْتِشَانِ وَاِدْبِهِيَامُ اَمْدَهْ

له معنی اشتقاق در لغت بر آوردن چیزیست
 و در اصطلاح اهل تصریف عبارت از وجدان
 تناسب است میان دو لفظ و آن بر قسم است
 یک صغیر و آن تناسب دو لفظ در حروف و ترتیب
 است چون ضرب از ضرب دوم کبر و آن تناسب
 لفظ است بدون لحاظ ترتیب چون جَدُّ از جَدُّبِ
 سوم کبر و آن تناسب و اتحاد خروج است بدون
 لحاظ ترتیب و حروف چون بِنُّ از بِنُّ زَبْرًا
 با و عین هر دو از حروف حلق اند لهذا نسبتی را مشتق
 و بِنُّ را مشتق منه خوانند و مراد اهل تصریف از
 اشتقاق اشتقاق صغیرست و او از قسمین اخیرین
 مقصودست : لکه این حصر بر سبب استقرار
 و الا اوزان مصادر ثلاثی قاعده مقرر ندارد :
 لکه جواب سوال مقدر که یا که در اَحْتِشَانِ و
 اِدْبِهِيَامُ است در اَحْتِشَانِ وَاِدْبِهِيَامُ يَافَتْ نَمِي شُودُ
 وَاو بَدِيَدُ اَحْتِشَانِ وَاَلْفِ مَوْجُودِ اِدْبِهِيَامُ يَافَتْ نَمِي شُودُ
 مصدر غیر موجود است و تقریر جواب در متن مذکور
 اَحْتِشَانِ در اصل اَحْتِشَانِ بُوَدَا و ساکن
 و ماقبل آن کسور و او باشد و همچنین اِدْبِهِيَامُ
 بکسر با و اثبات الف بوده الف ساکن و ماقبل
 آن کسور الف یا که در اَحْتِشَانِ و اِدْبِهِيَامُ گشت
 : لکه زیرا که در مصادر آن یا موجود است و
 همچنین در دیگر افعال و اسما مشتقات وجود
 یا مذکور می باید :
 لکه و از همین قبیل است شَرَفَانِي اِنْ حَرَا
 اَلرَّحْمِي
 وَ مَنْ يَكُ اَمْسِي بِالْمَدِينَةِ رَحَلَهُ
 فَاَنْفِي دَقِيَارِهَا تَقْرِيْبِي

لے دفع دخل کہ گفتمے شود جائز است کہ یاد
 اخیشان و ادہیام است در اخشوش و ادہام
 بواو و الف ابدال یافتہ باشد بر این تقدیر تخلف
 فعل از مصدر لازم نمی آید ؛ لکن جواب سوال مقدر
 از طرف بصریای بر کوفیان وارد میشود کہ بر منہب آنا
 جمیع حروف کہ در فعل ماضی مست و جود آن در مصدر کہ
 فرخ آنست می یزد و حال کلمین مکرر کہ در فعل ماضی
 باب تفعیل است در مصدر آن یافتہ نمی شود پس ہرچ
 توجیہ متناہر نسبت این باب خواہ بود همچون توجیہ در
 اخیشان و ادہیام نیز معتبر باید ساخت ؛ لکن
 و توجیہ دیگر نیز در این باب می تواند شد کہ نزد سیویہ اس
 تفعیل فقال بوده است حرف مکرر را حذف نموده تاے
 عوض در آورد و الف بعدین نمی گردانیدہ چنانکہ قبل
 ازین ترقیم یافت ؛ لکن و ازین قبیل است لفظ قراط
 کہ در اصل قراط بکسر قاف و تشدید را بوده زیرا کہ جمع
 آن قراط آمدہ است حرف تفعیل آنرا باید بدل نمود
 قراط گشت ؛ بکنانی الصراح ہے سوال یا دارد
 تسمیہ و غیر آن چرا حذف نمود جواب زیرا کہ اگر یا
 را حذف نمی کردند و او بعدا تہ تراعی یا شدہ در یاد اف
 می یافت و درین صورت نسبت تشدید یا ثقل عظیم می آید
 و اما تنصیص بر حذف یاے تفعیل از ان جهت نموده اند
 کہ مدہ است و قابلیت حرکت نمیدارد پس اگر یاے ثانی
 را حذف کنند بر این تقدیر بسبب الحاق تاے تانیث
 مدہ را متحرک باید گردانید و این امر منوع است ؛ لکن
 تعقیر در لغت زنی را گویند کہ بچہ نواید و در اصطلاح
 عبارت است از مصدر کہ فعل از ان ماخوذ نشود ؛
 کہ مشتق یعنی نکاح و حلف و ضرب و رفتن بر روی
 زمین و کشیدن و ہر چیز کہ از زمین سخت شود و فعل
 آن چون کرم و گفتمے میشود مشتق الکتب ہر گاہ صفت او را
 شگافتہ خصیہ یا از ان بیرون آند ؛ ہے دفع شبکہ از فقرہ سابق پیدا گردیدہ ؛ ۹ در قاموس ست قسم بقسمہ و قسمہ جزاہ ای پارہ گردانیدہ و او قسم چون کرم و قسم چون
 کرم و مصدر آن قسمت است ؛

و همچنین ہمہ افعال و اسمائے مشتقہ زیر کہ قاعدہ و وجہ برائے ابدال یا بواو در اخشوش
 و بالف در ادہام یافتہ نمی شود ؛ و در مصدر تفعیل کہ حرف مکرر ماضی یافتہ نمیشود
 محققان گفتمے اند کہ اصل یاے تفعیل آن حرف مکرر بوده مثلاً تجمیدہ در اصل تجمید بود
 میم دوم را بیا بدل کردند کہ در مضاعف حرف دوم را برائے دفع ثقل بحرف علت بدل میکنند
 چنانچہ در دشہما کہ اصلش دشہما بود سین آخر را بالف بدل کردند ؛ سوال اینکہ
 گفتی بہ بصرہ و تسمیہ و سلام و کلام مصادر تفعیل و قال و قیتال مصدر مضاعف
 منتقص می شود یہ درین مصادر جملہ حروف ماضی موجود نیست ؛ جواب گفتگو
 در اصل مصادر ست کہ کلمتہ در باب باشد مصادر قلیلہ الوجود اعتبار را نشاید و سلام و کلام
 را اسم مصدر گفتمے اند و اصل وزن تفعیل بر آورده اند و گفتمے کہ تسمیہ مثلاً در اصل
 تسمیہ بود یا را حذف کردہ تا در آخر عوض دادند و او بسبب رابعیت یا شدہ و در قیتال
 الف کہ در ماضی بود بسبب کسرہ ما قبل یا شدہ و قیتال مخفف آنست پس در جملہ مصادر
 ہمہ حروف فعل ماضی ولو تقدیراً موجود است ؛ دوم آنکہ فعل بے مصدر یافتہ نمیشود
 مثلاً کین و عسی پس اگر مصدر اصل باشد وجود فرع بے وجود اصل لازم آید مصدر بے فعل
 نیامدہ و بعضی مصادر را کہ عقیمہ گفتمے اند مثل متن و تقسیم کہ ازین ہر دو جز فاعل نیامدہ پس
 بودن اینہا این چنین مسلم نیست چنانچہ از قاموس واضح میشود ؛ سوم این کہ بصریای
 بودن معنی مصدری را مادہ برائے معانی افعال و مشتقات دلیل بر اشتقاق لفظ فعل از لفظ

۹ در قاموس ست قسم بقسمہ و قسمہ جزاہ ای پارہ گردانیدہ و او قسم چون کرم و قسم چون
 کرم و مصدر آن قسمت است ؛

مصدر قرار داده اند ○ این معنی بعد تا مل در حقیقت اشتقاق لفظی محض باطل می گردد
و حقیقت اشتقاق لفظی این است که در دو لفظ تناسب باشد لفظاً و معنی و هر جا از لفظ
اعتبار بنا بر لفظ دیگر سهل باشد لفظ دوم را مبنی و مشتق از لفظ اول قرار دهند صورت صوغ
اَوَّانِی و مَحَلِّی از ذَهَب و فضه که ماده ذَهَب و فضه علمیده اولاً موجود است و در آن تصرف کرده
اَوَّانِی و مَحَلِّی می سازند این جا نیست که مشتق منزه علمیده اولاً موجود بود و در آن تصرف کرده مشتق
را ساخته اند تحقق مشتق منزه مشتق باعتبار وضع و استعمال در زمان واحد است ○ پس در
دلیل اشتقاق فعل از مصدر کَصُورِغِ الْاَوَّانِی وَاَلْحَلِّی مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ ذکر نمودن قیاس مع
الفارق است ○ فائده غیر محققین در بیان این اختلاف و تحریر دلائل طرفین عجیب
خیط می کنند تقریر اختلاف در مطلق اصالت و فرعی می کنند و در بیان استدلال می گویند
که بصریای باین جهت مصدر را اصل می گویند که فعل از مصدر مشتق است و کوفیای باین
جهت فعل را اصل می گویند که مصدر تابع فعل است در اعلال بازمی گویند که مصدر
من حیث الاشتقاق اصل است و فعل من حیث الاعلال اصل است و اصل حقیقت
آنست که تحریر نمودیم ○ بالجمله نزد بصریای شش اسم مشتق اند اسم فاعل اسم مفعول
و اسم ظرف و اسم که وصف مشبیه و اسم تفضیل و نزد کوفیای هفت شش مذکور و یک مصدر
و اصل اختلاف در اشتقاق است که فعل از مصدر مشتق است یا مصدر از فعل و دلائل
قویه متضمنی ترجیح ثانی است که مذہب کوفیای است ○ افاده و او در جمع مذکر غائب و

له این کلام معنی است بر رد تقریر بصریایان که
اشتقاق فعل از مصدر بر طریق صوغ اَوَّانِی و
مَحَلِّی از ذَهَب و فضه قرار داده اند یعنی چنانکه
ظروف و زیور که از ذَهَب و فضه سازند در آن
اصل فضه و قیمتش باقی ماند و بهائی و قیمتی
دیگر بر آن زیاده می شود همچین لفظیکه از مصدر
ساخته شود ماده و معنی مصدر در آن باقی ماند و
صورت و معنی دیگر در آن بوجه اشتقاق حادث
گردد چنانچه در ضرب که مشتق از ضرب است
حروف ضرب و معنی آن باقی است معنی و بهیئت
دیگر در آن حادث گردد و حاصل این تقریر آنست
که اگر فعل را اصل و مصدر را از فرغ قرار دهند
معنی فعل بعینه در مصدر باقی نمی ماند بلکه نقصان
و اودی شود زیرا که فعل دلالت بر دو معنی دارد
یعنی حدث و زمان و مصدر صرف دلالت بر حدث
می دارد و معنی دیگر در آن مفقود است درین صورت
تخلف فرغ از اصل در معنی لازم می آید و آن
متنع است ○ قیاس کردن چیزی را بر
چیزی بلامناسبت و اشتراک میان هر دو چون
خواص انسان را بر فرس قیاس نمودن ○ قیاس
و بر این تقریر اصل و فرغ بودن کلمه و اصل لازم
می آید ○ ای مانند ساختن ظروف و زیور را
از زر و نقره ○

له زیرا که اگر حذف او و یا در صیغ مذکور بسبب
اجتماع ساکنین بود در اضرابان نیز الف را حذف
می نمودند : **کله** و توجیه دیگر نیز درین باب از
بصریای منقول است و آن اینکه در الف نسبت
بواو و یا مد بیشتر یافته میشود و مد در حروف قائم
مقام حرکت است لهذا در تشبیه اجتماع ساکنین
جائز داشتند بخلاف واحد و جمع که در آن این توجیه
مفقود است : **کله** و برین تقدیر کلمه از لزوم
اجتماع ساکنین و هم از التباس محفوظ می ماند :
کله تمهید است بر آن مقدم آورده : **هه**
سوال درین صورت اجتماع ساکنین چرا جائز است
جواب مدغم و مدغم فیه هر دو در حکم حرف و اهداند
و مدغم فیه متحرک است پس مدغم نیز بمنزله متحرک
گشت برین تقدیر اجتماع ساکنین لازم می آید و
منشار اتحاد مدغم و مدغم فیه آنست که تحرک بیان
در لفظ حرف مدغم و مدغم فیه هر دو بدفعه واحد واقع
میشود : **کله** بنا بر آنکه یعنی این قسم اجتماع
ساکنین بر حد خود است و از حد خود تجاوز ننموده :
سوال اجتماع ساکنین علی حده را در دو کلمه
چرا جائز نمی دارند جواب زیرا که اجتماع ساکنین
علی حده اگرچه در دو کلمه نیز حاصل است لیکن تا هم
خالی از کلفت نیست هر چند شروط اجتماع ساکنین
علی حده در دو کلمه نیز است لیکن تا هم نفس اجتماع
ساکنین خالی از کلفت نیست لهذا چون احد السانین
در آخر کلمه که موضع تغیر و تخفیف است واقع شود
حذف آن اولی است : **کله** زیرا که او و یا را کلمه
علیه را اعتبار کردن و الف را جزو کلمه قرار دادن
ترجیح لا مخرج :

حاضر و یا در مؤنث حاضر که بانون ثقیله حذف می شود بصریای می گویند که بسبب اجتماع
ساکنین و کوفیای می گویند که بسبب اجتماع ثقیلین و لهذا الف ساقط نمی شود که ثقیل نیست
و بصریای در بیان وجه عدم حذف الف در تشبیه گویند که اگر حذف می کردند واحد و تشبیه
با هم ملتبس می شدند جناب استاذنا المرحوم درین امر هم ترجیح مذهب کوفیای میفرمودند
و بر بصریای از جانب کوفیه اعتراض وارد می نمودند که اگر این اجتماع ساکنین مقتضی حذف
است بایست نهجیکه نون خفیفه در مواقع الف نمی آید نون ثقیله هم نمی آید تحریر کلام درین
مقام آنست که اجتماع ساکنین که در آن ساکن اول مده باشد و ساکن دوم حرف مشد
و اگر در یک کلمه باشد جائز است و مده را حذف نکنند چون ضَالِّیْنَ و اَمْحَا جُوْنِی و این
را اجتماع ساکنین علی حده می گویند و اگر در دو کلمه باشد اول را که مده است حذف کنند
چون یَحْشَى اللهُ و اُدْعُوا اللهُ و اُدْعِی اللهُ و نون ثقیله با فعل مضارع در حقیقت
کلمه علییه است مگر بسبب شدت امتزاج هر دو بمنزله کلمه واحد شدند پس
می گوئیم که اگر وحدت کلمه را اعتبار کنند باید که او و یا را هم حذف نمایند لَیْقَعُوْنَ و لَیْقَعُوْنَ
گویند و اگر اثنییت را اعتبار کنند الف را هم حذف کنند **وحدیث التباس سخنی است**
و شدت اتصال را از نظر اغمازند
که طفلان را بآں فریب توان داد ورنه از التباس تا کجا خواهند گریخت هزار جا التباس
بسبب اعلال گردیده است مثلاً تَدْعِیْنَ واحد مؤنث حاضر بسبب اعلال جامع مؤنث
حاضر ملتبس شده و در جمع ابواب ناقص کسور العین و مفتوح العین چه مجرد و چه مزید این

التبّاس موجود است پس این التّباس چرمانع اعلال نشد و نه بچیکه تشبیه با واحد مفاعلت
 وارد و ال بر تقدیر، همچنین جمع هم جواز التّباس در یکے و عدم جواز در دیگرے حکم محض است
 و بعد التّنزل میگوئیم کہ برائے تّجاشی از التّباس اجتماع ساکنین جائز می گردید یا نه بر شقی
 اول بایستے کہ نون خفیفہ ہم بالف بیاید و بر شقی ثانی بایستے کہ نجی کہ نون خفیفہ بالف
 نمی آید نون ثقیلہ ہم نمی آید و آیں کہ اگر نون ثقیلہ ہم نمی آمد سبیل تاکید برائے تشبیه با
 نجی ماند کلامے است نہایت سخیف سبیل تاکید منحصر در نون نیست بطریق دیگر تاکید می توان
 زد یعنی کہ افعال التفضیل از نون و عیب و مزید و با عی نمی آید در ان جا او اے معنی تفضیل
 بطریق دیگر میکنند با جمله مذہب کوفیاں کہ حذف و او و یا با نون ثقیلہ بسبب اجتماع ثقیلین
 است بے بخار است و مذہب بصریاں پیچ و بر راست نمی نشینند و خاتمہ در صیغہ مشککہ
 مناسب معلوم شد کہ در خاتمہ کتاب صیغہ مشککہ قرآن مجید درج کردہ شود چه مقصود بالذات
 از تعلم صرف و نحو ادراک معانی قرآن مجید است و بیان آن صیغہ موجب تذکر و تعلم اکثر قواعد
 صرف خواهد شد و قاعدہ چنین است کہ در مقام سوال صیغہ را بر رسم خط نمی نویسند
 بلکہ بوضع تلفظ تا اشکال پیدا کند و درین جا صیغہ کہ قابل استفسار است بعد حرف ص
 می نویسیم و بیان آن بعد حرف ب و صل فتقون ب صیغہ جمع مذکر امر حاضر معروف
 است فَاَنْتَقُوْنَ ہمزہ وصل اتقوا بسبب در آمدن فایفتا دو نون کہ در آخرت نون اولی
 نیست بلکہ نون وقایہ است کہ میان فعل و یائے متکلم برائے نگاہ داشتن آخر فعل از کسرہ

لے حکم بر کسے بے سبب حکم راندن و در اصطلاح
 مجازت است کہ بے اقامت دلیل و برهان بر دعوی
 خود اصرار ورزید و لے یعنی بعد از فرود آمدن از
 تقدیر التّباس کہ قسم این دعوی مبرهن گشت : و
 تّجاشی بیک سو شدن از کشف و کتر : غیث
 اللغات یعنی اگر گویند کہ اجتماع ساکنین اگر چه ناجائز
 است لیکن بسبب خوف التّباس آنرا اختیار باید
 کرد : لے زیرا کہ موجب عدم دخول خفیفہ
 ہمین است کہ اگر نون خفیفہ مع الف بیاید الف
 بجمتہ اجتماع ساکنین ساقط شود بر این تقدیر التّباس
 بخبر دلائم آید پس می گوئیم بر تقدیر کہ بسبب احتراز
 از التّباس اجتماع ساکنین ناجائز می بنماید بر این
 تقدیر چارہ ناچار برائے دفع التّباس نون خفیفہ را
 بالف نیز جائز باید داشت : لے چنانکہ مذہب
 کوفین است زیرا کہ یونس و کوفین دخول نون
 تاکید خفیفہ در مجال الف نیز جائز میدارند و اختلاف
 یونس و کوفین درین است کہ یونس قائل بقبلے
 سکون است و کوفیاں مجوز کہ نون بدلیل قول تعالی
 وَلَا تَتَّبِعُوا النَّبَاتِیْنَ تَخْفِیضِ نون و بصریاں گویند کہ در آیه
 نون تاکید نیست بلکہ نون تشبیه است و ادبہ اعلم :
 لے یعنی اگر گویند کہ اجتماع ساکنین در هیچ حال
 خواہ خوف التّباس باشد یا نه جائز نباید بود : و
 لے در این چنین حال یعنی اسم تفضیل با اتصال
 لفظ اشد و مثلاً آن ادای نمایند چنانچہ گوئی اشد
 بیاضا و اشد عمیانا چنانکہ سابق گذشت : لے
 یعنی مبرا از تشبیه تردد و انکار است کہ مخالف زبان
 دست نتواند یافت : لے زیرا کہ در اول لفظ
 صیغہ حرف ص واقع است و ابتدا لفظ بیان از
 بایے موحده میشود : لے در آیه کہ بر یہ تشرّوا

بِأَنَّیْ تَمَّا قَلِیْلًا وَرِیَایْ فَاَنْتَقُوْنَ در رکوع چهارم پارہ الم و جا مجاور دیگر آیات نیز این لفظ در قرآن مجید وارد است :

له وقایه در لغت بمعنی نگاه داشتن است
 و این نون را نون وقایه ازان گویند که آخر فعل
 را از کسره که بسبب یائے متکلم عارض گردیده
 است نگاه میدارد: **لَه** در آیه **يَلْبَسُ الْكِسْفَ**
اَذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ الَّتِي اَنْعَمَتْ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا
بِعَهْدِي اَوْ بِنِعْمَتِي كَذٰلِكَ اَيُّهَا الَّذِيْنَ
 رکوع چهارم پاره الم و در دیگر مواضع نیز این لفظ
 وارد است: **لَه** تتر آیه این است **اَلِيْ رَبِّكَ**
رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِيْ فِيْ عِبَادِيْ وَاذْكُرِيْ
جَنَّتِيْ تَرْجَمَ اِسْمُ اَيْكَلُ اَسْ نَفْسُ مَطْمَئِنَةٌ بَاذْكُرِيْ
 رب خود را که خوشنود باشی و خوشنود دارنده پس
 داخل شود در بندگان من و داخل شود در جنت من
 در پاره عم سوره و انفرج: **لَه** در آیه **قُلْ اَنْجِعُوا**
وَرَاةَ سُرَّتِيْ مَا لَيْسَ لِيْ مِنْهَا شَيْءٌ وَاَنْجِعُوا
 سوره حدید: **لَه** ای رب من باز گردان مرا
 در جرم لازم و متعدی بمعنی بازگشتن و بازگردیدن
 هر دو آمده که لای الصراح: **لَه** حتی اِذَا جَاءَ اَحَدُكُمْ
اَلْمَوْتُ قَالِ رَبِّ اَنْجِعُوْنِ قَدِ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُوْنَ سوره
 مؤمنون رکوع ششم: **لَه** اصل آن اجتناب
 و انفرط و لا انفرج و ما استورد همزه وصل
 الف ما و لا بسبب اتصال ما بعد ساقط گشت: **لَه**
لَه حلولی بکولی احلیلا یا چون اختوشن
 بخشوشن اختیشانا **لَه** در آیه **يَا اَيُّهَا النَّاسُ**
اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ وَالَّذِيْنَ مِنْ
قَبْلِكُمْ تَعْلَمُوْنَ تَقْوٰنِ پاره الم سوره بقره
 رکوع سوم:

می آید اصل **فَاَتَقْوٰنِ** بوده یائے متکلم را حذف کرده بر کسره نون وقایه اکتفا کردند
 که اکثر چنین می کنند بعد ازان کسره بسبب وقف ساقط شد **فَاَتَقْوٰنِ** گشت و این
 صیغه ناقص است از باب افتعال حسب معمول از **تَقْوٰنِ** آن را ساخته اند و **تَقْوٰنِ**
 در اصل **تَقْوٰنِ** بوده ضمه یا بعد از حرکت ما قبل بما قبل داده یا را و او کرده با جتناب
 ساکنین بینداختند **تَقْوٰنِ** شد **لَه** **فَوَهْبُوْنَ** ب مثل **فَاَتَقْوٰنِ** است جز اینکه
 صحیح است از فتح **لَه** **فَاَنْزَلَهُ** اکثر بسبب لحوق نون وقایه بعد افعال موقوفه یا
 منجزه که بعد حذف یائے متکلم بر نون وقف می آید صیغه اشکال پیدای کند طالب علم
 متعجب میشود که با وصف جزم و وقف نون اعرابی چگونه آمده و همچنین افرادن همزه در درج
 کلام موجب اشکال صیغه میشود با خصوص که حرف کلمه دیگر را که اتصال آن سبب سقوط
 همزه شده با صیغه ضم کرده پرسند چون **تَرْجِعِيْ** از **يَا اَيُّهَا النَّفْسُ الْمَطْمَئِنَّةُ الرَّجِيْعِيَّةُ**
 و **هٰذَا سَعِيدٌ وَاِذْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا وَاَوْ كَرِّجِعُوا** از **قِيلَ اَرْجِعُوْا وَاِذْ يَرْجِعُوْنَ** از **رَبِّ**
اَنْجِعُوْنَ و ما و لا که بر ماضی ابواب همزه وصل در می آید الف این هر دو هم می افتد
 پس **مَجْتَنِبٌ مِّنْ مَّقَطَرٍ كُنْفَجٍ مَّسْجُورٍ** و امثال آن میشود و باعث اشکال میگردد با خصوص
 در باب افعال که لا صورت لن بر ماضی و ما صورت من پیدای کند **مُحَلُوْلِيْنَ** علاوه جمع مذکر
 مفعول که پرسیده شود بهمین قاعده بر می آید که ما **مُحَلُوْلِيْنَ** صیغه جمع مؤنث غائب نفی ماضی
 مجهول است ناقص از باب افعیعال **لَه** و اکثر ماضی و بین می پرسند و آن بهمین صیغه

است از افعیال بهمین قاعده **صل** فذَّارًا تُحَوَّبُ فَادَّارًا تُحَوَّبُ جمع مذکر
 حاضر اثبات ماضی معروف موزون از افعال اِذَا رَأَى اَتَوْا بوده بسبب آمدن فاعلمه
 وصل افتاده **صل** لَنْفَضُوا ب صیغه جمع مذکر غائب اثبات ماضی معروف ست
 مضاعف از افعال چون لام تاکید بران در آمد همزه وصل بیفتاد لَنْفَضُوا شد
صل اسْتَغْفِرُونَ بسبب آمدن همزه استفهام همزه وصل افتاده و همزه مفتوحه در
 موضع همزه وصل موجب اشکال صیغه گردیده اصل صیغه اسْتَغْفِرُونَ است که اشکال
 ندارد **صل** تَطَاهَرُوا ب صیغه جمع مذکر حاضر اثبات فعل مضارع معروف ست
 از تَفَاعُلٌ تَطَاهَرُوا بود یک تابقاعده معلومه حذف شده **صل** لَتَكْمَلُوا
 ب صیغه جمع مذکر حاضر اثبات فعل مضارع معروف است صحیح از افعال نون اعرابی بسبب
 آن که بعد لام جاره مقدر ست ساقط شده در بیجا صیغ و جبه اشکال اینست که لام را لام امر
 پنداشته طالب علم متوجمی شود که در حاضر معروف لام امر بگردد آمد **صل** وَلَتَأْتِيَنَّكُمْ
 صیغه واحد مؤنث امر غائب معروف موزون فاوانا قص یا بی از ضَرْبَ لام امر بسبب در آمدن
 واو ساکن شده و قاعده چنین ست که لام امر بعد واو و جو با ساکن میشود و بعد فا جوازاً و بسببش
 اینکه عرب هر جا وزن فَعْلٌ باشد بالاصالت یا بالعرض وسط را ساکن میکنند در کَتِفٌ کَتِفٌ میگویند
 و با بعد لام متحرک میباشد پس بدخولِ فاء صورت فَعْلٌ بالعرض پیدائی کند پس لام را ساکن
 میکنند و وجه وجوب در واو کثرت استعمال ست وَلَتَأْتِيَنَّكُمْ را از تَأْتِيَنَّكُمْ مضارع گرفته اند یا تے آخر

علم پس اختلاف کردید و ربح کردید شایب بعض
 شایب بعض در آیه اِذَا تَلَّكُمُ نَفْسًا فَادَّارًا تُحَوَّبُ
 فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ پاره ام
 سوره بقره رکوع نهم : علم در آیه فِيمَا تَكْتُمُونَ
 مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ جَزَاءٌ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظًا
 الْقَلْبَ لَا تَفْضُوا مِنْ حَوْلِكَ : علم در آیه
 سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفِرْتَ لَهُمْ أَمْ لَا تَسْتَغْفِرُ
 لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ پاره
 متانفون رکوع اول : علم ثُمَّ اسْتَعْمَرُوا
 هَؤُلَاءِ يَفْتَلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَيَخْرُجُونَ فِرْيَانًا
 مِنْ دِيَارِهِمْ تَطَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ
 بِالْإِيمَانِ وَالْعَدْوَانِ إِلَى آخِرِ آيَةِ پاره کم سوره
 بقره رکوع دهم : علم وَيَتَكَبَّرُوا الْعِدَّةَ
 وَيَتَكَبَّرُوا وَاللَّهُ عَلَى مَا هَدَىٰكُمْ وَلَعَلَّكُمْ
 تَشْكُرُونَ پاره سيقول سوره بقره رکوع ست
 و سوم : علم وَلَتَأْتِيَنَّكُمْ أُمَّهُنَّ أُولَا
 يَصْلُوا فَلْيَصَلُوا مَعَكُمْ وَلَا يَأْخُذُوا بَدِينِهِمْ
 وَأَسْلِحْتَهُمْ پاره والنهضات سوره نساء
 رکوع پانزدهم آیه مطویل است :

له و کسیکه اطاعت کند خدا و رسول او و نیز
 از خدا در آنچه صادر شده از او و برسد از خدا
 تعالی و تقوی کند در بقیه هر خود پند آیه اینست
 وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْفَاوِزُونَ ^{پاره} قَدْ اَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ
 سوره نور کوع هفتم : ^{له} دَرَأِيَهُ قَالُوا اَرْجِهْ
 وَاَحَاكُمُ وَاَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ خَيْرًا يَوْمَ
 يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاجِدٍ عَلَيْهِمْ ^{پاره} قَالَ الْمَلَأُ
 الَّذِينَ سوره اعراف کوع چهاردهم و در پاره و
 قال الذين همين بتغير بعض كلمات وادگر دیده
 سوره شعراء : ^{له} دَرَأِيَهُ وَصُرِّبَتْ عَلَيْهِمُ
 الذَّلِيلَةُ وَاَلْمَشْكَنَةُ وَاذْهَبْنَا مِنَ اللَّهِ
 ذَلِكَ بَأْتُهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بَأَيَاتِ اللَّهِ
 وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بَعْدَ الَّذِي ذُكِّرَ لَهُمْ
 عَصَاؤًا وَاكَانُوا يَعْتَدُونَ ^{پاره} اَلَمْ نَحْمُرْكَ
 بِهَفْمٍ : ^{له} دَرَأِيَهُ وَتُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى
 الَّذِينَ اسْتَضَعْنَا فِي الْأَبْصَابِ وَنَجْعَلَهُمْ آيَةً
 وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ ^{پاره} اَمِنْ خَلْقِ السَّمَوَاتِ
 سوره قصص کوع اول : ^{له} دَرَأِيَهُ قَالَتْ
 فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ
 عَنْ نَفْسِهِ فَأَسْعَصَوُا وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا
 أَمَرَهُ لَيَسْجُنَ وَيَكُونَنَّ مِنَ الصَّاغِرِينَ
 و ما من دابة سوره يوسف کوع چهارم حکایه عن
 قول زليخا في الزام لسا مرمرة : ^{له} دَرَأِيَهُ فَبُكِيَ
 وَاشْرَى فِي دُخْرِي عِيَانًا فَأَمَّا قَرِينَتِي مِنَ النَّسْرِ
 أَحَدًا فَعَوَّلِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا
 فَلَنْ أَكْفُرَ إِلَيْكُمْ إِنِّي سَيَّيَأُ ^{پاره} قال اقل كل
 سوره مريم کوع دوم :

بسبب لام امر افتاده **ص** وَيَقْتَبُهُ ^ص صيغه واحد مذکر غائب اثبات مضارع معروف
 ناقص از افتعال يَتَقَيُّ بُود بسبب جزم که بعطف ما قبلش آمده یا حذف شده صيغه ما قبلش
 چنین است و مَنْ يَطِيعُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ^{له} وَيَخَشَّ اللَّهَ وَيَقْتَبُهُ بسبب مَنْ يَطِيعُ وَيَخَشَّ وَيَقْتَبُهُ
 هر سه مجزوم گشتند درین دو حرف علت بسبب جزم افتاده و در ^{له} يَطِيعُ عین که لام کلمه است ساکن شده
 بود چون بالام ما بعد آن اجتماع ساکنین شد عین را کسره دادند و ^{له} يَتَقَبُّ بعد حذف یا بسبب لوق
 ضمیر مفعول صورت وزن فعل پیدا کرده لهذا ف را ساکن کردند ^{له} وَيَقْتَبُهُ شد **ص** اَنْجِيَهُ
ب اَنْجِيَهُ صيغه واحد مذکر امر حاضر معروف ناقص از افعال بلوق ضمیر واحد مذکر غائب مفعول
 ازجه شد چون در قرآن مجید بعد آن لفظ وَاخَاهُ واقع شد چه و صورت وزن فعل چون اِنْجِيَهُ پیدا کرده
 قاعده عرب است که درین وزن هم وسط را ساکن میکنند پس با را ساکن کردند ازجه وَاخَاهُ شد
ص اَعْصَوْا ^{له} صيغه عَصَوْا جمع مذکر غائب ماضی معروف است چون رَمَوْا وَاَعْطَفَ
 بعد آن آمده در ^{له} اَعْصَوْا وَاكَانُوا يَعْتَدُونَ و قاعده چنین است که واو غیریده در واو عطف ادعاً
 می یابد لهذا ^{له} اَعْصَوْا وَاكَانُوا شد **ص** اَمِنْتُ ^{له} بَ أَنْ تَمُنَّ صيغه متکلم مع الغير مضارع
 معروف است منصوب بآن مضاعف از نصر مثل تَمُنُّ نون أَنْ در نون متکلم ادغام شده
ص اَلْمُتَنَّبِي ^{له} بَ صيغه در اصل مُتَنَّبِيٌّ بود جمع مؤنث حاضر اثبات ماضی معروف اجوف از نصر
 مثل قُلْتُنَّ نون و قایه و یا ئے متکلم در آخرش آمد ^{له} اَلْمُتَنَّبِيٌّ شد **ص** اِمَّا تَرَيْنَّ ^{له} بَ
 صيغه واحد مؤنث حاضر اثبات مضارع معروف بانون ثقیله هموز عین و ناقص است از

فتح در اصل ترین بوده بسبب نون تقيده نون اعرابی حذف شده و یا را که غیر مرده بود بسبب اجتماع ساکنین بانون تقيده کسره دادند **ترتیب** شد **ترتیب** در اصل **ترتیب** بود همزه بقاعده یسئل که در افعال رویت و جوبیت بیفتاد و یا بقاعده **ترتیب** و پیش ازین نوشته ام که چنانچه نون تاکید در آخر مضارع مثبت بعد لام تاکید می آید همچنین بعد ما شرطیه هم می آید همین جهت **اما** **ترتیب** شد **ص ۱۵**

ص ۱۶ **الْوَرَبِ** صیغه لم ترست واحد مذکر حاضر نفی محمد بلم در فعل مستقبل معروف از رویت که اطلاق جمله صیغ آن در تصاریف افعال دانسته بسبب آمدن همزه استفهام **الم** تر شد **ص ۱۶**

قَالَيْنِ ب صیغه جمع مذکر اسم فاعل ناقص از ضرب یعنی دشمن دارندگان **قَالَيْنِ** بود بقاعده **رَأَيْنِ** اعلال کردند هر چند که این صیغه اشکال ندارد و لیکن اکثر صیغه بسبب اشتراک با سمی دیگر در دیگر زبان اجنبیت پیدا میکند **قَالَيْنِ** فرشی میباشد باین جهت این صیغه را اشکال پیدا شده

حکایت یکے از طلبائے بریلی بزمانے که رامپور بودم وارد رامپور بودم و شرح طلا از من میخواند و کتب صرف زین پیش از من در بریلی خوانده بود حسب عادت خود مشق بیان صیغه از و کنانیده بودم و صیغهائے مشکله محفوظ داشت یکے از طلبائے منتهی رامپور مستعد مناظره با این طالب علم شد هر چند این بیچاره عذر عدم مساوات و تباین بین **الذخیرین** کالمشترقین پیش کرد رامپوری نشنید این بیچاره حسب دستور طلبه عاقلین که در مجموع موقع ابتدائے استفسار از جانب خود مصلحت میداند آغاز مناظره باین وضع کرد که از رامپوری پرسید که آسان چه صیغه است بجز و استماع عقل رامپوری بچرخ آمد و هر چند فکر خود را کردش داد سیرش بر برج از بروج این صیغه نرسید و چون **خمسه** متخیره **ص ۱۷**

لله در آیه العز تر کيف فعل ربك باصوب الفی و این لفظ در کلام مجید بکثرت وارد است **ص ۱۷** در بعضی مرتبه است و این لفظ درین مقام بر سبیل ابهام واقع است زیرا که ارباب همیشه دو اثر فلک را بر سر صدر و شصت حصه ششم ساخته اند و هر حصه را از آن درجه خوانند و مشرقین مراد از مشرق و مغرب و مغرب را مشرق و مشرق را مغرب گفتن بنا بر تغلیب است و تغلیب آنرا گفته اند که یک شیء غالب را از دوشی که با هم مقابل باشند علیه داده اطلاق آن بردگیست همان اسم شیء غالب را تشبیه نمایند چنانکه مشرق و مغرب را مشرقین گویند بطحا مشرق است طلوع از مشرق و همچنین لفظ والدهین بطحا آنکه والده به نسبت والده غالب و اشرف است و بدانکه ارباب لفظ دخین و مشرقین درین مقام بمناسبت لفظ آسان است و لطف آن واضح است که کطرف مقابل را در استعداد از خود زیاده و خود را از آن کم معاینه نمایند زیرا که درین صورت اگر ابتدا مناظره از طرف ثانی واقع شود شاید که بموجب آن ثانی و تفسیر بطور آید و چون آغاز مناظره از این طرف کنند اگر جانب دیگر از جواب آن فرومانند فاعل المطلوب والاراد تقریر و مناظره فرصت و وسعت ظهور خواهد یافت **ص ۱۷** لفظ چرخ دو معنی دارد یکے آنکه مرادف آسان است و دوم بمعنی گردش و مراد درین مقام معنی ثانی است و لطف ایراد این لفظ درین مقام برابر با اب و کاروشی است و این صنعت در اصطلاح بلاغت ایهام خوانند **ص ۱۷** الفاظ گردش سیر بروج همه در این مقام بحسب مناسبات لفظ آسان ایراد یافته است و بروج صیغه در این جا مراد از تصرفات صیغ که بوسیله آن صیغه را بیرون آرند **ص ۱۷** بیخ کواکب سیاره

سوالے قمر و شمس و آن عطارد و زهره و مریخ و مشتری و زحل باشد و متوجه ازان گویند که اینها را گاه گاه رجعت میخورند یعنی سیر معمولی آنها گذشته بجانب عقب خود میر میکنند و باز ازان طرف گردید سیر معمولی خود می آیند حیث اللغات

له اَكْرَمَنْ وَاَهَانَنْ صیغه واحد مذکر غائب اثبات ماضی معروف بهمین وضع هستند: **لَمْ** قَالَ رَبِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ گفت بر آئینه من برائے عمل شما از دشمنان دارنده گانم: **پاره** قال الذین سوره شعراء رکوع نهم: **لَمْ** وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ اٰتَيْنَا هَكْمًا وَاَعْلَمَا وَاَكْرَمًا كَذٰلِكَ يُخَيِّرُ الْمُحْسِنِينَ **پاره** و ما من دایه سوره يوسف رکوع سوم: **لَمْ** فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ اٰتِيَانَهُمْ لَمَّا رَاوْا اٰبَا سِنًا **پاره** فمن اعظم سوره مؤمن رکوع نهم **هَمْ** وَاَنْ يَّكُ صَادِقًا يَصْبِرْ لِمَا بَعْضُ الَّذِي يَعِدُّ كَعَدْوِ اِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِئٌ كَذٰبٍ **پاره** فمن اعظم سوره مؤمن رکوع چهارم قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ **پاره** تبارک الذی سوره مدثر رکوع دوم حکایه عن اهل السقر قَالَتْ اَنِّي يَكُوْنُ فِي عِلْمٍ وَاَنْ لَمْ يَكُنْ سَجِيًّا بَشَرًا وَاَنْ لَمْ اَكُ بَعِيًّا **پاره** قال الم اقل تک سوره مریم حکایه عنهما رکوع دوم: **لَمْ** در آیه اَفَمَنْ يَّهْدِيْ اِلَى الْحَقِّ اَحْسَنُ اَنْ يُّنْفِخَ اَمْنًا لَا يَهْدِيْ اِلَّا اَنْ يَّهْدِيَ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُوْنَ **پاره** یعنی درون سوره یونس رکوع چهارم آیه طویل است

حیران بماند **ب** بسببش همون اشتراک لفظی ست ورنه صیغه مشکل نیست بر وزن اَفْعَلَانَ تشبیه اسم تفضیل ست نون بسبب وقف ساکن شده **و** ممکن که صیغه تشبیه مذکر غائب ماضی معروف باشد از باب افعال که در آخر نون و قایه ویائے متکلم بوده یا حذف شده و کسره نون بسبب وقف بیفتاد **و** لفظ قَالِيْنَ دو احتمال دیگر دارد یکی آنکه جمع مؤنث امر حاضر معروف باشد ناقص از مَفَاعَلَتْهٖ قَالِيْ مَا خُوذَ اِزْ قَلْبِيْ بمعنی دشمن داشتن دیگر آنکه واحد مؤنث حاضر معروف باشد از همون باب نون و قایه ویائے متکلم در آخر آن لاحق باشد یا حذف گشته و کسره نون و قایه بسبب وقف بیفتاده لیکن این هر دو احتمال در قرآن مجید جاری نمی تواند شد زیرا که معرف باللام واقع شده **ا** رَبِّيْ لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِيْنَ **و** قَوْلِيْنَ که اول صیغه جواناموی کتاب مشهور است از همین باب است جمع مؤنث غائب اثبات ماضی مجهول **و** فاعله در کتاب مذکور اکثر صیغها با علالات غیر صحیح قائم کرده لهذا آن کتاب مقبول اهل تحقیق نیست **ص** اَشْدُّ که در بَلَّغَ اَشْدُّهٗ واقع است **ب** جمع شدت است بمعنی قوت چون اَنْعَمُ جمع نعمت کذا فی البیضاوی و در قاموس احتمال بودن جمع شدت که هم بمعنی قوت هست هم نوشته **ص** لَوَيْكُ **ب** در اصل لم یکن بود بموجب قاعده که از فعل ناقص نون آخر بوقت دخول جوازم جائز الحذف است نون را حذف کردند لَوَاكُ لَوَاكُ اِنْ يَّكُ هم در قرآن مجید وارد شده اند **ص** يَّهْدِيْ **ب** صیغه واحد مذکر غائب اثبات مضارع معروف ناقص از افتعال در اصل یَهْدِيْ بود چون دال عین افتعال واقع

شده تا رادال کرده در دال ادغام کردند و فارا کسره دادند پیرتبی شد و فتحه هم جائز است پیرتبی
 هم میتوان گفت ○ **ص** یخصمون ب در اصل یخصمون بوده بسبب وقوع صاد بجای
 عین افتعال کار بطور پیرتبی کردند و شرح قاعده این هر دو صیغه در تصاریف ابواب گذشته است
ص ۲۱ دذ کرب در اصل اذ نکر بوده بسبب وقوع ذال فائے افتعال تا رادال کردند
 و ذال را دال نمودند در دال ادغام کردند ○ **ص** ۲۲ مدکر ازین باب است و در تصار
 ابواب دانسته که درین جا اذ ذکر بفک ادغام و اذ کربا به دال بذال و ادغام هم آمده ○
ص ۲۳ تذ عون ب صیغه جمع مذکر حاضر اثبات مضارع معلوم است ناقص واوی از
 افتعال در اصل تذ تعیون بوده تا بسبب فابودن دال وال شده و در دال اول ادغام یافته
 و با بقاعده ترمون حذف گشته ○ **ص** ۲۴ مزدجر ب مصدر می مست صحیح از افتعال
 در اصل مزجر بوده بسبب زابودن فانا دال شده و باعتبار وزن صیغه مفعول و ظرف هم
 میتوانند شرح قاعده در تصاریف ابواب گذشته ○ **ص** ۲۵ مضطر ب اضطر
 صیغه واحد مذکر غائب اثبات ماضی مجهول مضاعف از افتعال همزه وصل بسبب درج
 افتاده و نون ساکن بقاعده التاکن اذا حرك حرکة یا نکتس کسریافته و تائے افتعال بسبب
 ضاد طاشده ○ **ص** ۲۶ مضطر ب توب در قرآن مجید الا ما اضطررتم اليه واقع است
 اضطررتم صیغه جمع مذکر حاضر اثبات ماضی مجهول مست مضاعف از افتعال همزه وصل بسبب
 ذوق افتاد والف ما بساکنین و تائے افتعال بسبب ضاد طاشده ○ **ص** ۲۷ فمسطاعوا

له دایه ما ينظر ذن الا صیحة و لجة
 تاخذهم و هو یخصمون پاره و مال
 سوره یس رکوع دوم : له در آیه و قال الذی
 فجاوبها و اذ کرب بعد اتمه انا فینک کرب
 بتا و یله فا یسلون پاره و ما من دایه سوره
 یوسف رکوع سوم : له و لقد یسرنک
 الفم ان لکذکر فهل من مدکر کمال فاضح
 سوره قمر و در مقام متعدد این لفظ وارد بلکه در
 همین سوره تمام آیه چند جا ورود یافته : له
 در آیه فلما راوه زلفه سیدت و جوه الذین
 کفر و اقریل هذا الذی کنتوبه بئس
 تبارک الذی سوره ملک رکوع دوم : له و
 لقد جاءهم من الانباء ما فیهم مزجر
 قال فاضحکم سوره قمر رکوع اول : له فین
 اضطر غیر باج و لا عادی فلما اتم علیه و
 ان الله عفور رحیم سوره بقره
 رکوع بیست و یکم : له در آیه و ما لکم الا
 تا کلوا و اما ذکر اسم الله علیه و قد فصل
 لکم ما حرّم علیکم الا ما اضطررتم اليه
 و ان یتوا یضلون باهو انهم یغیر علم
 ان ربکم هو اعلم بالمعتدین عول اناسو

انعام رکوع چهارم :

له آیه کریمه **فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ**
وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا قال الم اقل لك
سوره كهف كرون يازدم: **كَمْ** وَمَا فَعَلْتُمْ عَنْ
أَمْرِي ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَوْ تَشَاءُ عَلَيْهِ
صُورُهُ يَارَهُ قَالَ الم اقل لك سوره كهف كرون
حكاية عن خضر عليه السلام: **كَمْ** در آیه كَوْشَلُهُ
لَسَخَنُوهُمْ عَلَىٰ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ فَمَا اسْتَطَاعُوا
مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ چاره ومالی سوره يس
ركوع چهارم: **كَمْ** در آیه **فَالْمَوَاجِبُ أَلْهَمُوا**
وَعَصِيَّتَهُمْ وَقَالُوا ابْرؤة فِرْعَوْنَ أَنَا نَحْنُ
الْفَالِقُونَ چاره قال الذين سوره شعراء ركوع
سوم: **هه** لَنْسَفَعَا لِيَا لِنَأْصِيْبَهُ كَادَةٌ
خاطبه چاره عم سوره علق: **كه** در آیه **قَالَ**
ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبِغُ فَاذْنًا عَلَىٰ آثَابِهِمَا
فَصَصَاةً بِعَنِ الَّذِي سوره كهف ركوع سيم: **كه**
در آیه **لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ**
تَوَقُّهُمُ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ نُخَذِّرُ الظالمين
پاره ولوانا سوره اعراف ركوع سيم:

ب در اصل **فَمَا اسْتَطَاعُوا** بوده صيغه جمع مذکر غائب نفی ماضی معروف اجوف واوی از
استفعال تا آنستفحال را حذف کردند و همزه وصل بدرج افتاده والف لفظ ما با جمع ساکنین
فَمَا اسْتَطَاعُوا شده **ص** **لَوْ تَشَاءُ** **ب** در اصل **لَمْ تَشْتَطِعْ** بود تا را حذف کردند و اعلا
دران مثل **لَمْ يَشْتَقِقْ** شده **ص** **مُضِيًّا** **ب** مصدرست ناقص از مضی **يَمُضِي** در اصل
مضویاً بوده بقاعده **مُضِيٌّ** اعلان کردند و درین کسره فاهم جائزست **ص** **عَصِيَّتَهُمْ**
عَصِيٌّ جمع عصاستند در اصل **عَصُوبٌ** بود بقاعده **دِيٌّ** هر دو واویا شده ضممه یائے ما قبل کسره
گشته **ص** **لَنْسَفَعَا** **ب** **لَنْسَفَعَنَّ** بروزن **لَنْفَعَنَّ** صیغه متکلم مع الغیر لام تاکید
بانون خفیفه است گاهی نون خفیفه را بمشاکلت تنوین بصورتش می نویسند همون وضع نوشتند
لهذا صیغه اشکالی پیدا کرده **ص** **نَبِغُ** **ب** **نَبِغِي** مثل **زُرِّيٌّ** است یا لا با این قاعده که در
حالت وقف از آخر ناقص حذف حرف علت جائزست حذف کردند و محققین علم الصرف نوشته اند
که علی الاطلاق مجاوره عرب است که بی جزم و وقف هم **دِرِيدٌ** **عَوْرِيٌّ** **يَدْرِيٌّ** **يَدْرُمٌ** میگویند
ص **غَوَاشٍ** **ب** جمع غاشیه است بقاعده جوار که کاربرد شدند در اعلان امثال این صیغه
بجمله طولیل است مناسبی نماید که **تَشْتَمِيًّا** لافاده سرکنیم در امثال جوار بحالت رفع و جر یا حذف
شده عند عدم الاضافه و اللام تنوین می آید و بحالت نصب مطلقاً یا مفتوح می باشد میگویند
جَاءَ تَبِيٌّ **جَوَارٍ** و **مَرَدَّتْ** **بِجَوَارٍ** و **رَأَيْتُ** **جَوَارِيٍّ** و بوقت اضافه و لام یائے ساکن در آخر
می باشد رفعا و جر مثل **جَاءَ تَبِيٌّ** **الْجَوَارِيٍّ** و **مَرَدَّتْ** **بِالْجَوَارِيٍّ** پس اشکال وارد

میکند که این وزن صیغه منتهی الجموع است که از اسباب قویه منع صرف است بایسته که تنوین درین مطلقاً نمی آید یا گاهی حذف نمی شد چنانچه در اولی و اعلی و غیره اسم تفضیل باین جهت که بسبب منع صرف که علت آن وزن فعل و وصف بوده تنوین در آن نیامده الف همیشه بجا حذف نشده و جواب اشکال چنین داده اند که اصل در اسما و انصاف است پس اصل هر اسم منصرف برمی آید لهذا درین جا اصل با تنوین برآمده در حالت نصب که یا حسب قاعده قاضی افتد در وزن منتهی الجموع خلله نیامده لهذا کلمه غیر منصرف شده تنوین حذف گردیده و در حالت رفع و جر چون یا بقاعده قاضی افتاده جوار بر وزن مفرد مثل سلام و کلام مانده وزن منتهی الجموع باطل شده و مدار منع صرف این جا صرف بر همین وزن است پس کلمه منصرف باقی مانده با تنوین و حذف یا قائم مانده و در اعلی و امثال آن اصل با تنوین بر آورده بودند لیکن بعد افتاد الف بالتقاء ساکنین با تنوین هم سبب منع صرف زائل نمی شود چه سبب منع صرف این جاد و چیز است و وصف که در آن همیشه چون خلله واقع نشده و وزن فعل که درین مقام معتبر ازاں بودن یک از حروف اتین در ابتداست بے قبول تا و این معنی با وصف سقوط الف هم موجود است پس بقائے علت منع صرف موجب منع صرف کلمه گردیده تنوین را برانداخت و صاحب فصول اکبری برائے تفصی ازین اشکال را بے دیگر پیوده که این جمع را از معیت قاضی بر آورده برائے این قاعده دیگر قرار داده یعنی اینکه در جمع ناقص که بروز صورتی فواصل باشد بحالت رفع و جر یا اعراف کرده تنوین می آید چونکه در تقریر صاحب

لے یعنی وزن جمع که بازاں را جمع کلمه تنوین ساخت چنانچه وزن مفاعل و مفاعیل که این هر دو وزن را بار دیگر جمع تکسیر نیاید بخلاف دیگر اوزان جمع چنانچه اکلیم جمع اکتب و اکتب جمع کتب است ؛ لے اسباب منع صرف است چنانچه در حاشیه سابق ذکر یافت و ازاں جمله صیغه منتهی الجموع و تانیث بالف مقصوره و ممدوده بمنزله و دو سبب چرا که دانیده اند و چشم آنست که در صیغه منتهی الجموع و تانیث بالف مقصوره و ممدوده به حوازه بحال خود باقی مانده هیچگونه تغییر در ازاں راه نمی یابد پس این لزوم و استحکام قائم مقام دو سبب منع صرف گردانیده اند ؛ لے زیرا که غیر منصرف قبول جزو تنوین نمی کند چنانکه پیشتر معلوم گشت ؛ لے بنا بر این اشکال برین مذهب است که منع صرف بر احوال مقدم است و مذهب مصنف بر خلاف این فرقی است چنانکه از تقریر جواب واضح میشود و عند تحقیق استحکام این مذهب به ثبوت می پیوندد ؛ لے در اصل اولی و اعلی بودند یا متحرک و اقبل آن مفتوح یا الف گردید اولی و اعلی گشت ؛ لے زیرا که از افتادن الف در وزن فعل آن خلله وارد نگردیده ؛ لے زیرا که در حاشیه الحاق تا در آخر مضارع وزن فعل باقی نمی ماند چون نغمته که بمعنی تا و شتر است ؛

لہ درآیہ وَلَقَدْ كُنْتُمْ مَمْلُوءَاتٍ مِنَ الْمَوْتِ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَنْفُخَ فُجْرًا يَوْمَئِذٍ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ
 پارہ بن تالوا سورہ آل عمران رکوع چہار دہم
 لہ قصداں قول ابن مسعود چہین است کہ حضرت ابن مسعود بیان لعنت فرمودند بر بعضی زنان مثل واصلہ یعنی زنیکہ موسیٰ کے دیگر را بر موسیٰ سے سوچو نہد و متواصلہ یعنی زنیکہ ابن کار از زنان دیگر گمانہ نہ آئے آمدہ حضرت ابن مسعود گفت کہ تو بر فلاں فلاں لعنت کردی و من قرآن مجید خواندہ ام در ان لعنت برای قسم زنان یافتہ فی شود حضرت رضی اللہ عنہم کہ ابایش جہارت مذکور فرمودند یعنی اگر تو قرآن میخواندی اللہ لعنت بر این قسم زنان در قرآن می یافتی باز گفتند کہ خداے تعالیٰ فرمود و مَا أَنْكُمُ الرَّسُولُ فَخُذْنَاهُ وَمَا نَهَاكُمُ عَنْهُ فَأَنْتُمْ مُوَدِّعِينَ بِغَيْرِ شَأْنٍ بَلِ رِءُوسِ الَّذِينَ يَدْرَأُونَ بَارِئِينَ بَارِئِينَ بِمَا يَنْدِبُ بِكُمْ جَنَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَأْسِ قِسْمِ زَنَانِ لَعْنَتِ كَرِيمٍ بِسْمِ اللَّهِ قُرْآنِ مجید لعنت بر اینہا لانا شدہ ہ منہ لہ قَالَ يَقُولُونَ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ بَيْتِنَا مِنْ رَبِّنَا وَآيَاتِنَا دُخْرًا وَعَنْدَهُ قَبْعَتٌ عَلَيْنَا لَأُنْزِلَنَّ عَلَيْكُمُهَا وَ أَنْتُمْ لَهَا كَاهُونَ پارہ و مامن داہ سورہ ہود رکوع دوم لہ درآیہ عَلَوْنَ أَنْ يَسْمُوكُمْ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ وَأَخْرَجْنَا بَصِيرَتَهُمْ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ إِلَىٰ آخِرِ آيَاتِهِ پارہ تبارک الذی سورہ مزمل لہ درآیہ وَإِذْ أَمْتَنَا وَ كُنَّا تَرْبَابًا ذَلِكُمْ نَسِجٌ مَجْمُودٌ پارہ تم سورہ قاف رکوع اول و در سورہ واقعہ نیز واقع است

لہ درآیہ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَقْبَحَ قَوْمُهُ إِيَّاكُمْ بِتَعْصَاكُمُ النَّجْرَ فَأَنْجَسَتْ مِنْهُ أُنثَىٰ عَشْرَةَ قَابِئًا إِلَىٰ آخِرِ آيَاتِهِ پارہ قال الملائکۃ الذین سورہ اعراف رکوع ہستم

فصول اکبری از اصل اشکال وارد نمی شود و تخفیف مؤنث بسیارست لهذا قاعده را درین کتاب ہمیں پنج نوشتیم ۳۲ فصل فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ بِ صیغہ رَأَيْتُمْ بمرورن فَعَلْتُمْ فَا تَعْقِيبِ وَقَدْ تَحْقِيقِ در ابتدایش آمدہ چون ہائے ضمیر مفعول در آخر آن لاحق شدہ و او بر تم افزودہ و قاعده چہین است کہ بعد کم و ہتم و تم ہر گاہ ضمیرے لاحق میشود بعد میم و او می فرزاید و میم مضموم میشود چون قَتَلْتُمُوہُمْ اَکْتُمُوہَا اَکْرَهْتُمُوہَا اَطْلَقْتُمُوہُمْ بَلْکَ در تائے مکسورہ و احد مؤنث حاضرین لحوق ضمیر گاہے یائے ساکنہ زیادہ میشود در صحیح بخاری در قول ابن مسعود وارد شدہ لَوْ قَرَأْتُمْ لَوْجَدْتُمْ ۳۵ فصل اَنْزَلْنَا مَكْمُوحًا بِ صیغہ نَزَّلِم است مثل نکر ہمزه استفہام بر سرش آمدہ و کم ضمیر مفعول در آخرش و بعد آن بسبب ہا ضمیر مفعول دوم بعد میم و او افزودہ میم مضموم شدہ اَنْزَلْنَا مَكْمُوحًا كَشْتُمْ ۳۶ فصل اَنْ سَيَاكُونَ بِ صیغہ یَكُونُ ست مثل يَقُولُ اشکال بسبب عدم نصب ست و وجہش اینکہ این اَنْ ناصبہ نیست بلکہ مخففہ است از اَنْ مشبہ بالفعل بعد علم و ظن این اَنْ می آید و نصب نمی کند ۳۷ فصل مَتْنَابِ صیغہ متکلم مع الغیر ست چون رُفَعْنَا وَ وجہ اشکال درین صیغہ این ست کہ مضارع آن در قرآن مجید مضموم العین مستعمل شدہ چون یَمُوتُ و یَمُوتُونَ پس باید کہ صیغہ از نصرہ نصر باشد و متنا آید چون قُلْنَا جَوَابِش اینکہ اہل تفسیر نوشته اند کہ این لفظ از سماع آمدہ مَاتَ يَمَاتُ چون خَافَ يَخَافُ و از نصرہ آمدہ چون مَاتَ يَمُوتُ و در قرآن مجید ماضی از سماع مستعمل شدہ و مضارع از نصرہ ۳۸ فصل قَبِجَسْتُ بِ قَابِجَسْتُ

لہ درآیہ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَقْبَحَ قَوْمُهُ إِيَّاكُمْ بِتَعْصَاكُمُ النَّجْرَ فَأَنْجَسَتْ مِنْهُ أُنثَىٰ عَشْرَةَ قَابِئًا إِلَىٰ آخِرِ آيَاتِهِ پارہ قال الملائکۃ الذین سورہ اعراف رکوع ہستم

له در آیه فتَوَيَّعْتَهُمْ يَوْمَ بَدَأَ الدَّاحِ
 الی شیءٍ و کَلِمَةٍ پاره قال فاخطبکم سورہ قرآن
 اول : له در آیه وَ لَکُمُ الْجَوَارِ الْمُنشِآتُ فِي
 الْبَحْرِ کَالْاَعْلَامِ پاره قال فاخطبکم سورہ معن
 رکوع اول : له در آیه وَيُعَوِّمُ اِنْفِ الْاَعَاثِ
 عَلَیْکُمْ يَوْمَ التَّنَادِ پاره فن اظلم سورہ مؤمن
 رکوع سوم : له در آیه وَقَدْ خَابَ مِنْ قَبْلِهَا
 پاره حم سورہ والشمس : له در آیه لَوْ نَشَاءُ
 لَجْعَلْنَهُ حُطًا مَا فَعَلْنَا فَعَلًا پاره قال
 فاخطبکم سورہ واقعہ رکوع دوم : له آیه کریمہ
 وَقُرْآنٍ فِي سُبُوْحٍ وَبِیْنِ الْوَجْهِينَ وَبِیْنَ
 الْجَبْهَتَيْنِ الْاُولٰئِیْنَ وَالْاٰخِرٰتِ الْاُولٰئِیْنَ
 الْاُولٰئِیْنَ وَالْاٰخِرٰتِ الْاُولٰئِیْنَ
 پاره دمن یقینت سورہ احزاب رکوع چهارم :
 له در بیضاوی است و یتمثل ان یكون من قار
 یقار اذا اجمع پس معنی قرآن فی بیوتین اجمعین
 فی بیوتین باشد پس یجمع باشد در خانسانے
 خود : منہ : ع

صیغہ واحد مؤنث غائب ماضی معروف است مثل انْفَطَرَتْ بہرہ بسبب درج افتادہ
 ونون کہ ساکن بود بسبب وقوع با بعد آن میم شدہ باین جهت در صیغہ اشکالے آمدہ
صل الداج ب صیغہ اسم فاعل است داعی یا بموجب قاعدہ کہ یائے آخر اسم معرف
 باللام را گاہے حذف میکنند سا قضا شدہ **صل الجوارب الجوارب** بودہ بقاعدہ
 کہ اینک ذکر کردیم یا حذف کردند **صل التنادب التنادب** مصدر باب
 تفاعل است التنادی بودہ بقاعدہ معلومہ ضمہ وال کسرہ شدہ یا ساکن گشتہ و بقاعدہ
 مذکورہ حال افتادہ **صل دشہاب صیغہ دشی** است کہ در اصل دشس بودہ
 حرف آخر تضعیف را بحرف علت بدل کردند اکثر عرب چنین می کنند **صل فظلمت**
ب صیغہ فظلمت بودہ جمع مذکر حاضر ماضی معروف مضاعف از سمع بقاعدہ عرب کہ از
 دو حرف تضعیف یکے را گاہے حذف میکنند لام اول را حذف کردند گاہے **فظلمت** می گویند
 بکسر ظا بنقل حرکت لام اول بظا **صل قرن ب** حسب بیان یعنی بعضی مفسرین
 در اصل اقرن بودہ حسب قاعدہ مذکورہ آنفائے اول را بعد نقل حرکتش حذف کردند
 حاجت بہرہ وصل نما ندہ لہذا بیفتاد قرن شد و در بیضاوی یک توجیہ آن قرن مثل فخرن
 از قار یقار مثل خاف یخاف و معنی آن معارب بمادہ قرار نوشتہ **صل صحوات ب**
 جمع مجزؤ است در واحد عین ساکن است در جمع حسب قاعدہ کہ عین فَعَلٌ بالضم مؤنث و
 فَعْلَةٌ را بوقت جمع بالف و تا ضمہ میدہند جمیم را ضمہ دادند و فتح ہم درین صورت جائز است

لے تاریخ اہتمام میں رسالہ دو ازودہ صد و چھتاد و شش است از حروف تسمیہ بحساب اعداد جمل برمی آید و ضبط اعداد این بدین طریق است کہ از الف ابجد تا طاء حطی مرتبہ آحاد است و از یائے حطی تا صاد سبعمشرات و از قاف تا ظا در ضلغ مات و عین معجز مرتبہ الف واقع است و حجابان عرب در اعداد حساب بر بیست چار مراتب اقتصاد نموده اند ما فوق ازین را ہمیں الفاظ عشرات و مات و الوف نیز سازند: ۱۰۴ لے ازان جا کہ دعائے مومنین صالحین بالخصوص

علمائے اہل یقین را اجابت و قبول است در اقریب اذمان اثر ظهور اجابت این دعا بمنصہ ظهور علوہ گرفت کہ جناب مصنف در او از ۱۲۶۸ تصنیف این رسالہ از جزیرہ اندونین کہ حسب تقدیرات حضرت بیچون دران مقام تشریف فرما شدہ مستخلص گردید بعد رسیدن وطن تمنائے خاطر و شفقت باطنی ازین حسین شرفین گریبان گرفت چنانچہ در جون ایام بعاضدت توفیق عزیمت سفر مجاز فرمودند چونکہ تمام بہت این فلک نیلگون ہنگین براہمام و انہدام اساس علم و فضل معروف است در اثنائے سفر دریا باد مخالف جہاز و جہازیان را در معرض تلف انداخت و قاصدان سفر مجاز را بیک نگاہ مستغرق رحمت الہی ساخت جناب مصنف کہ سرگروہ قافلہ بود ندیش کاروان خود متوجہ دیار وصال گردیدند و از منزل صالحین قدم فراز نمادہ بمقام شہداء در رسیدند:

خاتمة الطبع

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِي الْقُرْآنَ وَ عَلَّمَنَا عِلْمَ الصِّغَةِ وَالْإِعْرَابِ وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى مَنْ أَوْذَى جَوَامِعَ الْكَلِمِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ مَصَابِيحِ النُّجُومِ
امتا بعد این کتاب برکت انتساب جامع اکثر قوانین علم صرف بود تحقیق و تقریر این کہ از افادات حضرت مولی الامام الامام جامع انفضائے والفراصل فزالا ما بعد الا ماشا قنودہ المحققین زبدة المدققین سیدی مولانا مفتی محمد عنایت احمد تفرہ اللہ برجمتہ اکامتہ و نعمتہ الشاطلہ بتجشیہ مورثہ فیوضات لم یزلی مولانا مولوی سید محمد علی صاحب کانپوری باہتمام قدیمی کتب خانہ کراچی رونق انطباع یافت:

و در فعل بالکسر مؤنث و فعلتہ چون کسرۃ عین را کسرہ میدہند و گاہے فتح و در امثال نمرة عمرا گویند بفتح عین برائے تعلیم این قاعدہ این صیغہ نوشته شد الحمد للہ کہ این رسالہ بانجام رسید بفضلہ جلالت اللہ محتوی بر قواعدی شدہ کہ نافع بہتدی و منتہی است بانخصوص باب افادات و قائمہ مشتمل بر فوائدیست کہ اکثر کتب صرف ازان خالی است و ادراک آن نہایت نافع مقصود بالذات از تحصیل علم صرف علم قرآن مجید است و در قائمہ صیغ قرآن مجید مذکور شدہ کہ ادراک اکثر آن بے مراجعت کتب تفسیر دشوار است ازین انفع چہ خواہر بود و ہمیں جہت و بسبب اہتمام این رسالہ در ۱۲۶۸ نامش علو الصیغہ گذاشتہ آمد و بسبب ظهور این قوانین جزئیاتہ تحقیق بیاس خاطر شفیق حقیق حافظ وزیر علی صاحب سلمہ رب المواہب ملقب بقوانین جزئیہ حافظیہ کردہ شد فدائے تعالی قبول فرماید و حقیر گنہگار نامہ سیاہ تباہ روزگار از مکارہ و دنیویہ بر آورده عافیت تامہ عنایت فرمودہ بر آستانہ خود و آستانہ حبیب خود برساند و محبی محسنی شفیق حافظ وزیر علی صاحب باعث تصنیف این کتاب را ہمہ وجوہ مرفہ الحال و قضی المرام و فائز بہر ادات دینی و دنیوی وارد و اخیرا دعوانا ان الحمد لله رب العالمین و الصلوة والسلام علی حبیبہ سید المرسلین وآلہ واصحابہ اجمعین امین

قدیمی کتب خانہ - مقابل آرام باغ - کراچی